

СЛОВО

ЧАСОПИС ЗА

СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ГОДИНА VI

БРОЈ

23

СЕПТЕМБАР
2009.



КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА
СРБИЈЕ



ДОДЕЉУЈЕ
ИЗУЗЕТНУ

ВУКОВУ НАГРАДУ

АКТИВУ ПРОФЕСОРА И
НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КНИЖЕВНОСТИ СРЕДЊИХ И
ОСНОВНИХ ШКОЛА У НИКШИЋУ
ЗА ИЗУЗЕТНИ ДОПРИНОС
РАЗВОЈУ КУЛТУРЕ
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
И СВЕСРПСКОМ
КУЛТУРНОМ ПРОСТОРУ

ЖИРИ
ВУКОВЕ НАГРАДЕ
ПРЕДСЕДНИК



БЕОГРАД
2005.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА
ЗАЈЕДНИЦА СРБИЈЕ
ПРЕДСЕДНИК

Dragutin Vukobrat

НВУ Актив професора српског језика
из Никшића чине 27 професора средњих школа
који су школске 2004/2005. године
разоткрили намеру црногорског режима
да ненаучно и незаконито
приименује српски језик у Црној Гори,
и због тога су отпуштени са посла
без могућности запошљавања

СЛОВО
НИКШИЋ
СЕПТЕМБАР, 2009.

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Веселин Матовић: <i>Цензура као дидактички принцип, завођење као методички манир</i>	8
--	---

ТЕМА БРОЈА - ДИЈЕЉЕЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ:

Драгољуб Петровић: <i>О Црнојорцима и монитенирнерима</i>	20
Петар Милосављевић: <i>О ситијусу црнојорске књижевности</i>	36
Момир Војводић: <i>Црнојорски језик не постоји, ња његове књижевности нема</i>	46
Илија Лакушић: <i>Биза је имала некога у комисији</i>	53
Никола Маловић: <i>КТну дунд и оубзциј4м</i>	55
Милица Краљ: <i>Српска књижевност – књижевност баракe</i>	58
Миодраг Ћупић: <i>Црнојорска књижевност - шта је то</i>	62
Коста Радовић: <i>Српски језик је видованац</i>	65
Милутин Мићовић: <i>Господство и пољитронство</i>	69
Радомир Уљаревић: <i>Између српске и хрватске књижевности</i>	77

ЈЕЗИК

Биљана Самарцић: <i>Термин босанчица као заблуда у историјском развоју српског језика</i>	84
---	----

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

Тодор Живаљевић - Велички	98
---------------------------------	----

САДРЖАЈ

БЕЛЕТРИСТИКА

Радомир Андрић: поезија	110
Слободан Костић: <i>Завейна земља</i>	115
Момир Војводић: <i>Константинина – Тирила казања од рођења до миројомазања</i>	123
Гаро Јовановић: <i>Ојрлица од црној бисера</i>	132
Новица Ђурић: поезија	137
Драгиша Калезић: <i>Лирски записи</i>	145

ЕСЕЈ

Илија Лакушић: <i>Искушавање смисла</i>	150
Ратко Пековић: <i>Спорови око Косовској предања и косовској одређења</i>	159

СТАВОВИ

Ана Јањушевић: <i>О ципирању без ципирања</i>	170
---	-----

ИСТРАЖИВАЊА

Славо Стојковић: <i>Браћа Тројановићи</i>	196
Никола Маројевић: <i>Петроград у Злочину и казни Ф. М. Досјојевској</i>	213
Патар Рмуш: <i>Кули Црне Горе и српски романџизам (5)</i>	220

ПРОМОЦИЈЕ

Драга Бојовић: <i>О Слово</i>	229
-------------------------------------	-----

КЊИГА СЛОВА

Вуко Велаш: <i>Карневалски бјесови (5)</i>	234
--	-----

ЦРТЕЖИ: Мила Сјеклоћа

Веселин МАТОВИЋ

ЦЕНЗУРА КАО ДИДАКТИЧКИ ПРИНЦИП, ЗАВОЂЕЊЕ КАО МЕТОДИЧКИ МАНИР

или

«ОРУДИЈЕ НЕЧИЈЕГ ПОДСМЈЕШЕНИЈА НАД СЛАВЈАНСТВОМ И БЛАГОЧЕШЋЕМ»

И раније су наше ђачке читанке пустошиле цензорске сатаре, али никада није учињена таква немилосрдна сјеча, такав затир и касапница најљепших изданака наше (српске) књижевности, такво пустошење наше (српске) културне баштине, и таква деградација естетских критеријума и ниподаштавање дидактичких принципа, као што је то учињено у *Чииџанци за њрви разред оиџиџе имназије*, други дио – «посвећен историји књижевности», како пише у њеној уводној напомени. (Аутори: Божена Јелушић, Татјана Бечановић; издавач: Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица, 2008)¹.

Ево, у најкраћем, како изгледа та лазина.

Примјер први: У поглављу *Средњовјековна књижевност* (стр. 70 – 94)² издвојене су као посебне тематске цјелине *Средњовјековна књижевност у Црној Гори*³ и *Средњовјековна књижев-*

1 Занимљиво је да међу рецензентима ове књиге нема професора српске књижевности са катедре за српски језик и јужнословенске књижевности са Филозофског факултета у Никшићу.

2 Књига обухвата још три поглавља: *Књижевност сџарој вијека*, *Наша усмена (народна) књижевност* и *Књижевност хуманизма и ренесансе*.

3 Иако, на жалост, на том простору није у средњем вијеку, макар на српском језику (а на њему се, поред латинског и италијанског, једино и писало), настало скоро ниједно оригинално књижевно дјело, осим *Оиџисанија бојољубној Јелене Балшић*, а и то захваљујући широком образовању које је ова мудра жена стекла на двору свог оца кнеза Лазара. «Старе рукописне књиге настале на пространом подручју Зете писане су ћирилицом, те су својим језиком и садржајем нераздвојно повезане са српском књижевношћу Немањића, Лазаревића и Бранковића. То су углавном богослужбене и свештене књиге и правни списи, међу којима има и изворних дела српске књижевности, као што су *Жиџија и жиџељсџива краљева и царева срџских (Цеџињски љеџоџис*, на примјер, који се у овој књизи, а разумљиво је и зашто – и не помиње. Прим. В.М.) или књижевна преписка између духовника Никона и Јелене, кћери кнеза Лазара и удовице Ђурђа II Страцимировића и Сандаља Хранића. (Ђорђе Трифуновић – *Сџара срџска књижевност – основе*, Књижевна историја, XVI/64, 1984, стр. 642, и литература на коју се Трифуновић позива)

ност̄ у Србији. Прва обухвата шест наслова: Књижевне форме (хагиографије, апокрифи, биографије)⁴, *Метоеае Slavicае* (што би требало да буде *Жиџије Св. Јована Владимира*), Јелена Балшић - *Оџиисаније боџољубно*, Ђурађ Црнојевић - *Тестиамени*, Средњовјековни статут Будве и Статути приморских општина⁵. Друга – само два: Јефимија - *Похвала кнезу Лазару* и Стефан Лазаревић - *Слово љубве*. (Нема, дакле, ни Св. Саве, ни Доментијана, ни Теодосија, ни Силуана са његовим *Словом славе Сави*, ни *Исџоветне молишџве*, ни Кантакузинове *Молишџве Боџородици*; нема ни помена о томе да су *биоџрафије* као књижевна врста самородне творевине у српској средњовјековној књижевности и да је њихов зачетник Св. Сава; нема ни ријечи о томе да је *Жиџије Св. Јована Владимира*, осим у латинском преводу у оквиру *Љеџоџиса џоџа Дукљанина*, сачувано још у два грчка превода са српског оригинала, и да је оно заједно са *Требињским родословом* и *Дукљанском хроником*, списима инкорпорираним у *Љеџоџис џоџа Дукљанина*⁶, - доказ о постојању оригиналне, на жалост несачуване,

Нема доказа ни да је, несачувано *Жиџије Св. Владимира*, настало на том простору. Оно је могло настати, једнако и на простору данашње Албаније, Македоније, Херцеговине или Србије, свуда гдје су Срби живјели.

4 Текст би по логици требало да се нађе у уводном дијелу поглавља, уколико аутори нијесу жељели да ученицима издалека потуре примисао – не усуђујући се да отворено кажу такву несувислост - како су ове књижевне врсте његоване специфично у границама данашње Црне Горе.

5 Као што се види – три од пет текстова о којима је овдје ријеч, нијесу ни по ком основу књижевна дјела.

6 «Књижевноисторијска истраживања су несумњиво доказала да се поп Дукљанин послужио са два историјска дела српске књижевности из преднемањџке епохе, писана вероватно глагољицом: *Требињским родословом* и *Дукљанском хроником* и једним хагиографским списом, *Жиџијем св. Владимира* (које се темељи, као и грчка обрада Козме Елбасанског, на истом, изгубљеном оригиналу српске рецензије). Истовремено, Дукљанин спомиње и два књижевна дела моравско-панонског порекла, *Гоџску књиџицу* или *Краџевсџво Словена* и књигу *Меџоџус* која је, по свему судећи, први словенски номоканон, који су за потребе црквеног живота покрштених Словена приредили Тирило и Методије (...)

...Прва три списа припадала би оригиналној српској књижевности из епохе пре Стефана Немање, док би спис о Готима или *Краџевсџво Словена* представљао књижевни споменик панонско-моравске епохе преправљен на српску редакцију (...)

српске књижевности преднемањићког доба. Не наводи се ни са ког предлошка је Војислав Д. Никчевић приредио *Memoriae Slavicae*, нити откуд такав наслов. Не наводи се ни ко је и са којих предложака приредио и савременом српском језику прилагодио *Тесџаментџи* Ђурђа Црнојевића и *Средњовјековни сџајџиџи Бугве*. Итд.

Али се, као нека врста уводника у *Средњовјековну књижевностџи у Србиџи*, без икаквог разлога, хођу ређи веома тендециозно (и малициозно), издваја одломак из *Исџорије срџске књижевностџи* Ј. Деретића, у којем се, тако издвојеном из контекста, и тако презентованом, омаловажава рад Св. Саве и Стефана Првовјенчаног, тј. наглашавају властољубље и саможивост Немањића, па се, као једина карактеристика њиховог дјела, истиче како су: «Њих двојица написали биографије свог оца, а ниједан се није потрудио ни толико да забележи имена његових родитеља нити браће с којим је у почетку делио власт» (стр. 90).

Примјер други: У истом поглављу (стр. 74), дају се, у табеларном приказу, најзначајнија дјела средњовјековне епике (епови и епске пјесме), па се набраја: Француска – *Пјесма о Ролану*, Шпанија – *Пјесма о Сигу*, Италија – *Божансџивена комеџија*, Исландија – *Еџа*, итд., а на крају табеле: «Јужни Словени - циклуси пјесама о бојевима и јунацима (Косовски бој, Марко Краљевић...)». Е, баш би било занимљиво знати који су то Јужни Словени и на ком језику пјевали о Косовском боју и Марку Краљевићу. Можда - Словенци на словеначком, Хрвати на хрватском, Бугари на бугарском, или Срби-Црногорци на црногорском.

Слично нешто имамо и мало напријед (стр. 76), гдје се наводе први споменици словенске писмености. Ту, између осталог, стоји:

... М. Медини тврди да је *Требињска хроника* састављена око 1020. године у доба цара Василија II. Она је пре Дукљанина била самостално дело. У хрватској редакцији на њене податке додане су вести о хрватским краљевима, а изостављен хагиографски састав о св. Владимиру, јер је он припадао свецима источне а не западне цркве (...)

...Од саставних делова Дукљанинова списка само се *Жиџије св. Владимира* сачувало у више обрада. Данас је позната грчка обрада код Скилице - Кедрина, латинска у спису попа Дукљанина, италијански превод латинске верзије и грчка обрада коју су, према изгубљеном словенском тексту, приредили елбасански калуђери крајем XVII века у две верзије, крађој и дужој. (Драгољуб Драгојловић: *Ка џочеџима наше сџаре књижевностџи* – Књижевна историја, VI/24, 1974).

«*Бешџоџис џоџа Дукљанина* није писан «црногорским» него латинским језиком и само неизљечивој незналици може пасти на памет идеја да ову чувену књигу прогласи црногорском». (Д. Петровић - *Школа немуџиџој језика*, Нови Сад, 1996, стр. 18)

«*Мирослављево јеванђеље* је писано ћирилицом, црвеним и црним мастилом на веома танком пергаменту, изузетно богато илуминирано (живописано, украшено цртежима и вињетама). Писао га је ‘грешни дијак Григорије’ за кнеза Мирослава, брата Немањиног у другој половини 12. вијека.» И – ништа више. Нема ни на ком језику је писано, ни гдје, ни чијој књижевности припада, Али за *Башчанску ѿлочу* има: (То) «је најстарији споменик хрватске писмености, писан глагољицом.» (...) Има и за *Добромирово јеванђеље*: «из 12. вијека, најстарији текст бугарске рецензије.» (...) Из чега произлази (а не **произилази** како се досљедно пише у овој читанци, стр. 107, 118, 128 ...) да се само за *Мирослављево јеванђеље* не зна ни којом је рецензијом писано ни чијој писмености припада. (То ће «открити» аутори *Уџбеника мајтерњеџи језика за ѿрви разред оџиџиџе ѿмназије*, „ауторке“ Рајка Глушица и Дејана Шеваљевић, Подгорица 2006, рекавши да је оно «најстарији споменик зетске редакције»: „У Црној Гори развој језика текао је другачије него у другим јужнословенским крајевима управо због другачијих друштвено-историјских прилика. Као и други словенски народи, Црногорци, тада Дукљани, баштине старословнеки као први књижевни језик. У периоду настанка редакција старословенског у Зети, која је потпала крајем 12. вијека под власт Рашке, развија се зетска редација. Најпознатији споменик зетске редакције је *Мирослављево јеванђеље*, које спада у најљепше споменике нашег црквенословенског наслеђа“ (стр. 78). Тако се, без објашњења да се «апроксимативни називи, уведени у науци ради лакшег сналажења, зетско-хумска и рашка школа писмености...итд... односе, прије свега, на правописне тенденције и варијације, а не на језичке и граматичке»⁷, појам правописне школе, изоколо, издиже до значења посебног, «зетског», «зетскословенског», различитог од српског - српскословенског језика, а што би требало да буде темељ некакве «новоисторије» тзв. црногорског језика. А истина да је, «најстарији споменик српскословенског језика, *Мирослављево јеванђеље*, настало у цркви Светог Петра и Павла, задужбини Немањића, на Лиму, дакле подручју које је тада припадало Хуму, а не Зети, - Црној Гори је припало тек Берлинским конгресом»⁸, - за њихову науку и за њихову памет не значи ништа.)

Истовјетан цензорски потез (одузимање српског имена ономе што представља српске темељне културне вриједности), сретћемо и на ст. 66: «*Нови завјетџи* је на наш језик превео Вук

7 Јелица Стојановић, интервју: *Српски језик је највеће блаџо Црне Горе*, Слово, бр.21, фебруар, 2009, стр.16)

8 Исто.

Стефановић Карацић 1847, а *Сїари завјетї* Ђура Даничић, 1869»⁹. Цаба што исти Ђура Даничић записа да је «преводом *Нової завјетїа* Вук Карацић подигао споменик српском језику». Е па, да видиш, није само српском него и нашем-црногорском! (Очекивати је да ће у слѣдећем издању, након предстојећег усклађивања, тј. дублетизације, са новим Уставом¹⁰ и правописом тзв. црногорског језика¹¹, «правописом са 32 слова», како га назваше у медијима – писати баш тако: да је Вук превео *Нови завјетї* на црногорски језик.) Елем, бива, по овој књизи, да пјесме о Марку Краљевићу и Косовском боју нијесу српске него пјесме Јужних Словена, да је *Мирослављево јеванђеље*, засад, ничије, а српски језик – наш, читај: црногорски, језик!

Примјер трећи: За разлику од средњовјековне, народна књижевност није у овој књизи дијелена (није им се дала) на ону у Црној Гори и ону у Србији, него је поглавље о њој насловљено са *Наша усмена (народна) књижевност*¹², али се из цјелокупне те «наше» народне епске поезије презентују само три пјесме: *Болани Дојчин*, *Три сужња* и *Женигба Смаилаић Меха* (то је заправо одломак из истоименог спјева који је од Авда Међедовића из Бијелог Поља, 1934. забиљежио Милман Пери, а објавио Алберт Лорд 1956). Из корпуса лирске народне поезије донесене су такође само двије пјесме: *Наджњева се момак и дјевојка* и *Вила зига траг*. Ту је и једна приповијетка (*Дјевојка цара надмудрила*) и нешто

9 Зашто иза Карацић нема, а иза Даничић има запете, вјероватно је остављено ученицима да гатају.

10 Прво издање ове читанке појавило се 2006, прије усвајања новог црногорског Устава у коме се тзв. црногорски језик озваничава као службени језик у Црној Гори.

11 Усвојеном 9. јула 2009. године.

12 Након овако неутемељене територијалне подјеле средњовјековне, а затим и тендециозне (и малициозне) селекције и средњовјековне и народне књижевности (тј. њиховог искључивања из историје), то наш(икање): наша народна књижевност, наша народна епска поезија, наш језик ..., дакле – када год треба нешто именовати по језику на коме је настало и народу у коме је настало, - не дјелује нимало увјерљиво. Напротив: сасвим је јасно да се ту ради о еуфемистичном, и доста невјештом, избјегавању српског имена, а тиме и заобилазном посвајању онога што оно персонализује. (Као у доба земљорадничких задруга: Марко уписао у задругу сто оваца а Јанко само једну; дочим, он сад каже - наше овце.) Кад, дакле, језик на који су Вук и Ђ. Даничић превели *Библију* није српски него наш, онда је то: или тзв. црногорски, или аутори српски доиста сматрају својим језиком, али не смију да кажу, што је мање вјероватно, а своди се на исто.

пословица, загонетки и басама. Све остало је пожњела цензура! И *Женидбу Максима Црнојевића*, и *Женидбу краља Вукашина*, и *Смрт мајке Јујовића*, и *Косовку дјевојку*, и *Марко Краљевић укида свадбарину* и *Почетак буне јројив дахија* и *Смрт Никца од Ровина* и...

Није то за Европу, па Бог! Оно по чему нас је Европа препознавала! И дивила нам се, сада није за Европу!. А и многим биданас сметало понешто од онога што тамо пише. Посебно онима од чијех се гласова добро живи и тестир царује. А и што би то нашој дједи – будућим Еуропљанима и глобалистима. Нако да се пред Европом руже. Али треба Петрарка (4 странице) и *Декамерон* (6 страница), и *Дубровачка ренесанса* (четири аутора, 8 страница) и *Котворска ренесанса* (2 странице), и Катул, Тибул и Сулпиција (староримска поетеса), посебно Николо Макијавели. Они су данас сцл у Европи, па им се, у овој књизи, даје тачно двоструко више простора него цјелокупној «нашој» народној књижевности. Старцу Милији, рецимо, - само колико му се име могло уписати, а Сулпицији - више од пола странице; Филипу Вишњићу – колико и Милији, а Савку Бобаљевићу (дубровачки пјесник из 16. в.) - цијела страница, Тешану Подруговићу и Старцу Рашку – колико и Вишњићу, а Стијепу Ђурђевићу (дубровачки пјесник с карај 16. и почетка 17. в.) – колико и Бобаљевићу. (Ваљда, ко проучи ове друге, а не буде знао за оне прве, не требују му шенгенски пасоши, он већ може дремо у Европу.) Али не само што је посјечена скоро сва (наша) српска народна и скоро сва (наша) стара српска књижевност - оно на чему је настала Црна Гора - него се у овој књизи не нађе мјеста, ни колико да им се име помене, - ни за велике пјеснике Византије (Романа Мелода на примјер, са његовим *Акаџисџом Бојородици*, итд), чији стихови и дан данас, свакодневно и свуда: у храмовима, концертним дворанама и скитским колибама – једнако, на свим језицима свијета, пјевају милиони људи у свим крајевима земаљским, али нађе за Касију («свјетовну» пјесникињу из 9.в.), исто колико и за Јована Дамаскина и његов *Окџоих* (2 ретка), и нађе, ево, изобилно, за староримске и посебно дубровачке. (Неће ли бити и зато што је та књижевност, иако су је стварали Срби и на српском језику, накнадно, након 1945. године, «прекњижена» хрватској књижевности.) Разумије се, ја немам ништа против ни ваљане дубровачке ни ваљане хрватске књижевности – напротив: држим да би велика имена из тих књижевности: М. Држић, И. Гундулић, И. Војновић, А.Г. Матош, Т. Ујевић, М. Крлежа..., требало да се увијек нађу у читанкама и у Црној Гори и у Србији,¹³ исто

13 Иако, колико ми је познато, у хрватским читанкама и школ-

као и она из македонске, бугарске или словеначке књижевности, али бих волио видјети тога средњошколца, данас, који ће показати интересовање за овдје промовисане дубровачке пјеснике, осим Држића, или икада упамтити иједан њихов стих.

И још нешто: Богу и људима досадисмо хвалећи се (с правом!) првом штампаном књигом «јужнословенском» – *Окѿоихом* - инкунабулом, како је једино, и с посебним истицањем, називају у овој читанци (стр. 76 и 133) – (као да је латинска, а не, недајбоже, и србуљом, како је исправно, јер је српска, ћирилична и православна, па ако је и инкунабула!)¹⁴, али, данас, а тако је више од 60 година, нема ђака ни студента у Црној Гори (из тзв. лаичких школа), који зна шта је *Окѿоих* нити иједну пјесму или стих из *Окѿоиха*. Па се, ево, ни овдје не нађе мјеста ни за један стих из ове књиге старославне, чак ни толико да се каже шта она садржи и чему служи¹⁵, али се нађе цијела страница за отужне версе которског пустолова Људевита Пасквалића, писане на италијанском језику.

Заиста, ако састављачи(це) ове читанке мисле да су мјерила на основу којих су оне извршиле овакву селекцију онога што младим људима треба да буде узор за развијање осјећања за љепоту

ским програмима нема ниједно српског књижевника, чак ни Његоша, осим оних које су они посвојили као хрватске, да се, по захтјеву Матице хрватске, «хрватско племе... не изложи мијешању с другима, opakим прекограничним утјецајима, те духовном и физичком прљању у контактима са туђинима и њиховом културом». (Према: Д. Петровић - *О Црнојорицима и монѿенејринерима*, Слово, бр.23)

14 Шта се посебно хтјело убацивањем доста обимног штива о штампарији Ђурђа Црнојевића *Инкунабуле* је имала и *Црна Гора* (Ваљда их има још увијек! прим. В. М.), у тематску цјелину *Италијанска ренесанса*, и поновним објашњавањем појма инкунабуле, тешко је утврдити, ако није управо то да књиге штампане у тој штампарији нијесу србуље (мада се та ријеч у овој књизи нигдје не помиње); хтјело се ваљда спочекнути да Срби, у том времену, нијесу имали штампаних књига! Зато се и наглашава да је, напустивши земљу, Ђурђе Црнојевић повео са собом и штампара Макарија, али не и шта је овај и гдје касније радио. Ту је, несумњиво, наглашавање и латинске обојености црногорске културе, и њеног зачињања у «инкунабули» (колијевци) Римокатоличке цркве, по чему се она разликује од српске, а што је, по свему судећи, и крајњи циљ овако конципиране читанке. (Текст је, зачудо, штампан украсном Мирослављевом ћирилицом, а и цијела књига је, треба признати, лијепо дизајнирана.)

15 Описане су, у детаље (на 3 странице, узгред - за *Мирослављево јеванђеље* нађоше се само 4 непуна ретка ситног слога), и њене заставице, иницијали, и орнаменти, и изглед и величина слова, урађених «под утицајем латинске антике», што је лијепо, али не и шта је тим словима ословљено и ославословљено – што је лицемјерно.

поетске ријечи и темељ књижевноисторијског образовања, путоказ за расуђивање о духовним вриједностима и однос према ономе што су им њихови преци заувјек завјештали, поштено би било да су их сачувале за своју, а не да их на(под)мећу туђој дјечи. Читанка није, и не смије бити, произвољан ‘ход кроз књижевне епохе’, нити простор за наметање било чијих политичких, идеолошких, па ни естетских, опредјељења, него је она најстрожа (и најутицајнија) антологија у којој се, на основу општеприхваћених и историјски провјерених вриједносних (а не вредносних, као се у овој ијекавској књизи досљедно пише) критеријума, младим људима презентује и чини што ближим и разумљивијим, оно што је највредније како из општечовјечанског тако и из националног књижевног, тј. културног наслеђа, а на основу чега они слободно изграђују властите (најчешће трајне) вриједносне ставове. На жалост, ауторке ове читанке су имале друкчије намјере (или задатке): да, више него очигледном маргинализацијом (обезимењавањем и прећуткивањем) књижевног наслеђа створеног на српском језику у временима о којима се овдје говори, а које чини духовне и културне темеље Црне Горе, подупру владајућу идеологију у њеном системском (и суицидном) разарању тих темеља.

А сад нешто о **завођењу**.

Уобичајено је да састављачи читанки, у склопу тзв. дидактичко-методичке апаратуре, поставе и по неколико инспиративних питања (тзв. интерпретација) која би требало да наставницима и ђацима послуже као кључ за улазак у тајну презентованог текста. То ни у овој књизи није изостало. А боље би било да јесте, бар у већини случајева. Јер то није интерпретација, то је, у ставри, завођење, одвлачење пажње од оног што је бит књижевног дјела. И, опет, због чега би друго до због идеолошко-страначких разлога. Додуше – понекад из због неразумијевања ствари.

Примјер први: Након одломка из *Књије о ѿосѿању*, насловљеног са *Стварање свијета* (стр.57), слиједи заповијест: «Уочи полисидентон у одломку». Замислите, у тренутку послѣ читања оваквог текста, када је читаочева (ученикова) мисао закупљена визијом преображаја космоса, настанка неба и земље, мора и звијезда и самог човјека, одједном му треснете такву баналност као што је тражење више него очигледног полисиндетона! (И још му се наређује да запази!) А зашто? Па управо да би му се одвратила пажња од суштине, да би се извршило завођење, да би се његова пажња и његова мисао усмјерили ка нечем мање важном, - форми, стилу, књижевној техници. Затим се иде даље, у истом правцу, питањем: «Који су звучни и смисаони ефекти понављања?» Потом се ученик

упућује (већ други пут му се заповиједа!)¹⁶ на поређивање са *Ејом о Гиліамешу* и, на крају, на «став науке» о питању настанка свијета. Тако све бива упропашћено: учеников доживљај је прекинут, машта заустављена, мисао свезана. Овако - у већини других случајева. Некад су то и сасвим бесмислена или смијешна питања. Рецимо, након одломка из *Пјесме над њјесмама* (стр. 62), слиједи питање: «Какву функцију у тексту има лирски опис природе?» Затим: «Које се животиње у тексту помињу и у каквој су вези са емотивним тоном пјесме?» Итд. (А макар на половину постављених питања и саме ауторке би одговориле само *да* или *не* или би се послужиле *Речником књижевних ѿермина* из кога су углавном и преузеле све књижевнотеоријске дефиниције.)¹⁷

Примјер други: након презентације неколико одломака из *Библије* и низа околичних информација (свакако потребних, али не примарних) о овој књизи, ученику се даје овакво упутство: «Уколико те занима *Библија*, потражи књиге пољског писца и популаризатора *Библије*, Зенона Косидовског, *Библијске лејенде* и *Приче јеванђелиста*» (стр. 67). Дакле, не каже се оно што је елементарна логика: уколико те занима *Библија*, прочитај је, или макар неке њене дјелове, него се ученик опет заводи, упућивањем на материјалистичко-марксистичку литературу (филмове и др.) у којој се на најгори начин врши банализација *Библије* и то се још назива њеном популаризацијом. (Слично и на стр.70: «Одслушај неки аудио запис литургијског појања». Лијепо је чути и аудио запис, али зашто не отићу у цркву па чути аутентично литургијско појање?) Тако да на крају, без и помињања Св. Отаца, јединих правих тумача *Библије*, умјесто увођења ученика у њено «животно доживљавање» (владика Атанасије), у њену многодимензионалност и многозначност, у њено «богатство, дубину и висину», имамо добро одрађен партијски задатак: на једној страни се *Библији* први пут у нашој лаичкој школској литератури даје широк простор (од 190 страница ове књиге *Библији* је припало 16, више него било којој другој теми, јер како ћемо без *Библије* у Европу?)¹⁸, али се све учинило да то буде *Библија* без Бога (Европа је, данас, само као такву и признаје), па иако ће ученик много шта сазнати о њој, на жалост, неће знати ни шта ће му то знање нити како ће га употријебити, али

16 Иначе се у овој књизи стално понешто заповиједа.

17 Али не и дефиницију ироније (стил. фигура) за коју кажу да се «обликује ван језика». (стр. 182) (Ако су мислиле ван тзв. црногорског језика онда им признајмо да су у праву.)

18 За похвалу је што се у овој књизи, такође први пут у нашој уџбеничкој литератури, нашао и *Куран*. Али зашто онда не и *Талмуд*?

може, итекао, - злоупотријебити. Јер, сва та обигравања око ове свете Књиге, нијесу ништа друго до превођење жедног преко воде, као што је, уосталом, и цијела ова аламоде-читанка само «орудије нечијег подсмјешенија над Славјанством и Благочешћем» (како написа Његош за Доситеја), заправо - један веома лукав пројекат за одвраћање наше младежи од њеног православног и српског коријена и духовног наслеђа, лађа за превођење преко ријеке заборава у море западноевропске туђинштине. У ствари – вјешто упакован страначки програм, а не ђачка читанка. А с обзиром на то да су књиге, како рече Михаило Лалић, «радиоактивне», говорници српског језика не би требало ни да је узимају у руке, а камоли да је носе у својим ђачким торбама.

И, под овом нумером, и за крај, само још један (али од посебног значаја) примјерчић: *Христ о дјеци* гласи, у овој књизи (стр.64), наслов једног одломка из *Јеванђеља*. Исто тако два пута и на страни 66: «Зашто Христ сматра дијете највећим у царству небеском?», «Слиједећи тај мотив, начини књижевну паралелу: Гилгамеш – Хектор – Антигона – Исус Христ». Завршетак «-ос» од Христос - појела цензура. Јер тако хоће Еуропа, да *биднемо* што више еуроатлантски.¹⁹ (Видјети шта о томе «-ос» каже владика Атанасије Јевтић у својој књизи *Христџо, а не Христџи*.)

Ето, тако је то кад нашим скоројевићима, снобовима и конвертитима и туђа поган љепше мирише него домаћа јабука.

Толико, умјесто уводника у тему која слиједи.

О читанкама за старије разреде – другом приликом.

19 Ако су се аутори између крњег западњачког Христ и источно-православног Христос, из неких личних разлога, определијели за прво, на шта – у крајњем – имају право, требало је да дају објашњење, јер је, ипак, у Црној Гори неупоредиво више оних који кажу Христос него Христ, чак ако би аутори, можда, жељели да и није тако.



ДИЈЕЉЕЊЕ И ОДУЗИМАЊЕ СРПСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ У ЦРНОЈ ГОРИ

ДИЈЕЉЕЊЕ И
ОДУЗИМАЊЕ
СРПСКЕ
КЊИЖЕВНОСТИ
У ЦРНОЈ ГОРИ

Драгољуб ПЕТОВИЋ

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ

Момир ВОЈВОДИЋ

Илија ЛАКУШИЋ

Никола МАЛОВИЋ

Милица КРАЉ

Миодраг ЋУПИЋ

Коста РАДОВИЋ

Милутин МИЋОВИЋ

Радомир УЉАРЕВИЋ

Драгољуб ПЕТРОВИЋ

О ЦРНОГОРЦИМА И МОНТЕНЕГРИНЕРИМА

(ФРАГМЕНТИ О ЈЕЗИКУ,
КЊИЖЕВНОСТИ И УЗОРИМА)

Коријени. Црногорци су, од давнина, потомци старих Срба-Зећана и, онедавно, старих Срба-Херцеговаца и од тих чињеница полазим у разматрању назначених питања. Од „четири нахије” до половине XIX вијека, до Првога свјетскога рата Црна Гора је, као ријетка „империјална сила”, освојила Брда, пола источне Херцеговине и пола Рашке области и тако за неколико пута увећала своју територију. И све се могло поднијети док је она била српска држава и док никоме није падала на ум могућност да би се те старе српске области могле одметнути и од себе самих и од своје историје и традиције.

О томе како је одметништво припремано и на чему је засновано писао сами „озбиљно се” спорио с његовим заговорницима и присталицама више од четрдесет година и мало шта више о томе могу рећи. Чинио сам то у много текстова сабраних у својој књизи *Школа немущијој језика* (Нови Сад, 1996) дуго не схватајући да је та расправа бесмислена управо зато што заговорницима идеје о самосталном „црногорском језику” научне чињенице никад нијесу ништа ни значиле (нити су их они разумијевали) и зато сам касније њихову „лингвистику” означио као **аветну**. А кад је **аветнула и држава** и такву „науку” озваничила и кад ју је секретар општине колашинске увео у Устав, даље су расправе изгубиле сваки смисао и сада се може једино подсећати на старе дијагнозе и упозоравати на оно што ће се даље догађати са Црном Гором и Црногорцима.

*

Стари и нови Црногорци. А да би се разумјело све што се догодило, може се рећи да су Црну Гору стварали и одржали неки друкчији Црногорци: они који су знали „праведну цијену” и људској ријечи и људском образу. На пословима њенога растакања последња је ријеч, међутим, припала онима који стару науку никад нијесу успјели разумјети.

И није чудно што су се **нови** Црногорци тако силовито размахнули кад **стари**х више нема (последњи од њих изгинули

су под Скадром, на Брегалници и на Мојковцу, а оно што је тамо претекло довршили су ови нови и њихови учитељи по црногорским и херцеговачким јамама, на Неретви, у Кочевском рогу, на Голом отоку и свуда куда су допирали). **Стари** Црногорци вазда су знали ко су им били ђедови и прађедови, многи су од њих знали и по десетак својих предака, а често сам сретао и оне који су их знали и преко двадесет. Ови **нови** не знају ни ко им је отац, многи мисле да је то био Маркс, а они који нијесу ни толико научили увјерени су само да је морао бити Дукљанин. **Стари** Црногорци знали су да свако застиђе умире погледом (а ако то није помагало, жене су га лако смиривале љукачем). Ови **нови** свако застиђе проглашавају моралним узором. **Стари** су Црногорци сваки несојлук затуцали чим му се појаве прве назнаке. Ови **нови** његују га и величају као највиши морални подвиг. **Стари** Црногорци сваки су аветлук држали на оку и пазили да се не отме и не подивља. Ови **данашњи** његују га као највиши досег мудрости. **Стари** Црногорци изнад себе имали су Бога, испред себе попа и учитеља, а око себе браћу, кумове и пријатеље. Ови **данашњи** изнад себе имају Солану, испред себе буљук дукљанских академика, а око себе перјанике и тјелохранитеље. **Стари** Црногорци братску и пријатељску нејач бранили су до потоњег даха. Ако не могу (или не смију) напасти на оца, ови **данашњи** подичиће се тиме што ће на његово дијете напућикати пашчад. **Стари** Црногорци поштовали су људски гроб као највећу светињу. Овима **новим** такве су светиње „Пасја гробља”, а узори они који су најприје убили оца, послије у томе тражили „спону с античком трагедијом”, а сад тврде да немају „ниједно српско крвно зрнце” (источила тамо гдје им је отац искрварио). Кад се **старим** Црногорцима дешавало да превјере, они су то чинили или из љуте невоље или из ината и никад се тиме нијесу дичили. Ови **данашњи** превјеравају од зора и своју покорност пред туђом окупацијом представљају као највиши подвиг и морални узор пристајући на то да је њихов знатан дио још увијек старији од „своје нације” а огромна већина и од „своје цркве”. Или стајући иза Дукљанина-академика који досад није припадао само оним нацијама у чијим му културним центрима није објављена ниједна књига.

И широко им је да то чине откад су Ловћен скратили за главу (па их отуд не гледају више ни Свети Петар Цетињски ни Његош) и откад се над њих наткрилила она нова Мештровићева соцреалистичка задружна штала.

А за све што се с Црном Гором и Црногорцима догађало последњих деценија, како су ми то својевремено разјасниле неке

либералке, најзаслужније су **нове** Црногорке.¹ Јер док су се оне јакале с Црногорцима и Херцеговцима и с њима мијешале ноге – оне су рађале Србе (/Мићуновић и збори и твори / Српкиња га још рађала није / од Косова а ни прије њега/), а откад су се на тим пословима усупониле с црвенима, жутима, зеленима и сваком другом вјером, сврнуло се и Црној Гори и Црногорцима и лако их је разумјети што више не знају ни ко су ни чији су.

*

Како ничу језици. О „црногорском језику” не може се озбиљно говорити будући да је таква прича једнако бесмислена као и она о „хрватском” и „бошњачком / босанском”, а разлози су томе сасвим банални: никаквим новим „националним етикетама” прелијељеним преко свих тих „језика” не може се сакрити њихова **српска суштина**. Хрвати такве послове „раде” већ деценијама, али не могу избрисати ни такву суштину ни признање И. Броза, Т. Маретића и Ф. Ивековића да су „хрватски језик” утемељили искључиво на дјелима Вука Караџића и Ђуре Даничића (и зато га притврђују „декларацијама”, „меморандумима”, „промеморијама” и сличним вербалним подупирачима);² „Бошњаци” признају да о „свом језику” понешто могу преписати од Хрвата и с тим циљем њихова „Национална библиотека” кренула је у пљачку српске књижевне баштине и њено „превођење на »бошњачку« обалу”; Црногорци су у том погледу у најсмјешнијој ситуацији: они још нијесу стигли до фазе писмености и не знају ни како се нешто може преписати ни зашто би се то чинило (а онај који их је научио свему ономе о чему није знао ништа – више им не може помоћи).

*

Нема других. И јасно је зашто је то тако: по штокавским просторима, до почетка XX вијека, нема помена ни о једном народу осим о **српском** нити и о једном језику осим о **српском**. О томе је за **Славонију**, рецимо, Матија Антун Рељковић (1732–1798) у

1 Према напомени Драге Бојовић (*Слово*, 22, 31–32), видим да су се неке од њих преселиле у „разочаране Црногорке” и да ће надаље тумачити науку о неким другим језицима.

2 О српским темељима „хрватскога језика” уп. и следећи запис: „О Даничићево име везана је читава историја постања нашега књижевнога језика хрватскога или српскога, којему је Караџић ударио темеље, а покојник га је доградио” (Армин Павић, у некрологу Ђури Даничићу, Рад ЈАЗУ, LXXVII, Разреди филологичко-хисторички и философичко-јуридички, XII, Загреб, 1885, 134).

свом *Сатиру* оставио директно свједочанство да је свој језик називао **српским** („ваши стари јесу књигу знали / *српски шћили*, а *српски њисали*”), а Петар Матија Катанчић (1750–1825) из Валпова, нешто млађи његов савременик, свједочи да је „*кајкавиштина (Carniolica) језик словеначки*, док му је *чакавиштина језик хрвајски*”, при чему „Хрвати живе западно од линије повучене од Драве, па кроз Мославину до утока реке Цетине³ у Далмацији”, а да „Црногорци, Србијанци, **Бошњаци**⁴ (наравно разумевајући ту и Ерцеговину) и Срби у Угарској – и то са обе стране Дунава, говоре једним истим језиком којим и Далматинци” и за штокавштину „изречно каже, да је језик *илирски* – Шугисе”, тј. **српски**.

Како у Славонији – тако и у **Босни**. И то најбоље потврђује надбискуп сарајевски Јосип Штадлер (устоличен 1882. у малој брвнари – јер католичке цркве у Сарајеву није било) жалећи се резигнирано да чак ни фрањевци „данас више нису **никакви Хрвати**, сви они себе сматрају **Србима**”.

А у **Херцеговини** – исто као и у Босни и Славонији: када је загребачки *Вијенац* 1890. позвао „мостарске Хрвате” на „народно славље у Макарску”, један савременик записаће да тамо нико не зна за Хрвате и додаје: „Ђе ће у Мостару бити Хрват, кад је Мостар главни град »Војводине св. Саве«, у коме су вазда живјели **чисти Срби** од три вјере” (и тек су се, коју деценију касније, „Срби закона римскога” окренули за Старчевићем, а они „закона мухамеданскога” – за Сафветбегом Башагићем).

О „хрватству” у **Далмацији** помињем само чињеницу да је тамо био премоћан број Срба и да уз њих „имаде и Србах католика”, а кад су у Земаљском сабору у Загребу почели напади на српску тробојку (1895), испоставило се да је она била заједнички симбол **и Срба православних и Срба католика**.

О Хрватима у **Дубровнику** наводим само двије појединости:

3 Милан Будимир, *Вино њију баше сарајевске*. У: [Ред. Виктор Новак], Вуков зборник. Београд (САНУ, Посебна издања, књ. CD, Одељење друштвених наука, књ. 56 – Одељење литературе и језика, књ. 17), 1966, 695–712: „Река Цетина, чије су име досељени Словени преузели од затечених старинаца, била је, према Константину Порфирогениту, граница између српских и хрватских досељеника, а према најновијим ономастичким истраживањима колега А. Рендића и Р. Катичића, Цетина је оштро раздвајала два типа ономастичке формуле на илирско-катинским натписима”.

4 Истичем ову ријеч да бих показао да су њоме у вријеме о коме је ријеч (али и много касније) означавани искључиво **Срби из Босне**, а њено везивање за „босанске муслимане” представља модерну идеолошку „тековину” и ја је увијек мећем под наводнике.

1) Франо Супило, уредник *Црвене Хрвајске*, после Гундулићеве прославе 1893. објављује да је „Дубровник за хрваство освојен”. Питање је: а **чији је** дотле **био**? Ако се некоме не допада одговор да је био **српски**, чиме ће доказати да је био „хрватски” будући да се **своје никад није освајало**; 2) Рафо Богишић записао је да се „коначна **асимилација** Гундулића и његов свеукупни **улазак** у хрватску културу одиграо на прагу новог времена, у вријеме препорода”. И двоструко преварио: то се догодило у прољеће 1945. кад су комунисти **наредили** да сви католици **морају бити Хрвати** без обзира на то како се лично изјашњавали, а кад је „у вријеме препорода” у Загребу објављен „**Осман**” (1843) – он је тамо примљен као и свака друга књига на страном језику (тај „**страни језик**” у овом случају био је **српски**). Тако је Гундулић први пут „чуо да је Хрват” – триста година после своје смрти!

*

Знали су стари мајстори. Све наведене појединости (а могло се поменути и мноштво других⁵) свједоче о томе да источно од Мославине и Цетине, **практично – до јуче, није било другог народа осим српског**⁶ и најмање је могуће да је друкчије могло бити у Црној Гори – која је и од Цетине и Мославине **најудаљенија**. И то су једнако знали и сви Црногорци, и они учени и они неписмени, и њима за то нијесу били потребни никакви докази мимо оних које су сами носили у себи, а најљепше их уобличио Његош, Марко Миљанов, Љубиша и књаз/краљ Никола (да само њих издвојим). Ако су сви они то потврђивали својим дјелом, при крају XIX вијека овај последњи то је учинио и статистичким податком да у Црној Гори има 95 процената **Срба** и 5 процената Арбанаса, а неколико деценија раније Милорад Медаковић записао је да су „Црногорци **по народности Срби** и сви говоре **српским језиком**. У свој Црној Гори један је језик, нити се чује други језик осим

5 О томе много шире расправљам у свом прилогу „*Три стољећа хрвајскога стандардног језика*” – на српској основи. – **Слово**, Никшић, 2007, бр. 15/16 (новембар), 222–269. И да додам: највише чињеница којима оперишем преузео сам из књига Душана Берића (*Праваштво и Срби*, Нови Сад, 2005) и Николе Жутића (*Срби римокатолици шакозовани Хрваши: „Срби сви и свуда” : хрвајске земље без Хрваиа*. Земун, 2006).

6 Тамо гдје се католици нијесу изјашњавали као **Срби** – они су били **католици**, али **не и Хрвати** и о томе свједоче фрањевац Иво Франо Јукић и други путописци по Босни током друге половине XIX вијека (Хилфердинг и Радић, рецимо).

српског⁷. То је Медаковић записао у својој књизи *Животи и обичаји Црногораца* (Нови Сад, 1860), а ја сам његов навод поменуо још у вријеме кад је у Црној Гори било много више Срба него комуниста и монтенегриниста заједно.⁷ О свему томе, ипак, највише је докумената сабрао и најљепших потврда донио Предраг Вукић⁸ (и сад би било занимљиво видјети колико је унука и праунука тамо помнутих Срба, у наше дане, промијенило националну чапру); недавно се Вукићу придружио и Милош Оука доносећи податке о називу језика у Црној Гори од Његошева времена до данас.⁹

Знали су, како видимо, „стари свједоци” докле се простирао **српски језик** и **ко** је њиме говорио и о томе је тек ново вријеме донијело „нову памет”: најприје су, како смо рекли, **Срби-католици** промијенили националну чапру (и отишли у „Хрвате”), у наше вријеме то су успјели и **Срби-мухамеданци** (и отишли у „Бошњаке”), а сад се и Црногорцима учинило да ће им бити шире и љепше ако се придруже својим узорима (и оду у „**Монтенегринере**”). Свима њима, међутим, заједничка је једна банална појединост: они су лако могли промијенити и вјерски и национални идентитет (и за то у свијету има мноштво паралела), али **језички идентитет** не може се никако промијенити и он стално, и упорно, подсјећа његове носиоце на **отпадништво**, при чему се као једини излаз из такве **психичке трауме** намеће – **затирање памћења** о отпадништву, а када се то покаже као неуспјешно, у следећој фази прелази се на уништавање **свједокá отпадништва**. Хрвати и „Бошњаци” досад су у таквим својим напорима били врло успјешни и у XX вијеку потврђивали их кад им се год указ(ив)ала прилика. И то најуспјешније, и заједнички, чинили по херцеговачким јамама и у Јасеновцу (муслимани су тада били „хрватско цвијеће”), али су то знали и појединачно (као у „бљеску” и „олуји”, на примјер, или у Сарајеву и Подрињу), а успјешно су то чинили и међусобно (као бивши Срби, у главном граду „Војводине св. Саве”, рецимо).

7 Драгољуб Петровић, *Неки записи Димитрија Милаковића и Милорада Медаковића о говорима Црне Горе и Дубровника*. – Просвјетни рад, Титоград, 1972, Год. XXII, бр. 11–12 (1. и 15. јун).

8 Предраг Вукић, *Српство у Црној Гори*. Цетиње (Светигора), 2004.

9 Милош Оука, *Језик у Црној Гори : слике без тона*. – *Српски језик*, Београд, 2008, XIII/1-2, 607–630. За вријеме од XV до почетка XIX вијека преко 90 помена **српског језика** у Црној Гори доноси Василије Ђерић у својој књизи *О српском имену њо зајаднијем крајевима нашега народа*, Београд, ²1914 (уп. и моју књигу *Школа немущиој језика*, Нови Сад, 1996, 64–65).

*

Учење злу. Црногорци се у таквим пословима још нијесу испробали, али се припремају за прву прилику која ће им се указати. И на то их упућује и власт силом незапамћене државне репресије. У Црној Гори Срби су сведени на грађане последњег реда, гасе се гласила са српским предзнаком, људи се остављају без посла и без наде да ће га икада наћи, на Филозофском факултету у Никшићу гаси се катедра за српски језик, прогоне квалификовани наставници и доводе тесари из радионице онога који о лингвистици није знао ништа, мијењају се наставни програми (на свим нивоима школовања), с циљем да се тамо затре српско име и у таквим се настојањима не бирају средства. Како се то чини, много боље од мене знају многи сарадници и читаоци „Слова”, а ја ћу овде поменути само један опскуран примјер којим се то потврђује: Библиотека Филозофског факултета у Никшићу купила је на Сајму књига у Београду од Издавачке књижарнице Зорана Стојановића из Новог Сада књигу Лазара Вркатаћа *Појам и биће српске нације* и о томе добила фактуру по којој је књигу требало платити; после извјесног времена, међутим, издавач је телефоном замољен да пошаље нову фактуру из које ће бити испуштене оне двије ријечи означене масним слогом, с образложењем да се у финансијским документима **српско име** не смије појавити (књига се може „склонити”, а финансијски документи морају се чувати не знам колико времена и увијек се ставити на увид званичницима који их затраже, а ни декан неће потписати налог за исплату). Издавач је, разумије се, такве разлоге „уважио” и послао нову фактуру, с назнаком *Појам и биће – Лазар Вркатаћ* и „Валута: 22. 03. 04.” По томе се данашња црногорска власт може упоредити с оном окупаторском аустријском из Првога свјетског рата, а од ње се нијесу разликовале ни оне које су симболизовали Павелић, Туђман и Изетбеговић.

*

Како се то ради. Процес превјеравања и промјене националног идентитета увијек је би(ва)о и дуг и трауматичан, а да би се народ „дисциплиновао” и присилио на то, често се догађало да су његови предводници сурово прогањани и онемогућавани у настојањима да народ заштите пред државним терором и настојањем Ватикана да га поунијати и покатоличи. Црногорски званичници и у томе су врло „иновативни”: предсједник државе однио је папи Бенедикту XVI Конкордат књаза Николе из 1886. и **званично кандидовао** Црну Гору за прелазак у католичанство. У пословицама растакања Црне Горе и њеном препарирању и припремању да

пређе у оно што никад није била водећу улогу, дакле, преузели су сáми највиши државни функционери. Уз већ поменутог председника државе, добар је за то примјер и Св. Маровића, последњег председника оне „сурогат-државе” еуфемистично одређене као *Државна заједница Србије и Црне Горе*, који је из своје београдске „државничке фотеле” припремао референдум за одвајање Црне Горе, по истом оном обрасцу по коме је то пре њега учинио Стјепан Месић (подсјетимо да је он славодобитно реферисао шефу да је „задатак извршио” и да **државе чији је био председник** „више нема”). И тиме ће историја обојицу уписати као „државнике” с мало памети и мало морала. Маровић вели да је увођење „црногорског” језика „политичка одлука”, да се раније изјаснио „да говори српски”, да сад жели „да га наслови црногорским” и да је „то питање избора” (уп. Окука, *н. г.*, 607). На црногорском политичком пазаришту може се, ето, „изабрати” и шаруља и боја очију, па зашто не би могао и језик. Стипе Месић, као Маровићев узор, чудно је оригиналан у другом смислу: „У Другом свјетском рату Хрвати су два пута побиједили и ми немамо разлога ником се испричавати... Ми смо два пута побиједили, а сви други само једном. Ми смо побиједили 10. травња, кад су нам силе осовине признале Хрватску, и побиједили смо послѣ рата, јер смо се нашли... опет с побједницима” (*Курир*, 11. дец. 2006, 5). И погријешио будући да су Хрвати извојевали много више побједа, од којих је најчувенија она у Јасеновцу,¹⁰ а неправедно су им заборављене оне из Тридесетогодишњег рата (1618–1648), које су у Њемачкој постале пословичне: „Сачувај нас, Боже, куге, глади и Хрвата.”¹¹

*

У потрази за узорима. Такви „државнички манири” могу се срести једино тамо гдје се власт осваја издајом, при чему њени

10 Тамо су Хрвати „побиједили” више од милион логораша, како се може прочитати у *Дуги*, од 22. 2 – 7. 3. 1986, 19 у Потврди команде мјеста Новска од 5. јуна 1945: „Потврђујемо примитак докумената који су били закопани у логору Јасеновац који је пронашао друг Исидор Леви и предао овој Команди, а која документа садрже списак побијених лица у логору Јасеновац”. Исидор Леви сведочи да је у списковима које је предао било више од милион имена.

11 Драгослав Страњаковић, *Највећи злочини данашњице (Папље и сѣрадање српског народа у Независној Држави Хрватској од 1941–1945)*. Горњи Милановац, 1991, 24; не знам да ли је то преузео из писма др Гризогона надбискупу Степинцу од 8. фебруара 1942. из Земуна; уп. о томе и: Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље : Хрватска православна црква*. Београд, 1989, 91–94.

„освајачи” почињу вјеровати да се могу понашати као **власници** и државе и народа. „Демократске промјене” у СРЈ, касније се то сазнало, припремљене су у некаквим демократским терористичким центрима у иностранству (најчешће се међу њима помиње Сегедин) и отуда су нам дошли и „Отпор” и његова „песница”, а најзанимљивије је да су после тога Американци објавили да су за све то платили 43 милиона долара. Знајући са каквом сортом људи имају посла, Американци им баш и „не чувају образ” и о томе свједочи и следећа појединост: „Медлен Олбрајт је изјавила да је бомбардовање СРЈ тражио извешан број овдашњих политичара. Са разних страна је потврђено да су то били Ђинђић, Ђукановић и Драшковић. Али нису само они били на [некаквом] састанку” на коме је поднесена „молба за бомбардовање” (*Правда*, 12. мај 2008, 24). Или: „Врх Демократске странке је, од челника Европске уније, као услов за улазак Србије у Европу, између осталог затражио и да се у потпуности, на било који начин, уништи све оно што нашем народу представља светињу.”¹²

*

За новим звонима. Одвајајући се од Србије и напуштајући српски језик, Црна Гора наћи ће се у тежој позицији од оне у којој су се нашли њени узорци. Хрвати и „Бошњаци”, наиме, отимају српски језик и српску књижевну и културну традицију покушавајући да их „прилагоде” и уреде према сопственој мјери. Али у томе никако не успијевају: српски језик начињен је од материјала који се не може моделирати по свачијим обрасцима, развијао се по сили своје унутрашње енергије, његови најистакнутији носиоци увијек су се опредјељивали да му служе и да их води, а на њему су се ломили само они који су покушавали да га сапну и да га дисциплинују, при чему се вазда показивало да је он прављен по мјери Филипових гусала и да никад није умио ући у пјесму ни Тренкових пандура ни Сафветбегових сејмена, а сва је прилика да ће се измакнути и из пјесме Милових перјаника и да ће они убрзо засвирати у неке

12 „Тако се на том списку нашао и ФК Црвена звезда, пре свега њене легенде, Драган Цајић, Владимир Цветковић, Миша Маринковић, тврди за »Правду« професор и дугогодишњи обавештајцац, Ђорђе А. Ђорђевић” (*Правда*, 8. мај 2008, 14). Помињем ту појединост зато што се присјећам давнашње ријечи Матије Бећковића да „данас више ни Цигани неће да буду Срби” и да би, како ствари стоје, „Срби могли бити једино навијачи *Црвене звезде*”. Те су ријечи тада схваћене као препознатљив Матијин шеретлук, али је иза њих (о)стајало и много озбиљније значење: Звездини навијачи данас чине највећу масу **непоткупљених Срба** и због тога им ваља макар упрљати оно у шта вјерују.

нове дипле и дудуке. Одричући се српског језика и српског имена, наиме, Црногорци се аутоматски одричу и српске десетерачке поезије и гусала и у томе би, опет, требало да им узори буду Хрвати и „Бошњаци“: и једни и други присвајају српски десетерац, а не знају шта ће са њим. У томе су посебно одмакли Хрвати објављујући десетине „похрваћених“ књига српских народних пјесама „о Марку Краљевићу («Марко Краљевић слави крсно име»), Милошу Обилићу и његовим побратимима, царици Милице и слуги Милутину, Бановићу Страхињи, Јанковићу Стојану, о Косову, о Охриду, Мостару, Будиму, о потурицама и Турцима. *А о Зриновићима и Хрвајској – нишија*“.¹³ Те су пјесме биле и остале **српске**, а пјевали су их и **католици док су били Срби** и док су са Србима имали и заједничку црквену заставу. И док су имали **гусле** као заједнички **национални симбол**! Онога тренутка, међутим, кад је католичка црква **забранила** тај стари српски инструмент и наложила својој пастви да „не смије гуслати, да не смије под проклетством држати гусле у своме дому, и да их ваља избацити“ – **умрла је** и „хрватска јуначка пјесма“. (Дешава се, истина, да се још понегдје и код тих „нових Хрвата“ могу срести гусле, али и то само код оних који још памте да су били Срби, а исто то може се срести и међу муслиманима, па су сасвим недавно, у једној репортажи с Пештери, *Вечерње новостии* објавиле фотографију старог „Бошњака“ – с гуслама.) У присвајању српске усмене књижевности и њеном „похрваћивању“ Матица хрватска никад није имала мјере, па је и у наше дане означена као носилац „идеологије брлога“, због захтјева да се хрватско „племе... не изложи мијешању с другима, opakим прекограничним утјецајима, те духовном и физичком прљању у контактима са туђинима и њиховом културом“.

*

Имена не лажу. Пренио сам овдје навод Д. Берића (*Слово* 15/16, 256) и додајем податак да су премоћну већину данашњих „Хрвата“ до јуче чинили **бивши Срби** и о томе најбоље свједочи данашњи „хрватски“ именованослов, у коме су најбројнија управо **српска** презимена: само *Ковачевића* у Хрватској има преко 22.000, *Николићи*, *Јовановићи*, *Појновићи* могли су бити једино Срби (нијесам провјеравао има ли тамо *Фрајтровића* и *Жујниковића*), словеначка су презимена *Gubec*, *Zebec*, *Kovačec*, *Hitrec*, *Punčec*, а хрватска *Schiller*, *Deutsch*, *Huszar*, *Szentgyörgyi*, *Stromayer*, *Köhler*, *Hauptfeld*, *Herrman*, *Reiner*, *Schmidt*, *Weiss*, *Strzalkowski*, *Ress*, *Kunst*,

13 О томе исцрпне податке доноси Јеремија Митровић и ја их помињем у свом тексту у нап. 4 (*Слово* 15/16, 254–256).

Pötzl, Bach, Platzer, Schiebel и сл. Уз све то, Хрвати су имали више „отаца домовине”, при чему презиме последњег може „звонити хрватски”, први је био Павао Ритер Витезовић, Немац из Алзаса, а између њих удјенула су се и два „бивша Србина” (Анте Старчевић и Анте Павелић). Тиме се потврђује навод М. Решетара да су хрватске народне послове водили странци и тиме пресудно одређивали и хрватску и српску судбину, па је нејасно како се „хрватско племе” може одбранити пред „опаким прекограничним утјецајима” ако су сву хрватску историју последњих вјекова исписивали и овјеравали једино странци.

Мисле ли Монтенегринери да ће њихов „самостални пут” бити другачији? Ако мисле, добро би било да се окрену око себе и да добро осмотре и ко их предводи и ко се с њима налази у истој колони. И видјеће: пред собом – **оне које смо напријед представили**, а око себе – **оне који су већ једном превјерили**. Они први – друкчије нити знају нити умију, они други – лако ће превјерити и други пут.

У ломовима сличним онима кроз које (је) пролази(ла) Хрватска наћи ће се ускоро и Црна Гора, али ће њена ситуација бити много неизвјеснија. Видјели смо да су Хрвати, преузимајући српски језик, почели да отимају и српску књижевну и културну традицију јер своје нијесу ни имали; напуштајући српски језик, с друге стране, Црногорци ће се глатко одрећи Његоша и окупити се око Јеврема и његове стожине. И свести се на своју праву мјеру, тј. **на ништа**. А на то да су **нешто имали** и **нешто били** – подсјећаће их њихова презимена – ако и њих не промијене и тако дефинитивно затру памћење о томе да су уопште постојали. Хрвати и „Бошњаци” то нијесу учинили и сада знамо да су Старчевић и Павелић поријеклом из Старога Влаха, да је заповједник јасеновачке кланице Макс Лубурић био из Пиве, да се блиски сродници једнога од најжешћих данашњих „етничких Хрвата из Херцеговине” Анте Ђапића налазе у околини Никшића; с друге стране, и без тога се зна да је потпаљивач рата у Босни Ејуп Ганић био поријеклом из Куча (као и онај његов „сународник” који се данас представља као „први доктор црногорског језика”).

*

Генетски код. А и да затру све што се може затријети – одаће их њихов **српски генетски код**. Ако се у историји и сличним дисциплинама чињенице могу „тумачити” у складу с унапријед постављеним циљевима, у археогенетици као делу молекуларне

генетике такве су могућности искључене.¹⁴ Генетичари су, наиме, „утврдили постојање мањег броја генетских мутација усађених у хромозоме које се готово непромењене преносе на потомство, што допушта могућност њиховог просторног и временског праћења на основу анализе узорака. Тако су дефинисане две групе таквих маркера: *хайлоіруіе њо Y хромозому*, које преносе податак о генетском пореклу... по мушкој линији наслеђивања, као и *митохондријске хайлоіруіе* које се односе на наслеђивање по женској линији. Истраживања су утврдила и временске периоде у којима су настале поједине од тих мутација и узајамне ланце повезаности са генетски сродним групама из којих су настале.” На основу таквих истраживања показало се „да највећи део данашњих Срба има хаплогрупу *I1b** — 29,2%, која је условно названа »динарска хаплогрупа« (Dinaric Modal Haplogroup), која је карактеристична за Балкан. Ова хаплогрупа је најзаступљенија у Херцеговини, а присутна је у значајном проценту код свих балканских народа, без обзира на границе данашњих држава. Претпоставља се да се ова хаплогрупа ширила са Балкана на подручја централне, источне и јужне Европе пре раног неолита”, при чему је посебно занимљиво да неки истраживачи „доведе у везу ову хаплогрупу са Илирима”,¹⁵ уз напомену да је она код косовских Албанаца сведена на 2,7%, а код македонских Рома на 3,5%.¹⁶ Другу хаплогрупу оставићемо по страни (иако је занимљива по томе што утврђује постојање арбанашких сродника на Блиском истоку), а поменућемо хаплогрупу *R1a* која се „јавља као трећа по учесталости са 15,9%. Учесталост

14 Никола Димитријевић, *Археогенетика и изучавање порекла сџановнишџива на Балкану*. У књ.: Албанци – лажни Илири. Београд (Пешић и синови), 2007, 113–118.

15 Биће занимљиво осмотрили ове идеје и из угла нових погледа на етногенезу Словена по којима би се могло показати да се њихово исходиште налази у Панонској равници (О. Н. Трубачев, *Етногенез и култура древниших Славян : Линџивистические исследования*. Москва, 2002), али и све израженија схватања да би многа „старобалканска племена” (Илири, Трачани и др.) могла бити словенска, тј. **српска** (Јован И. Деретић, *Илирија и Илири*. – У књ.: Албанци – лажни Илири. Београд, Пешић и синови, 2007, 205–211.

16 И јасно је зашто је то тако: они други никад и нијесу тврдили да су били балкански старосједиоци, а они први на Балкан су стигли са Сицилије 1043. године, прије тога боравили на Синајском полуострву, а тамо били пресељени с источних падина Кавказа. Уп. о томе: Михаило Станишић, *Последице митоманије о илирсџиву Албанаца*. У књ.: Албанци – лажни Илири. Београд (Пешић и синови), 2007, 15–33; Јован И. Деретић, *Арбанаси од Кавказа до Србије*. – I b i d., 35–47

ове хаплогрупе код источних и западних Словена износи 30–60%, док је на Балкану најраспрострањенија код Словенаца – 37%, док је код становништва Србије, БиХ, Македоније, Бугарске и Румуније између 15–25%. Због велике заступљености код словенских народа, ова хаплогрупа се условно назива »словенска хаплогрупа«». Помињем ове појединости зато што ускоро ваља очекивати да ће нам молекуларни генетичари разјаснити многе од оних недоумица око којих се споре и историчари, лингвисти, етногенетичари, али када су у питању проблеми о којима овдје говоримо, генетичари могу само потврдити оно што је, и без тога, сасвим извјесно: по штокавским просторима до најновијега времена није било другог народа осим српскога. Нови налази „Монтенегринерима”, ни у којем случају, не могу донијети „олакшање”, али Хрватима могу „отежати живот” утолико што се може показати да се и њихови не(о)спор(е)ни простори могу оспорити (Птоlemeјево *Сербинон*, рецимо, у средњем вијеку „преправљен је у *Аирам*”).

*

Не да се сапети. Монтенегринери хоће свој језик, али не знају ни шта ће им ни како га употријебити: у књижевност га нема ко увести, а „за остале помање потребе” од српскога се не могу одвојити; они неће на Орлов крш око Његоша, а хоће на Вељу стожину око Јеврема. А још прије четрдесетак година за Његоша су се „залагали” више но ико и поучавали га свему ономе што од њега нијесу могли чути. У вријеме кад се утемељивала „црногорска књижевност” о томе сам, између осталог, образлагао и неке идеје за које сам мислио да се никад неће моћи остварити. Неко књижевно дјело, рецимо, може настати на катуну, али прије него што стигне на ступце *Побјеге* или у Црногорски ПЕН центар – оно се може спрцати низ неку лазбу до Мораче, на примјер, или ће га неко привезати за букву испод Бушата и тамо га заборавити. Не доживи ли такву судбину, речено умјетничко остварење може својега аутора увести у најближе удружење књижевника или, у бољој варијанти, у његово предсједништво. Даљи пут таквога дјела постаје двоструко неизвјестан: 1) може се догодити да се оно „острви” и да преко свих међа и мимо свих забрана пође у свијет и да га свако прихвати као **своје**; 2) ако се дјело „не отме”, његовом аутору остаје једино да га сâм гучи и теточи као недоношче, на примјер, и да свакоме ко хоће да га (са)слуша приповиједа о томе како је, небирулок, напредно и да га још нико није таквога сачинио.

Пренесемо ли овај ред идеја на нешто конкретнији план, показаће се, између осталог, да правим вриједностима нијесу

потребни ни торине ни чобани. Знао је то и царски полицијски официр кад је рекао да у Русији нема затвора у коме би се могао смјестити један Толстој. Дукљански књижевници мисле, међутим, да „љепшега затвора нема на-свијет” од онога који су припремили за Његоша, али не схватају да сви они, и кад би се удружили и са Светом, и с Мијатом и с министром за матерњи језик, не би могли исковати синцир који би под Његошевим именом издржао више од – паучине. А кад о свему томе размишљам, пада ми на ум и једна наопака мисао: како ли би се понашао Његош да се почем још једном спусти на Орлов крш и да се око њега окупе сви „црногорски књижевници”? Претпостављам да би их разаслао као **перјанике** да му по свему Српству окупљају **перјанице** српске књижевности. И разлози за такав поступак били би и прости и разумљиви: све оно што вриједи у тој књижевности настало је на **српском језику** и онима који су прескочили црногорске међе и стамено се уписали у **српску књижевност** зазорно је пријетити да ће отуд бити измјештени и враћени у црногорске књижевне апсане. То су неки црногорски писци покушали и прије четрдесетак година, па је остао запис да је Радослав Ротковић 1969. тужио Уставном суду Југославије Матицу српску и Српску књижевну задругу зато што су у своју едицију *Српска књижевност у 100 књига* укључиле и писце из Црне Горе.

У настојању да „своју књижевност” сапне за своју торину, имајући узоре у хрватском „масовном покрету” и нескривену подршку својих политичких налогодаваца (на челу с Веселином Ђурановићем), еснаф црногорских писаца био је тада врло агилан, међу њима најгласнији Милорад Стојовић и Бранко Бањевић, помагали су им (уз већ поменутог Ротковића) и Војислав Никчевић, Радоје и Данило Радојевић (Јеврем је тада још „био Србин”), а сједиште им је било у Графичком заводу и часопису „Стварање”.¹⁷ На друкчијим позицијама тада се налазило Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Црне Горе, али је његово дјеловање најприје било политички маргинализовано, а на крају и потпуно онемогућено.¹⁸

Те су се расправе током следећих десетак година мало примириле, а онда опет биле потпирене *Предлојом заједничкој минимуму програмских основа за наставау књижевности у средњим*

17 Моји записи о томе остали су тада необјављени, а касније се нашли у књизи *Школа немушитој језика* (Нови Сад, 1996, 7–30).

18 О томе свједочи чињеница да је *Зборник за језик и књижевност*, као научно гласило Друштва, угашено одмах послије прве свеске (Титоград, 1972), а уредили су га Новак Килибарда, Блажо Кнежевић, Драго Ђупић, Јован Чађеновић и Радивоје Шуковић.

иколама Јуџославије, с тим што су у расправи сада учествовали само књижевници на чијем се челу налазио Момир М. Марковић. И опет је захтјев био да се књижевност „територијализује” и распарча по републичким границама, и опет је браћен истом памећу и истом аргументацијом, али те догађаје ја више нијесам пажљивије пратио јер сам схватио да се пред таквом памећу више не могу испријечити никакве преграде: Монтенегринери су се „изборили за своју књижевност” једнако као и за „свој језик”. А шта ће им то донијети, они тек сад покушавају да утврде (и у томе им не треба ни сметати нити им помагати), али их треба подсјетити на оно што је горе речено: све оно што је досад „испод црногорског пера” било вриједно сасвим се удобно осјећа у **српској** књижевности (Његош, Марко Миљанов, Љубиша, Никола I, Лалић, Булатовић, Пекић, Матија Бећковић, Момир Војводић, Ранко Јововић – да другима учиним неправду што их не помињем), а тамо ће увијек бити мјеста и за оно што ће тек настајати на српском језику у Црној Гори.

Тако ће књижевницима-Монтенегринерима остати колико хоће простора да се шире и договарају „ђе ће који изјављиват овце / на Крново ил на Сињавину / на Комове ил на Лукавицу / моћи ће их у сампас пустити / ниједна се изгубити неће / ђе л у туђу уљећи торину”. (И овце памте оно што су им сајбије заборавиле.)

Неће се за њима нико окренути – више него за „монтенегринском књижевношћу”.

2. јул 2009.

И накнадна напомена. Кад је овај текст био завршен, у Подгорици је 9. јула министар матерњег језика представио „Црногорски правопис”. И тада смо сазнали да ће та књига ући у Риплијеве регистре макар по два основа: по томе што су је припремили „интернационални мајстори” који о „црногорском језику” не знају ништа, али и по томе што је „правопис истрчао испред језика” (па сад знамо како треба „правилно писат”, али не знамо **којијем језиком**). Правопис су, наиме, приредили један специјалиста за марксизам,¹⁹ један специјалиста за „хрватски језик”

19 Судаћи према количини мржње коју је према Србима изливао на страницама Јевремовог **Црногорског књижевног листа**, он је само потврдио стару истину да марксизам и фашизам (уз мондијализам и „демократију”) представљају само различита лица истог зла (уп. Илија Петровић – Драгољуб Петровић, *Демократија с наличја*. Београд, 2006, 258 и даље).

и, кажу упућени, једна специјалисткиња за украјински језик и такво **научно проститутисање** може се срести једино тамо гдје нема ни памети ни образа: црногорски министар матерњег језика тиме је с презрењем љукнуо ону групу „домаћих лингвиста” и тиме само потврдио да је дукљанским господарима стало једино до тога да Црну Гору што темељитије понизе и народ уведу и у ватиканско и ЕУропско ропство.

Према попису из 2003. године, у Црној Гори српски је говорило 401.382 грађанина, црногорски 144.838, арбанашки 49.456, бошњачки 29.380, хрватски 3.076, цигански 2.857.

Због терора над народом и његовим језиком, над културом, историјом и свеукупном традицијом, имало би смисла тужити **државу Црну Гору** највишој државној судској инстанци. Да би се њена пресуда, евентуално, могла верификовати и код оног суда – у Стразбуру.

18. јул 2009.

Петар МИЛОСАВЉЕВИЋ

О СТАТУСУ ЦРНОГОРСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Поздрављам иницијативу часописа *Слово* из Никшића да се отвори питање статуса црногорске књижевности. Истовремено, подржавам досадашњу политику овог часописа у одбрани идентитета српског језика и српске књижевности у Црној Гори. Прихватљив ми је начин размишљања о овом питању професорице Лидије Томић којим је у часопису расправљање о теми почело.

Да би се боље разумели ставови за које се залажем, рећи ћу прво нешто о свом пореклу и о личној заинтересованости за коректно решавање овог питања, а затим и о главим методолошким поставкама и ставовима са којима прилазим његовом решавању.

1.

Рођен сам пре више од седамдесет година у Топлици. Оба родитеља сумбили Срби. Али субилии Србијанци. Израз Србијанац такође треба имати у виду да би се проблеми боље разумели. Он не значи исто што и Србин. Израз Србин означава припадника српског народа било где се родио или живео. Израз Србијанац означава житеља Србије. Разлике између та два појма на исти начин тумачили у часопису *Србисџика/Serbica* Вера Милосављевић (1998, бр. 2) и Љубомир Зуковић (2002, ванредни број). По томе разликовању ја сам и Србин и Србијанац. Љубомир Зуковић је Србин и Црногорац. Један од тих израза упућује на истост; други упућује на посебност. Зуковић је и Србин и Црногорац као што су били и његови преци. У мом случају ствари су нешто другачије.

Данашња популација Топлице настала је досељавањем после припајања овог краја Србији на Берлинском конгресу (1878), када су укупно пет округа прикључени Србији. Топлицу су тада населили готово искључиво Срби. Али међу самим досељеницима и затеченим становницима ипак је било разлике. Мој земљак и вршњак, књижевник Иван Ивановић, последњих година подвлачи разлике међу топличком популацијом. Један део топличке популације он назива Црногорцима, а друге Шоповима. Сведочим да су те разлике биле уочљиве и док сам као дете и младић живео у Топлици. Оне

су се највише могле уочити у говору. Једни су говорили косовско-ресавским дијалектом, а други торлачким. Значајан део популације је говорио ијекавски, што значи источно-херцеговачким дијалектом, којим данас, као матерњим, говори и већи део Црне Горе.

Сећам се једне давне емисије о Топличком устанку (1917). Телевизијски репортери разговарали су са мојим земљацима, а сви су већ тада морали бити стари. Већина њих је говорила ијекавски. Разуме се да су били у питању они које Ивановић идентификује као Црногорце. И међу вођама Топличког устанка било је неких разлика у говору. Коста Војиновић (који је био пореколом из Рашке области 1891-1917) вероватно је био ијекавац. Коста Миловановић Пећанац (1871 -1943), пореклом из околине Пећи говорио је косовско-ресавским. Устаници у топличком устанку су себе називали четницима. Један од четничких вођа Топличког устанка био је и Милинко Влаховић, отац Вељка Влаховића, чувеног борца из шпанског грађанског рата и припадника партизанског покрета.

Моји преци доселили су се у Топлицу са Косова. Мој деда Видосав рођен је у Самодрежи (оној у којој је Цар Лазар, по народној песми, причестио војску). Они су већ говорили косовско-ресавским дијалектом. Али су знали да потичу из Дробњака, и из околине Никшића, дакле, из краја који је некад био Стара Херцеговина, а седамдесетих година 19. века је постао саставни део Црне Горе. Сећам се деде. Он је учествовао у свим ратовима до 1918. године. Сматрао је да су у време његове младости Срби имали два српска краља: Краља Петра и Краља Николу. У његовој соби, на зиду, висила је црногорска капа. То значи да је при оној глобалној подели Топличана на Шопове и Црногорце – моја породица ипак спадала међу оне који су пореклом Црногорци иако више није говорила исто као они који су се непосредно доселили из Црне Горе или Старе Херцеговине.

2.

Порекло и животне прилике утичу и на избор струке; утичу и на то како ће се човек њоме бавити.

Тридесет и две године на Филозофском факултету у Новом Саду предавао сам предмет који се зове Методологија проучавања књижевности. Тај предмет се сада предаје вероватно у свим земљама евроцентричног света. Већ на првом кораку суочио сам се са проблемом избора најефикаснијег метода за научна истраживања. Определио сам се за метод дијалектике конкретног тоталитета чешког филозофа Карела Косика. Овај метод је метакритички:

јер може да се, са своје (метакритичке) позиције, користи другим методама. Омогућује да се о проблемима говори целовито, повезано, стратификовано, принципијелно. Мени је омогућио да са исте методолошке позиције говорим о књижевним облицима, о фрагментима књижевног израза, о тематским целинама, о целим белетристичким текстовима, о жанровима, о деловима књижевности, о националним књижевностима и о светској књижевности.

Настава из овог предмета омогућила ми је да задовољим и неке сентименталне пориве: десетак година (1989-1998) предавао сам овај предмет на постдипломским студијама у Приштини, а исто толико и у Никшићу (1992-2002). Користио сам прилику да неколико пута одем у Самодрезу; кад год бих се нашао у Никшићу, опседала ме је жеља да сазнам где су живели моји преци.

3.

До сада сам се неколико пута јавно одређивао о статусу црногорске књижевности.

Први пут је то било 1978-1979. године. Тада сам био директор Института за југословенске књижевности и општу књижевност и шеф Катедре за југословенске књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду.

У то време је била на делу акција увођења минимума заједништва у настави књижевности у федеративној Југославији. Сама идеја неговања заједништва у Југославији била ми је прихватљива. Као један од уредника Поља, на местима секретара редакције, оперативног па главног уредника, био сам и један од организатора Стражиловских сусрета младих интелектуалаца Југославије (1959, 1960, 1963, 1968). У идеји ових сусрета који су неговали заједништво није било ништа лоше. Али, акција увођења минимума заједничких садржаја у настави књижевности имала је друкчије мотиве. Слажем се са уредником *Слова* Веселином Матовићем да је та акција имала лоше последице. То лоше ја сам на конкретан начин доживео. Члан наше Катедре Јоже Погачник, професор словеначке књижевности, заговарао је идеју о југословенском заједништву. А као битан корак на том путу, предлагао је да се на нашој Катедри уведу два нова предмета: Босанско-херцеговачка књижевност и Црногорска књижевност.

Разуме се да сам се том предлогу одупро. Учинио сам то пре свега из стручних разлога. Југословенска књижевност је у то време предавана као повезан збир националних књижевности. Предмети

су се звали: Српска књижевност, Хрватска књижевност, Словеначка књижевност, Македонска књижевност. Ако би се увели предмети Босанско-херцеговачка књижевност и Црногорска књижевност, били би поремећени критерији. Паралелно би постојала два критерија: један национални и други републички. Са становишта моје струке, то је неприхватљиво.

Вреди напоменути да је на самој мојој Катедри, прећутно или гласно, већина њених чланова подржавала Погачников предлог. Али да такав предлог ипак не буде усвојен на Већу Факултета, помогла су ми тројица професора који нису били са моје Катедре: Јан Кмећ, Словак, са Катедре за славистику, Јосип Мирнић, Мађар, са Катедре за историју и Витомир Вулетић, Србин, са Катедре за славистику, по струци русиста. Они су на то питање гледали принципијелно. За такво гледање опередили се и већина чланова Већа Факултета.

Многима је временом постало јасно да је предлог професора Погачника био руковођен идејом да се српска књижевност разбије. По том предлогу, Његош, Љубиша, Миљанов, Лалић, Булатовић, Бећковић не би се више предавали као српски писци. Такође, као српски писци више се не би могли предавати ни Дучић, Шантић, Кочић, Андрић, Селимовић, Ћопић, Куленовић. Тоталитет српске књижевности тако би се на непринципијелан начин разбио. А то је са методолошког становишта неприхватљиво. Супротстављајући се томе предлогу, бранио сам и своју најужу струку, методологију, и интегритет српске књижевности.

Да будем одлучан у одбрани интегритета српске књижевности чини ми се да је утицао посебно мој однос према Његошу. Мој деда Видосав, који је највећи део живота провео као шумар, знао је *Горски вијенац* напамет. Ову велику српску књигу ја сам прво, у детињству, чуо усмено, па сам је тек после тога читао. Покушај да нам се одузме Његош доживео сам као ударац на идентитет.

Други пут, такође споља, био сам подстакнут да се изјасним о питању идентитета црногорске књижевности. Тада сам већ држао наставу из Методологије проучавања књижевности на Филозофском факултету у Никшићу. Била је изашла *Анџолоџија савремене црногорске џиријовјетке* Слободана Калезића и Војислава Д. Никчевића. У Библиотеци „Радослав Љумовић“ у Подгорици приређена је 7. марта 1997. промоција ове књиге. О њој смо говорили Ново Вуковић, Весна Килибарда, Будимир Дубак и ја. Можда је нешто од тога објављено у публикацијама Библиотеке. Мој текст је у целини и без измена објављен у првом броју часописа *Србистика/Serbica* (Приштина, 1998)

Решење питања идентитета црногорске књижевности засновао сам и овога пута на методу дијалектике конкретног тоталитета који сам користио већ више од две деценије. Са тога становишта на црногорску књижевност може се гледати као на целину (тоталитет), која је и сама састављена од више целина. Један од тих тоталитета је и савремена књижевност или, још уже: савремена приповедачка књижевност. Црногорска књижевност је, међутим, део једног ширег тоталитета, српске књижевности. Сама српска књижевност је део ширих тоталитета као што су југословенска, па затим, словенска књижевност (са значењем словенске књижевности) и европска књижевност (такође и са значењем европске књижевности)

За илустрацију таквог начина размишљања упориште сам нашао и у једној приповеци Милована Ђиласа која је писана 1966. у затвору у Семској Митровици а објављена у овој *Анџолоџији*. У тексту се каже:

Приповетка говори о старим временима, али је за заточеног политичара Ђиласа њен предмет био актуелан. У приповеци се приказује како се Пипери и Ровци око нечега споре, како су, међутим, и једни и други Црногорци, тј. како су Црногорци категорија општија и обухватнија и од Пипера и од Роваца, али и како је појам Српства још шири од појма Црногорства. Тај проблем се у приповеци сагледава као однос појединачног, посебног и општег. (стр. 247)

Теоријско-филозофским проблемом тоталитета, на овај начин, мало се ко међу Србима бавио. Упркос томе, у самом начину размишљања то није било нешто ново и непознато. Оваква оцена се најбоље може показати на литератури о Његошу. У незаобилазну литературу о њему спадају текстови Павла Поповића, Николаја Велимировића, Исидоре Секулић и Ива Андрића. Нико од њих није ни чинио ништа што би аутентичног Његоша изместило ван Црне Горе. Али, такође, ни ван „кукавног српства свеколиког“.

Трећи пут сам се проблемом Црногорства и Српства бавио у уводном тексту моје књиге *Увод у србистџику* (2002). И тамо је, углавном подстакнуто спољашњим чиниоцима, третирано питање односа објективног и субјективног у националном осећању или у одређивању националне припадности. При томе су коришћени примери који говоре о понашању баш Црногораца. У овом делу српског народа дошло је до изразите дискрепанције између објективног и субјективног.

Доживео сам да видим неке промене у понашању људи које се тичу њиховог идентитета. Памтим, на пример, бар два сусрета са Јевремом Брковићем. Похвалио сам се Брковићу да сам пореклом Дробњак. Он, онако висок, погледао је мене, ниског растом, па ми је објаснио да име Дробњак долази од дроб и да се односи уравно на врсту људи који имају само дроб. Један од најчувенијих људи из мога племена, војвода Живојин Мишић, могао је Брковићу још боље послужити као илустрација његове тврдње за коју не знам на чему је заснована ако не на пукој домишљатости. Јеврема Брковића сам мало познавао, али, колико се сећам, овај данашњи Дукљанин је, у време о којем говорим, испољавао српску свест.

Чешће сам се сретао са Новаком Килибардом. Учествовали смо на неколико симпозијума. Једно време обојица смо били чланови Савета Југословенског семинара за стране слависте. За њега поузданије знам да је србовао. Слично су се понашали и други Црногорци из света културе и политике. После је, колико видим, Килибарда, престао да буде Србин; постао је по националности Црногорац. У питању је промена националног осећања. Најречитији пример за такве промене може да буде Милован Ђилас. Он је рођен као Србин. Као комунистички руководилац, по своме субјективном опредељењу, постао је Црногорац по националности, а то значи припадник другог народа. Тек после разлаза са Титом опет је, субјективно, постао оно што је и пре тога, објективно, био: Србин. Новак Килибарда некада је био и објективно и субјективно Србин, па објективно Србин, а субјективно Црногорац. Како ће се његова одисеја завршити остаје да се види. При томе треба имати у виду Доситејеву мисао из *Писма Хараламиџију* да се вера и закон могу променити, али род и језик никада.

Разлике између субјективног и објективног могу се илустровати на примеру језичке науке. Михаило Стевановић, објавио је 1945. године *Грамајику српској језика*. После је тај исти језик називао српскохрватски. Под тим именом објављивао је уџбенике из којих су многе генерације училе. Није дочекао да види како тај, објективно исти језик, данас, из субјективних разлога, добија више назива: српски, хрватски, бошњачки, босански, црногорски, буњевачки. На питање који је то језик, научни одговор може да буде само један: то је, објективно, српски језик, свеједно како га ко, субјективно, називао.

Са ове тачке гледишта може се осветлити језичка ситуација у Црној Гори. У овој покрајини (републици, држави) данас се, објективно, говоре само два језика: српски и шиптарски. На основу субјективних критерија, албанским језиком се назива оно што

је и објективно албански, односно шиптарски. Субјективно и објективно се ту поклапају. Са друге стране, оно што у Црној Гори и свету може објективно да буде само један језик, српски, данас се назива и српски, и црногорски, и хрватски, и бошњачки. Објективно и субјективно су овде у великом раскораку. Слично важи и за књижевност у Црној Гори, која, писана на једном језику, матерњем свима, може да буде објективно једна. Али субјективни критерији воде ка њеном разбијању.

Три моја дискурса о статусу црногорске књижевности нису у супротности један са другим.

Црногорска књижевност је део српске књижевности. Она, дакле, не може да има статус националне књижевности, јер за тако нешто нема предуслове. То показује њена историја. Али, с дуге стране, на њу се може гледати као на целину са у духу метода дијалектике конкретног тоталитета. Као конкретни тоталит она се може и изучавати. Као што се, уосталом, као конкретни тоталитетети, изучавају и поједини писци. За честите научнике и честите Црногорце овакав приступ је природан.

4. Господин Матовић је у праву када акцију увођења минимума заједништва у наставу књижевности сматра као важан догађај у процесу растакања бића књижевности коју стварају Црногорци. Међутим, истине ради, треба рећи да није све почело од тих минимума.

Проблеми са идентитетом српског језика и књижевности, па и српског народа у целини, почели су од Илирског покрета, а још су постали крупнији са изопаченом идејом југословенства Јосипа Јураја Штросмајера и сербокроатистиком као квазинаучном дисциплином Ватрослава Јагића. Затупајући тезу да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, Штросмајер је поткопао национални идентитет Срба. Тврдећи да Срби и Хрвати говоре једним језиком српскохрватским, хрватским или српским, који је састављен од три наречја: чакавског, кајкавског и штокавског, Јагић је подрио и сам идентитет српског језика. То су још више учинили његови настављачи: Иван Броз, Фрањо Ивековић, Тома Маретић, Александар Белић. У ставовима о националном језику ови језикословци су напустили правила која важе за све друге језике: а то је да се слободно могу користити туђи језици ако им се не мења идентитет. Енглески, шпански, француски итд. чувају идентитет независно од тога ко тим језицима говори. У случају српског језика учињен је преседан. То се најбље може видети на примеру језика чију је *Граматику* објавио Михило Сте-

вановић. Прихватањем на Новосадском договору 1954 године да се српски језик назове српскохрватским, омогућено је да се овом језику касније дају и друга национална имена. Кад се преседан учини једанпут, онда тој пракси нема краја. Главни преседан у наше време је онај учињен у Хагу где се једном језику, српском, даје тронационално име (скраћено: бе-ха-ес језик). Народу чије су националне институције прихватиле праксу преседана у најзначајнијој националној творевини, у језику, преседани се лако намећу и у другим областима.

У питање националног идентитета Црногораца између два светска рата уплела се Коминтерна. Циљ ове интернационалне комунистичке организације био је да се разбије анткомунистичка Краљевина Срба, Хрвата и Словнаца која је прихватила Русе избегле из Совјетског савеза. Ради тога циља је Коминтерна и Црногорце прогласила посебним народом. Дала им је лажну диплому: да јесу оно што нису, да имају оно што немају. Та диплома је била лажна по томе што се за њу нису борили сами Црногорци кроз своју историју и што се такве диломе не додељују историјским народима. Њиховим истојезичницима муслиманске вероисповести издата је, такође, лажна диплома да су посебан народ. На основу лажних диплома да су посебни народи, и Црногорцима и муслиманима данас се издају, такође, лажне дипломе да имају и своје посебне језике и своје посебне књижевности. Таквим лажним дипломама не усрећују се други народи у Европи. На жалост, снаге у свету које успешно манипулишу деловима српског народа, па и целим народом, наставиле су да делују и после стаљинизма и титоизма.

5. Пре седам осам година, дошао је из Љубљане у Нови Сад професор Владимир Осолник, син једног од Титових доглавника, Богдана Осолника, да говори о јужнословенском епу. Његова теза је била да сви јужнословенски народи имају своје главне епове. По њему, главни словеначки еп је *Крстї на Савици* Прешерна, хрватски је *Смртї Смил-аїе Ченїића* од Мажуранића, македонски је *Ајосїол* Григора Прличева, српски је *Краљ Дечански* Јована Суботића а црногорски је *Горски вијенац* Његоша. Овај Словенац се овом приликом није понашао као научник и озбиљан универзитетски професор већ као мешетар. Нама Србијанцима је, имплицитно, поручио: више нису ваши ни Његош, ни Љубиша, ни Миљанов, ни Лалић. А Црногорца је поручио: ваш није Суботић, али ваш није ни Краљ Дечански, па даље: ни Вук, Лаза Костић, Змај, Дучић, Андрић, Ћопић, Селимовић. Мешетар је Црногорцима дао оно што је и онако било њихово, али им је одузео много тога што је претходно

такође било и њихово. Нама Црногорцима из Топлице је рекао: Е, не може Његош да буде више ваш кад сте сада Србијанци!

Мешетар из Љубљане, који је ове тезе излагао на Филозофском факултету у Новом Саду, исто је излагао затим и у Коларчевој задужбини у Београду и у Подгорици. Његову турнеју у тадашњој СР Југославији приредиле су сепаратистичке снаге. На мојој Катедри за српску књижевност и језик затражио сам да оставке поднесу шеф Одсека и шеф Катедре који су ово гостовање организовали, а нису се јавно оградиле од Осолникових ставова. Са места на којима су се налазили, они су били дужни да штите интегритет српске књижевности.

Један од главних задатака србистике, дисциплине која би требало да се научно бави превасходно српским језиком и српском књижевношћу, јесте да чини што и друге националне филологије, дакле да штити идентитет и интегритет српског језика и српске књижевности. Од нас Србијанаца мешетари разних врста данас траже немогуће, да признамо да је оснивач најзначајније српске династије, Стефан Немања, био странац јер је рођен у Подгорици, да су се наши преци селили под вођством једног странца, патријарха Арсенија Црнојевића, да су наши преци дизали устанке на почетку 19. века под вођством не-Срба, Карађорђевића и Обреновића. Траже од нас да нам Његош, Миљанов, Лалић, Булатовић не значе оно што су нам до сада значили.

Разуме се, нашли су се и међу Србијанцима и Црногорцима многи који су прихватили филозофију да треба чинити оно што је у овом тренутку добро за Црну Гору, или што је добро за Србију. На жалост, ови људи не умеју да праве разлику између оног што је добро краткорочно за Србијанце и Црногорце, од оног што је добро дугорочно.

5. Великом броју Срба, и Србијанаца и Црногораца, јасно је да много шта што нам се последњих деценија дешавало није добро.

Ипак, стање не мора да буду безизлазно. Излаз ћемо лакше наћи ако схватимо да је у питању процес који мора да се одвије. У свим деловима разбијене Југославије данас превладава став да треба поштовати европске стандарде и европске вредности. И имплицитно и експлицитно и ја подржавам ове ставове. Разуме се, са имплицитном рачуницом да се они доследно поштују. Кад се то опредељење спроведе у живот, а то значи кад се процеси одвију до краја, и за нашу ситуацију ће се наћи право решење, у свим областима, па и у питању статуса и односа српске и црногорске књижевности.

Сигурно да није добро што се српском језику данас даје више националних имена. Али то је мање зло него када је том језику било наметнуто двонационално име, српскохрватско. Проглашавајући да имају посебан језик, хрватски, Хрвати су одрадили велики део посла на путу ка утврђивању стварног идентитета нашег језика. Честита наука сада има веће шансе за деловање него у време кад се то питање, из политичких разлога, држало по страни.

Није добро што је дошло до немиле поделе једнојезичке популације у Црној Гори, по линији субјективног одређивања, на оне који су Црногорци (39%), на оне који су Срби (32%) и на оне који су Хрвати (то су бивши Срби римокатолици) и Бошњаци (то су бивши Срби муслимани). Али ово решење је свакако боље од оног по којем су сви ови Црногорци, у регионалном смислу, један посебан народ, у рангу других историјских народа. Колико видим, започели су процеси који воде ка успостављању интегритета српског народа и српског језика према европским нормама.

Што се тиче књижевности Црногораца, и ту процеси воде ка разрешењу у складу са европским нормама. Петар II Петровић Његош, Никола Петровић Његош, Марко Миљанов, Михајло Лалић, Миодраг Булатовић, Борислав Пекић, Данило Киш, Матија Бећковић, у подељеној Црној Гори, могу да припадају само ономе народу коме су и досле припадали, а то значи српском народу у целини, а пре свега, српском народу у Црној Гори. Никаква пресија над Србима у Црној Гори не може им отети те духовне вредности. Погрешна је процена и мешетара из Љубљане и са других страна да неко може Србима одузети Његоша. У Србији данас живи око 250.000 становника који су рођени у Црној Гори. Зна се да се мањи део њих изјашњава као Црногорци у националном смислу, а већи као Срби. А онаких, као што сам ја, чији су преци старином из Црне Горе, има у Србији, по процени Јована Стриковића, око три милиона. Нико нама не може одузети право да будемо који јесмо, нити тражити да се одрекнемо онога од чега се честити људи не одричу.

Момир ВОЈВОДИЋ

ЦРНОГОРСКИ ЈЕЗИК НЕ ПОСТОЈИ, ПА ЊЕГОВЕ КЊИЖЕВНОСТИ НЕМА

Сви природни језици имају своје књижевности, а језици и књижевности своје историје, језичку и књижевну науку. Од Константина – Ћирила и Методија, свете «солунске браће», па до Светог Саве и од њега до Вука и Његоша, постоје српски језик и србистика, наука, језички стандарди, а од свих њих до нас у памћењу људском на овом ловћенском донебесју нико није чуо и видео «црногорско писмо» ни «црногорски језик», а о стандардима «црногорског језика» боље би било да не говоримо и не пишемо – пуцибруку да не ширимо и трн у здраву ногу не забадамо. Данас о «црногорском језику» и «црногорској књижевности» тenezгају само особе чији су мали мозгови већи од великих мозгова.

Црногорске књижевности нема, Црногорац зна српску књижевност

Озбиљни теоретичари књижевности упозоравају читаоце да сваки од Бога дан језик има своју књижевност која се по свом језику именује, а не по географским и политичким именованима.

Историја српске књижевности у хришћанским вјековима почиње од солунске браће Константина - Ћирила и Методија, светаца српске нове писмености, пошто је предћирилска српска књижевност заборављена и остала у паганским вјековима. Константинове – Ћирилове књиге и Ћирилово писмо признао је у деветом вијеку, признао је и ставио на олтар у Риму, папа Хадријан, који је Константин и замонашио у име Кирило (Ћирило), прогласивши Ћирилово писмо и језик српски за службени језик. Дакле, уз латински, грчки и хебрејски, четврти свети језик је српски језик, ког данас муче и черече најгори ђаци и курсисти кумровачки, којима је Броз био једини бог, а Бога су убијали у српском роду. И данас уобичајено именују српски језик, Срба солунских, као «језик солунских Словена», као да се не зна који су то Словени били око Солуна и у Солуну у данима када је Бог Константину -Ћирилу дао српско писмо ГЛАГОЉИЦУ вјечну Азбуку ћирилицу, измољену Азбучном молитвом од Бога. Бог ће помоћи да ћирилица одоли гонитељима и у овим данима охолог силажења с ума.

Црна Гора, као име парчета земље око Ловћена, први пут се спомиње у которском запису, имовинском документу, из дана кнеза Ђурђа Црнојевића, вјероватно 1497. године, а никако као име државе, пошто је тада простор око Ловћена припадао држави Зети. Синтагма «Црна Гора» се односила на гору обрасту црногорицом, растињем ког више нема послјије великих паљевина гора, које је починио почетком осамнаестог вијека Киприли везир (старији Ђуприлић везир) за владавине Владике Данила Шћепчева Петровића. Тада је старији Ђуприлић сво становништво са простора око Ловћена које је похватао, а ради чега је и палио шуме, преселио у Босну, на читлуке око Мајевице и Озрена, опустјеле од куге. Изгорјела је тада и земља и остао го камен ловћенски. Потоњи грмен «црногорице» - ситногорице црног и смоластог лишћа – ишчезнуо је у Ђеклићима 1939. године, није се никако могло то растиње црно обновити иза пожара Киприли везира старијег. Ову легенду потврђује изгорјело камење старе Црне Горе.

«Црногорска нација» се спомиње први пут у папском спису 1911. године, а потом на комунистичким тзв. конгресима у Вуковару и Дрездену – 1919. и 1928. године – у оквиру стратегије Коминтерне о уситњавању српског национа и черечења српске државне основе, што је постало главни задатак српских комуниста, острашћених као вјештице на свој род. Коминтернина стратегија уситњавања српског национа и черечења српске државне основе годила је комунистима Крватима, Мађарима, Аустријанцима – Швабима, новокомпонованим Црногорцима и Македонцима, а о Шиптарима да не говоримо, којима је обећавано у Коминтерни српско Косово са Метохијом и Македонијом десно од Вардара. Српски комунисти су се жртвовали да остваре Коминтернин паклени план разбијања српске државе и нације. «Црногорску нацију» најупорније је уносио у компартијски рјечник успаљени револуционар Милован Ђилас, из Подбишћа, несвршени студент и комунистички робијаш, «друг Ђидо», који је збунио партизанске младе делегате на тзв. конгресу ЦАСНО 1944. године, наметањем своје самовоље да упишу у своје легитимације да су «црногорске» националности, што је изазвало узбуну младих делегата, који су ушли у партизане као Срби, а «друг Ђидо» им наређује да се пишу да су «црногорске» националности. Тада је умирио збуњене и узбуђене омладинце Иван Милутиновић познатим каламбуром: «Црногорац је само добар Србин и Србин је само добар Црногорац!» Ивану Милутиновићу, револуционару из Пипера, робијашу и делегату АВНОЈА у Јајцу 1943. године, није

дозволио његов компартијски бумбашир да уђе у «ослобођени» Београд; нађен је у Сави или у Дунаву, утопљеник, без воде у плућима, са сломљеним вратом. Проглашен, свакако, «народним херојем», попут педесет девет Брозових «хероја» изгнулих по наредби компартијске врховне монаде. Сви су свечано уливени у бронзане бисте. Све су то били могући Стаљинови секретари КПЈ – е, што самозвани секретар КПЈ-е није дозволио.

«Друг Ђидо» је 1946. године у, од енглеске авијације 1944. разореној Подгорици, а онда, по Титовој инструкцији, преименованој у Титоград, у компартијском хотелу «Радовче» (име јаме у Пиперима у којој су комунистички «чистачи терена» бацали крајем 1941. и у току 1942. године све «потенцијалне непријатеље револуције, а нема броја ујамљеним), у ватреном заносу, издиктирао брошуру *Црногорско национално ишшање* (око педесет страна), што је постало квасац данашње «црногорске нације». Тада га је Тито опомињао да то не чини, говорећи му: «Не ћини то, друже Ђидо! Не љутимо Хазјаина! (Стаљина). Ђуо си га оне ноћи у даћи «Љубњаја» под Москвом, када нам је рекао: ‘А, Черногорци! Как Донски Казаки!’ Нијесу Црногорци нација, то су Срби, али ће Црна Гора имати све што и остале републике!» А на те Титове опомене «усијана Ђидова глава», како га је Тито у шали називао, одговорила је патетично: «Пусти ме, друже Стари, да ударим шамар великосрпској хегемонији!» На то је Тито одмахнуо руком и рекао: «Ђини што ти је воља! Ја не каним да ту живим!» и пошао је на спавање са одабраном другарицом. (Ову кажу сам чуо од Милована Ђиласа.)

И тако је рођена «црногорска нација», коју је покушао Блажо Јовановић да мало омлачи, иза пада «друга Ђида» у деветогодишњу тамницу у Сремској Митровици, али је баш некако подударно са изласком из тамнице «друга Ђида» сатански обновљена акција афирмисања «црногорске нације» - ђиласовске, у коју сврху је Тито послао у Црну Гору «пуковничку хунту» на челу са Вељком Милатовићем, Видојем Жарковићем и послушницима пуковницима, који су програмски почели да «геровитализују» «нацију» ђиласовску. Тако нас је историјска несрећа ђиласнула преко усијаних комуниста, осим Ђиласа, слабих и танких ђака, који су нам данас, на почетку трећег хришћанског миленијума, донијели ово буновно и збуновно духовно и душевно стање: укинули нам име српског језика и преименовали га у «црногорски језик», укинули нам српску књижевност и преименовали је у «црногорску књижевност», бришу из Његошевих пјесмотвора сваки српски спомен, а па фалсификују *Горски вијенац*, мијењајући стих:

«Српској капи свуд име погину» у «Нашој капи свуд име погину»? Знак чуђења иза ових чудила «црногорских» је мало. Мјесто наше српске историје данас нам ђаци уче туђу повјесницу – разисторију, коју нам пишу у Болоњи!?

Бењамин Калај је, након окупације Босне и Херцеговине од стране ђесарске солдатеске, иза Бизмарковог Берлинског конгреса 1878. године, као бечки прокуратор, Србима преко Дрине забранио да кажу српски језик него да обавезно говоре «нашки језик»! Забранио је употребу ћирилице, објавио полом гусала, гуслање проглашавао за «велеиздају», канио да од Срба православаца и муслимана ствара нову «бошњачку нацију» и да умјесто ћирилице Азбуке уведе ново писмо «босанчицу», а све српске народне пјесме и писце називао «бошњачким». Дакле, све што је чинио Бењамин Калај, још са много више дипломатских обзира и уљудности, то чине данас бумбашири у Сарајеву и Подгорици – силом испирају мозгове српским нараштајима, који имају ту несрећу да им властодрже, по диктатима из Беча и Рима, насилно мијењају исконску свијест, укидају историјско памћење, бришу природни идентитет, а намећу «црногорски» у Црној Гори и «бошњаљчки» у Босни и Херцеговини. Тај експеримент страшни над Србима у Маћедонији извршен је још у Титовим деценијама, па је јужносрбијански говор проглашен декретом компартијским «македонским језиком». Данас званични «македонски књижевни језик» наличи говору Срба када се опјане. Није бољи случај ни са бугарским књижевним језиком; народни су говори тамо исти као у Србији, и њима је шездесет процената језик идентичан са српским књижевним језиком. Уосталом, Вук је и Бугарима правио граматичке основе и стандарде бугаристике. Има пјесама умјетничких на бугарском језику, које у «преводу» на српски језик немају ни једне различите ријечи. Пјесма *Везилка* Блажа Конеског, кога смо, прије двије деценије, у шали звали «македонски Вук Караџић», и који је највише радио на стандардима «македонског језика», у преводу пјесника Сретена Перовића нема једите ријечи различите од оригинала. Тада је то био превод са «македонског» на српски језик, а данас тај превод зову тамо-они преводом на «црногорски језик».

«Црногорски» језик се данас расрбљеним Црногорцима привиђа као дјечи дуга и причуја као оноματοпеја говора њихових дједова. Турци су радо турчили ваљасте Србе, и они су напредовали и до великих везира у Цариграду, чували султанима печате, али им Турци никада нијесу бранили да се осјећају Србима. Били су оно што јесу – Срби потурчењаци, осунећени Срби, Срби муслиманске вјероисповијести. Бајо Соколовић – велики везир за три султана:

Сулејмана Величанственог, Селима и Мурата, осјећао се Србином, а био је врло искрен читач Курана, који је држао под лијевим лактом, а Библију под десним лактом на свом писаћем столу. А данас, грдних јада ево, свако аветинче по Цетињу Ћипа, лако под капом, и кликује да није Србин!? На српском језику пориче да је Србин. Тако је данас «црногорски језик» феномен међу свим накнадним језицима, који нијесу природни, по томе што га пишу и говоре српски а зову га «црногорски». А то личи на дјетињарију политичку. Чак је и озлоглашени «дукљански» трабун ових дана признао: «Српски језик, из ината, зваћемо црногорски!»

Овој политичкој ујдурми и атаку на Његошево српско племе, преименовањем језика, нације, цркве, историје, чак им је и хемија «црногорска», садашњи црногорски језикословци имају узоре у Загребу и подршку из Загреба, додуше само подстицајне, јер су у Загребу исто тако српски штокавски говор, одбацивши чакавицу и кајкавицу, прогласили «хрватским» говором и «хрватским књижевним језиком», а србистику за хрватистику. Од Вука је почела историја преотмице српског књижевног штокавског говора у хистерiji похрваћивања свега што је српско, по упутствима Анте Старчевића, коме је мајка била Српкиња. Данас је пургерима у Загребу и Никола Тесла «хрватски знанственик», иако су усташе у Смиљану поклали све Теслине рођаке. Гледао сам и читао на спомен-пирамиди деведесет седам имена покланих, од деведесетогодишњака до нерођених беба у мајкама. Данас су тај споменик Туђманови Еуропејци порушили.

Питао сам у Задру, када сам био лектор на Међународном славистичком семинару 1977. године, лингвисту Далибора Брозовића: «Зашто дајете докторате црногорским курсистима Радошу Ротковићу, Војиславу Никчевићу – Тетријебу и прочим?», а он ми је шаљиво одговорио: «Само да са титулом доктора нервирају наше пријатеље у Београду и Новом Саду. Кад полемише с озбиљним лингвистом Црногорац са звањем доктора то обични читалац узима за озбиљно. Но, мој Момире, нама је Црна Гора даља од Уганде».

Данас, захваљујући несрећним мозговима на власти у Црној Гори, курсистима кумровачким, посткомунистичким кардељонима и брозонима, лењинистима «новога кова», који буље у све што је туђе и поричу своје претке и унесрећују потомке, који кредитирају сва ова квази-језичка и кавази-научна «чјудила», уцјењују по школама ђаке и родитеље, гонећи их да пристану на «црногорски језик», траје и одржава се постојећа национал-шизофренија, која често пада и у бјеснило нацистичких острашћености. «Нацизам нације је чемеран, а нацизам велике нације је језив!» То сам давно

рекао у Савезном парламенту са говорнице, изазван тenezгањем националистичким садашњег предсједника Скупштине Црне Горе Ранка Кривокапића, који је са онако пуњеном главом на вјечитом годишњем одмору. За њега нема ништа свето и велико у традицији ни породице ни племена, ни светосавске цркве и српске државности. Српски народ је црквотворни и државотворни народ, па му узалудно, по стратегији из Беча и Лондона, укидају постојанство душмани.

Проћи ће и ово национал-лудило садашње црногорске национал-шизофреничаре, проћи ће их као и бабу звиждање. Чим спласну кредити и празни тањира их лупе по устима, заборавиће «црногорски језик» и «црногорску књижевност» и плаћеници језикословци црногорски и историчари вајне црногорске књижевности. Колико је пара толико је црногорске острашћености на српси језик и српску књижевност.

Свака озбиљна и умјетнички успјела књига у Црној Гори написана српским језиком припада српској књижевности, а свака јадна купусара, написана «дукљанским језиком», припада «црногорској» - «дукљанској» књижевности. Свети Петар Цетињски, Владика Раде, Стефан Митров Љубиша, Марко Миљанов, Михаило Лалић и сви савремени озбиљни писци и пјесници со соли су српске књижевности. Ко да дјела генијална Миодрага Булатовића-Була смјести у ториницу «црногорске књижевности»? Он им се за живота добро наругао, онако булевски се спрдао са буквим буздованима тзв. дукљанским академицима. Патологија хиперпродукције «академика» говори ружно и тужно о Црногорцима, обољелим од грандоманије и титуларија. Црна Гора има данас више «академика» него кокошака. Да имамо овнова колико имамо «академика» не бише нам данас празне зврјале планине и била пуста пасишта. Добро би било да љекарска комисија, сачињена од психијатара, патолога и социолога, дође у Црну Гору и да анализира стручно мождано стање црногорске лојалне интелигенције, лојалне власти која има везе са наукама колико и зечеви са квантном физиком. Мржња која даноноћно галами по Црној Гори на све што је српско и све што је научно, добија интезитет упозоравајући, па би Европа требало да уложи напор да се људство острашћено немјерљивом србомрзијом обузда и љекарски помогне. Да не буде касно. Толика србомрзија није далеко од сијева «србокољца». А ту мржњу подјарују и са катедре црногорског језика и црногорске књижевности у Никшићу. Факултети који подјарују мржњу, кредитирану од владајуће клике, на праву науку, треба да буду ограђени бодљикавом жицом и изоловани као лазарети. Нема чељадета коме су и мали и велики мозак на природном мјесту које може да вјерује

да постоје «црногорски језик» и «црногорска књижевност» изван српског језика и српске књижевности. А са свих медија данас у Црној Гори кљукају се нови нараштаји лажима и паралажама о «црногорском језику» и «црногорској књижевности», што гракћу само иза њих гавранови без кљунова. Томе се јаду црногорском смијуље у браде и ругају им се сви душмани. Данашњи црногорски вајни језикословци поричу и Његоша, он им је најљућа сметња њиним јадним агитезама. Његош је пјевао славу српског језика и српске народности. Зато је Ватикан кредитирао уклањање Његошевог олтара са Ловћена прије три деценије. Данас Ловћен нема Његошевог гроба – олтара са крстом. Узалуду млади пјевају: «Ловћен нам је олтар свети!», а на Ловћену зврји Мештровићево чудилиште без Његошевих мошти. У Маузолеју су кости Луције Црногорке, по препоруци папиној. Ловћену кад ваљасто покољење врати Олтар тада ће почети права духовна оздрава Црне Горе и тада ће престати кредитирање лудила са катедри «црногорског језика» и «црногорске књижевности» - које су давно заумили качкеташи Коминтерне, а остварили, привремено, њини сустопници оличени у данашњим сатрапима на власти, који скупштинском већином намећу Црној Гори неприродна стања духовна и душевна.

Морача, 2009.

БИЗА ЈЕ ИМАЛА НЕКОГА У КОМИСИЈИ

Третирање културолошких феномена увијек подразумејева крајње суптилан однос. Међу тим феноменима језик је, можда, најосјетљивија материја јер је материјал са којим се ради најмање видљив. Како суптилност никада није једнослојна, тако су и последице бављења тим феноменима вишеструке.

Потреба споразумијевања свакако је некада била најчистија и најподстицајнија фаза у настанку и развоју језика. То је она фаза у којој су настали темељни процеси језика и гдје су ванјезички односи били циљеви другог реда. Но, како је усавршавање језика одмицало и како тај капитал више није довођен у питање, тако су се у борби циљева све више почели истицати они који гарантују најпростије облике егзистенције. Овдје не бих да кажем како су ти атавистички нагони сувишни и безначајни, али несумњиво је да су они директно или индиректно продужци пробавног тракта. [то иду даље то су и сличнији метаболизму који се одвија у том систему и у тој равни задовољења.

Но, како одмиче људско искуство у свим областима, тако се и вјештина обрачуна пробавног тракта са централним нервним системом усавршава. Да би ти атавистички нагони надмудрили саму мудрост људи су се временом почели удруживати и организовати. Оно што нијесу могли појединачно, остваривали су кроз проглашавање општег интереса. Тако некако је настала и политика и њен утицај на формирање система вриједности.

То је нека дубинска атмосфера, “магарчева сјенка” у којој се дешавају нека актуелна питања културних феномена. Језик, сам по себи, никада у Црној Гори није био проблем. Такође, сасвим је сигурно да се данас и овдје не прави никакав нови језик Нити је ико жив способан за тако нешто. Ево кључне глупости коју би у овом процесу ваљало доказати: *Ми нијесмо Ми, нејо смо Ми, за разлику од Нас*. Мислите да ово нема никаквог смисла? Тешко да има, али, нажалост има. Црногорци би, сматрам, морали да говоре и пишу оним језиком којим су постигли нејвеће домете свог говора и стваралаштва. Ти домети утемељени су у стваралаштву династије Петровић, у Његошевом дјелу посебно. Да ли се идентитет народа

прави на сопственом сјећању или на кодирању нових идеја које успостављају теорију разлике, темељно је питање на које морамо сами себи одговорити. Да би васпитавали своје синове, вјерујем, да не морамо заборављати дједове.

Па пошто смо се “размножили” у двије државе, то је видљиво из читаве Европе и свијета, не морамо на букву писати “буква”. Нарочито кад имамо двије букве, не морамо то писати на обије. Не морамо због једне бизе правити ново слово па све да је биза Барака Обаме. Ја понекад мислим да је биза имала некога у Комисији те је за своје потребе добила специјално слово. Народ то сигурно неће употебљавати. Интелектуалци још мање, осим они који претјерано држе до бизе.

КТну дунтд иоубзциг4м

Како дати наслов осврту на оно чега се због есенцијалне неистинитости гнушам, иако постоји, ако не тако што бих као особа деценијама срасла с тастатуром - на њој прстима засвирао као апсолутни аналфабета. Па што испадне, да теми буде рјечит наслов.

Постоји ли црногорска књижевност? Језик? Нација? Вјера? Постоји ли Црногорско приморје шире од појаса Бар-Улцињ? Постоје ли црногорски интелектуалци? Има ли међу њима независних? Постоји ли држава иза постојања 3 кг тешке *Бијеле књије*, састављене од доказа да је клети Референдум био једнак знаку иза ријечи једнак? Постоји ли на просторима уједињене Црне Горе с Боком уопште опозиција?

Занемаримо ли одговор на посљедњу упитаност, видјећемо да је у вези са свим, све већ одавно речено, трипут подвучено, лингвистички доказано, од стране поштених струковних *сѝрана* верификовано, да, тако је, јесте, без сваке сумње, јамачно... Иза управо најаргументованијих ријечи, артикулисаних из уста или пера најобразованијих људи које је струка под капом небеском дала, вриједи ли причати и даље?

Умјесто да се интелектуално трошим тако што бих калемио поетику никлу с медитеранског рубног простора српске књижевности, умјесто да разрађујем стожерну причу око чијих сам многих нивоа мјесецима забављен колико и мучен – ево ме гдје, иза свега *ex cathedra* доказано казаног, ја и даље настојим да зборим. Дobar би логичар вриснуо; и свирала би од трске пропјевала: нема ту логике. Иза Његошевих ријечи, по којима он *срѝски ѝише и збори...*, и чиме је све за кратко времена речено – олакотним одмахивањем руке одбијам било какву другу врсту аргументације. Не желим даље да разговарам.

Не тежим да будем *умјејѝник моѝућеѝ*, како себе оностраном формулом дефинишу политичари лојални пирамиди претпостављених. Желим да будем умјетник зналачки и занатски укрштених ријечи на српском, онај који књижевним дјелом потказује, не публицистичким краткотрајним трошењима, неканонског попа попу, и боб бобу.

Увијек када се, из било којих разлога нађем у логичкој тзв. *мривој ѿеиљи*, настојим да докажем постојаност парадокса по коме има, или нема – у нас другог језика, народа, вјере, нације?

Нема свега тога. Да би чега било, мора да никне. Ако пак никне ни из чега, како своју поетику манифестом прогласише *црногорски ѿисци* да је ех *nihiło* постмодерна, она је метастаза стабла, у неку руку и самог стабла у метастази. Српског. Да није, не би било ни метастазираних изданака.

Болестан човјек може ли доказивати здравље лупајући се шакама у груди? Чак и напор да каже – Не! – опасно га троши. Срби су, и српска је култура, и српска је држава, и српски је језик, и српски је народ, којекуде, ударио шаком о груди, јамачно! Само, да ли са зрелим сазнањем да је изродио метастазу, која на просторима Црне Горе и Боке мисли да је здраве памети? Очигледно је и духовни стожер у кризи. Ко чита теолошку литературу, опазиће: православна црква никад се није нашла пред већим изазовом. Није ни чудо. Времена се у директном ТВ преносу пресвлаче као змије. Гласачи знају да су заокружили змију, која ће их, ако не прије, а оно кад се сама буде узела да бори за живот, зубима изуједати посвуд.

Елем, црногорска књижевност постоји. Рођена је од *оца*, и око *сина*, са свега три малициозна *ајосћола*. И ходочасте они. Иду си на Запад, бацају успут каменчиће на Исток, да се по тим ознакама могу вратити, те се повраћају у монтенегро испраћени лупом. Сваку плаћену награду на страни, у кућици налик кромпировој, доказују опетованом медијском буком. Да нисам писац и књијар, дебото бих ћутао. Али јесам, и из прве руке свједочим да се књиге оца и сина и тројице апостола црногорске *нове* књижевности потражују (на обали) с мијене па на уштап. У преводу на разумљивији израз: ријетко, ријетко у односу на друге, ријетко у односу на фаму. Да ли то значи да харизма „ни из какве традиције никлих црногорских писаца“ не прелази умногоме пречник града у коме живе? А ако је то тако, зашто је тако? Заиста молим читаоца да прегледа званичне мјесечне и годишње листе најчитајиних књига у окружењу (www.knjizara.com и www.knjigainfo.com). Нити на једној листи неће се наћи ни отас, ни *sin*, ни његови *apostoli*. Ако www.knjigainfo.com није становити доказ, не знам на што би пак доказ могао да личи.

Постоји ли црногорски језик? Ма, постоји. Нација? И она, мајци. Вјера? Си черто. Постоји ли вива-веро-монтенегро? Дакако. Одавде до Ист Ривера, па око кугле земаљске – све до Цетиња, или Подгорице (никад нисам сигуран у редосљед). Многе су главе доказивале, показивале и потказивале, од када речене творевине – научно, лингвистички, национално, теолошки лажиране – тек

постоје. Од скоро дебото постоје. А кад нешто постоји тек од скоро, у 21. вијеку (!) готово да не постоји at all, или ће дугорочно стећи име тек под условима да опстане.

А може ли? Тја, може. Све ионако зависи од Срба, с једне, и Pretpaid Srba, оних који то јесу док има музике – с друге, владајуће стране. Па била та страна оличена државницима у Србији, или клето разједињеним опозиционим несрећама у Црној Гори, са све Боком.

Књижевност мало тога може да промијени. Чак и кад је саздана од самих умјетнички посланих истина.

Како дати наслов осврту на оно чега се због есенцијалне неистинитости гнушам, иако постоји, ако не тако што бих као особа деценијама срасла с тастатуром – на њој прстима засвирао као апсолутни аналфабета. Па што испадне, да теми буде рјечит наслов.

Милица КРАЉ

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ – КЊИЖЕВНОСТ БАРАКЕ

Прећутани српски писац и не би имао ишта више да напише осим ове једне једине реченице : српска књижевност на почетку новог миленијума књижевност је баракe.

Јер, чему би и служило било какво појашњење или описивање тужног стања у наказно – извитопереној стварности у којој се налази и српски језик и српски народ и Српска православна црква.

Писати – живети овде (писци и професори српског језика без посла, без стана, без редовне плате, без могућности да се игде ишта уради што би умањило и ублажило очигледну врсту пораза) равно је бестежинском плутању у апсолутном вакууму, или незауостављивом суноврату у провалију којој се и не назире дно. Штоно рече Сапфа, а могло би се применити на ситуацију у којој се данас налази српски писац, да нема „ ни за мед, ни за муву на меду“.

Српски народ у Црној Гори (који чини 33 процената укупног становништва) расцепкан, подељен, без јасног националног програма, у дилеми шта му је више чинити, и постоји ли икакав начин да дође до било каквих права, обезглављен и обесправљен, тумара кроз апсурд унутрашњег прогонства.

Српски писац отписан од ове државе у којој живи и ствара, од матичне државе која га третира као дијаспору и ништа не чинећи на побољшању његовог понижавајућег и поражавајућег стања, у немогућности да ишта учини да макар искаже побуну против актуелне дискриминације која га попут млинског камена из дана у дан, ево већ скоро двадесетак година притиска и меље – тумара кроз наказне дане, још увек, а упркос свему овоме, верујући у пут који води храму.

Верујући изгубљеном надом, у могућност избављења. Књижевни часописи „ Стварање“, „ Слово“, „ Српски југ“, уз „ Свевиђе“ и „ Светигору“ у којима још једино и може да објављује, излазе с великом муком, уз огромне напоре уредништва да обезбеди средства за њихово штампање.

А хонорар, шта то беше хонорар?

Српски писац и не памти кад је у задњих десетак година добио икакав новчани износ на име хонорара за рецимо своју књигу или читање поезије негде.

Српски писац се и није помакао из бараке, оне бараке у којој једино и може да представи своје дело. Оног неуништивног, изгледа вечног симбола забрањених, прогнаних.

Наравно, да се цензура побринула да ниједним званичним актом, ниједним правним решењем не озваничи забрану српског писца; цензура је од самог настанка перфидно усавршавала и усавршила своју моћну улогу, свој утицај на подаништво, на прокламовану, подразумева се, демократску јавност.

Када се иједан новинар, та интелектуална громада јавне речи, усудио и да привири у простор бараке, макар из пословичне радозналости, елем оног истраживачког новинарства, које би по самој својој природи, требало да јавности обзнани шта се то дешава међу дрвеним зидовима „ одјела за рак“, у простору сибирске хладноће а у самом центру Подгорице.

Прећуткивање, не говорење о српској књижевности, домен је цензуре.

Затварање страница државних гласила (и штампаних и електронских које такође финансира и српски народ) опет цензура.

Затворене институције културе – цензура, већина књижевних манифестација – цензура, жирији, награде – опет цензура...

Игнорантско - апсолутистички однос према српској књижевности – стање које не само да траје већ на чијим се далеким обрисима назире потпуно затамњење;

Страх да се именује очигледно стање, повлађивање и прилагођавање датој ситуацији, ћутање, ћутање и ћутање... служење и покоравање, полтронисање - оквири и окови данашње стварности.

Што се тиче цг књижевности довољно је отворити странице културе у новинама, укључити бројне тв станице и бити штедро обасут обиљем сазнања из наведене области (промоције нових књига, преводи, наступи, учествовања на домаћим и експросторима, изјаве – процене – оцене... ауторски ставови, манифестације, гостовања, награде – венчић – ореолчић – ловорчић...итд...)

„Туђи народи - како пише Хенри Милер - могу да буду сурови и варварски, али какве су сатане тек они који личе на тебе, говоре твојим језиком, носе сличну одећу, воле сличну храну и гоне те као пса! Зар то нису највећи душмани. За друге може да се пронађе некакво оправдање, али за људе сличне теби – нема оправдања.“

И коначно, заокружило се оно нешто што је започето преименовањем српског језика у матерњи, то јест црногорски.

Аферим!

Пројекат установљења црногорског језика са црногорским правописом окончан је увођењем два нова слова, односно црногоризацијом црногорског језика, Оног који се до овог новог алфабета звао српским.

Пројектантима и кројачима правописа, речника, и свег осталог што спада у домен научне мисли, сад следи ударнички рад; неуморним прегаоцима предстоји посао превођења писаца и дела са српског језика која су ушла у програм наставе на црногорском језику.

Баш ме занима како ће, рецимо, превести **Стефана Митрова Љубишу** и „*Ја нијесам никад њриџадао ниједној њарџији, но од Косова њриџадам од Косова оној несреџињој али јуначкој народноџи срџској, коју шџијују и уважавају и њени истџи дуџмани. (...) Ја знам да ви мене не њриџиџе јер сам Срб народноџију, а њравославан вјером.* „

Или **Његоша** : „*Име ми је Верољуб / Презиме ми Родољуб, / Црну Гору, родну џруду / камен џаше одасвјуду. / Срџски џишем и зборим / Сваком џромко џоворим: / Народнос ми Србинска / Ум и дуџа славјанска.*“

Или **Марка Миљанова, Риста Ратковића, Миодрага Булатовића, Бранимира Шћепановића, Борислава Пекића...**

Пре више од четири деценије објављена је „**Лирика Црне Горе**“ (1918- 1962), једна од првих антологија црногорског песništва, чију би идеју и данас могли и да похвалимо и да поздравимо и подржимо, јер она почиње од 1918. године, темељне године у историји Јужних Словена.

У њој су заступљени и песници који нису живели на територији црне Горе (Михаило Лалић, Павле Поповић, Гојко Јањушевић, Матија Бећковић), У поговору се каже: „Група аутора која се прихватила овог задатка ни у једном тренутку није сматрала да поезија Црне Горе може да се издвоји из токова српскохрватске поезије (не само због заједничког језика, већ и збиг веома сродних естетско- мисаоних инклинација) иако логиком и индивидуалношћу свога поднебља носи одређене специфичности(...) Пјесме у овој књизи штампане у два изговора, ијекавски и екавски, онако како аутори и пишу, без обзира на то гдје живе...“

Одавно је и 1918, година и српски народ и омражен и проказан и стављен на стуб срама.

„Не изневерите своје претке“ – поручује кроз свевреме Стефан Митров Љубиша, и писац и политичар, заступник Српског сабора у Бечу, који је у Сабору у аустроугарској царевини захтевао да говори српским језиком. „Браните се од потворе и злобе. Чувајте обичај и народност као очију зеницу!“

Подсећам читаоце „Слова“ да су италијански фашисти 1941. године, након пораза у селу Брајићи, по свим прописима које предвиђа стрељање, везивањем очију стрељали Љубишину бисту.

Историјска, језичка и национална димезија Љубишених порука, опомињућа је, можда данас више него икад.

Нажалост, темељна основа српског народа, тиме и српске културе која је и најзначајнија идентификација једног народа, у Црној Гори, подривена је.

О томе бројни заговорници демократских и иних прокламација о угрожености стално једних те истих, и више него претходно и прегласно ћуте када је реч о статусу српског писца – српске књижевности.

Српска књижевност чињенично у сваком погледу јесте гетоизована књижевност, окована чврстим менгелама забрана са дубоко утиснутим трајним жигом „не помињати“ и заувек прогнана у бараку.

Сматрам да би српски писци из Црне Горе, Републике Српске, Србије и из расејања, своју слободу мишљења и делања требало да искажу на једном заједничком скупу који би могао да се реализује у неко догледно време и да макар размотре неку основу заједничког деловања. А све у циљу да се идентитет и интегритет свеукупне српске књижевности заштити.

Миодраг ЋУПИЋ

ЦРНОГОРСКА КЊИЖЕВНОСТ - ШТА ЈЕ ТО

Познато је да се термин **књижевност**, у свом довршеном облику, усталичио у 19. вијеку, а да она представља дио науке који проучава књижевне појаве у њиховом историјском настајању и развоју. Да би се стекла цјеловита слика о књижевности једне нације, региона или књижевних творевина на свјетском плану, треба имати у виду низ чинилаца без којих би та слика била непотпуна. Прије свега, појам традиције, у свом ужем или ширем значењу (корелација национална – свјетска књижевност), детерминише њен даљи пут, из чега произлази књижевна историја, грана која може бити свеобухватна или ограничена на подручје једног књижевног рода, просторно обухватајући књижевне појаве цијелог свијета или цијеле једне цивилизације, односно једне нације, једног језика, једне уже области. Широку лепезу појма књижевност чине и многи други фактори: књижевна критика, књижевна периодизација, књижевни правци и школе, књижевне теорије, књижевни језик, књижевни родови и врсте, књижевно-стилске типологије и остало.

Све ово је неопходно истаћи да би се говорило о књижевности једног народа. У конкретном случају – о црногорској књижевности која је крајем седамдесетих година прошлог вијека «усталичена» на Филозофском факултету у Никшићу, у склопу тзв. «шуварице» (Шуварове реформе школства), а да за то није било предуслова, односно фактора који чине лепезу појма књижевност. Излишно је говорити о било којем од њих – почев од књижевне традиције, књижевне историје, књижевних праваца, књижевно-стилске типологије до језика. Управо, недостајање језика, као кључног чиниоца за развој неке националне књижевности, чини црногорску књижевност непостојећом. Тим прије што је прије петнаест година вјештачки створен црногорски језик, без лексичких, морфолошких и осталих неопходних одредница, што «говори» о томе да се ради о некаквој немуштој, измишљеној, хибридној творевини која нема своје укорјењење у националном тлу. А то ће рећи да стабло и гране без животних сокова не могу имати дуг вијек, или ће лажно опстајати и вјештачки се потхрањивати. А посезањем за плодовима из туђе баште, и присвајањем имена аутора који су се декларисали

као српски писци (Његош, Љубиша, Марко Миљанов, Лалић, Булатовић, Пекић, и др.), само ће запетљати и онако замршен чвор и указивати на испразност промашених планера тзв. Црногорске књижевности.

Постоји на овим просторима нешто друго. А то је књижевност Црне Горе односно **Књижевност у Црној Гори**, која је богата и разноврсна. Ту је, прије свега, преовлађујућа српска књижевност, затим бошњачка, муслиманска и дјелимично хрватска. (Албанска књижевност писана на страном језику, за разлику од претходно наведене четири које су «четири латице истога цвијета», формирана је, углавном, око својих духовних стожера на релацији Тирана – Приштина, док је књижевност Рома, и осталих групација, на црногорским просторима мање позната.) дакле, говорити о црногорској књижевности излишно је. Сврсисходније би било да заговорници ове тезе говоре о **црногорској националној књижевности**, која представља књижевност једног народа створену на једном језику, што може да се доведе у корелацију са почетком 19. вијека и буђењем националних осјећања појединих народа, кад је, како је речено «идеја нације добила јасну историјску димензију, произашлу из представе о скупини људи који говоре истим језиком». Истина, ово закашњење од два вијека има оправдање у историјској незрелости оних који покрећу ова питања, у распламсалим емоцијама (мржња – љубав), у непризнатости на ширим просторима, па је «мали грм» мјесто гдје може да се свије гнијездо, макар се у њему легла и црна јаја. Хоћу да кажем да мали духови све уситњавају, знајући да на уситњеним просторима могу да дјелују и да нешто значе, за разлику од великих којима су сви простори, па и они највећи, тијесни. Гете је појму националне књижевности супротстављао појам свјетске књижевности, свјестан ширине својих духовних видика и чињенице да је оно што је добро својина човјечанства.)

Уз одредницу **национално** коју сам предложио, добро би било да они који васпостављају (а отворили су и катедру) Црногорску књижевност, размисле о одредници **Дукљанска књижевност**, а да свој језик назову дукљанским језиком, јер овај њихов новостворени, употпуњен са два гласа, није ништа друго до позајмљени српски језик. А да би избјегли и велики косовски мит (народ без мита и није неки народ), обезвређујући Милоша, Лазара, Бановић Страхињу и друге витезове (један међу њима је прије тридесетак година тражио да се забране пјесме о Марку Краљевићу као о квислингу), ето им дукљански мит, с коријенима у Дукљи и Дукљану.

Да закључим: на просторима Црне Горе постоји неколико књижевности. Међу њима је и српска, чији су родоначелници Вук и Његош, створена на српском језику, којим говори и пише неких петнаестак милиона припадника овог народа, а црногорским (дукљанским) језиком служи се непуних двјеста хиљада душа, па онима који су се привољели тој књижевности и том језику (репи без корјена, односно позајмљеном српском) нека је срећан улазак у језике и књижевности. Језичког им оца знамо, али ваљало би да размисле о томе кога да изаберу за књижевног родоначелника. Али, нека при том забораве на Његоша, Љубишу, Марка Миљанова и друге велике српске писце!

СРПСКИ ЈЕЗИК ЈЕ ВИДОВДАНАЦ

1

Српски језик и књижевност, као и језици других народа, - дарови су од Бога. Знају се у науци о језику историја и плодови тог језика, од прасловенског корјена, Ћирила и Методија до савременог књижевног језика. «Црногорски» језик је измишљање модела да се од неког дијалекатског облика створи језик који је био и остао – српски. То је идеја чији је циљ духовно покоравања Срба у Црној Гори. Лингвистика то не прихвата, као ни народ који чита и живи Његошем. Бајо Пивљанин је умио погинути за Црну Гору, иако је Старохерцеговац, али није језичио измишљеним језиком.

Лако је Чиргићу и осталима из еспертске групе, увезеним преко Хрватске, Украјине и Јадрана: Чиргић је Бошњак или Муслиман – хоће да има и бошњачки и црногорски језик, а да заиђе српски; Перовић је социолог, а хоће да је законодавац у лингвистици... Српски језик није копице у Црној Гори, није цигански барјак!

2

За тумачење српског језика и књижевности постоје историјски и теоријски поступци. У науци и књижевности ти су поступци изграђивани и верификовани вјековима. Све што се насилно или вјештачки «убацује» као «нови» модел – то није научно ни искуствено, интимно народно. Био сам прилично близак са Лалићем, разговарали смо 1971. о идеји групе «великоцрногорских писаца» - да се изнебуха «васпостави» црногорски језик. Он се хватао за главу, говорио да је то «вјетар са запада преко Хрвата». Постоје старословенски споменици, стари писани, српске редакције и континуитет језика и књижевности у Црној Гори. Изван тог континуитета не може се углавити у народни језик и душу, «језик» планиран у неком кабинету као идеолошка творевина. То не пјевају Бајо, Новак, Старац Милија, Св. Петар Цетињски, ни Старохерцеговац – Св. Василије. Сигурно ни Вук са штупом.

3

Није исто Црна Гора и «црногорски језик». Црна Гора је историјска појава, држава, а «црногорски језик» је измишљена декларација ради расрбљавања Срба у Црној Гори. Као грађанин и писац никад никог не убјеђујем како ће писати и говорити, али не дозвољавам да мене неко језички и духовно превјерава.

Моји језички, духовни и естетски корјени се знају из мога књижевног и историјског дјела.

Више од двадесет књига написао сам српским језиком. Мој предак Ивањац (Иван) узидео се у темеље манастира Успенија Св. Богородице – «зовеми Пива» - 1573. године. Он је Србин, православац. Мој дјед Обрен читао је и српски и црквенословенски. Шта би било са мојим образом и свијешћу кад бих ја, након толиких вјекова породичне традиције писмености -, због неке тренутне вајдице – мрвице, - дигао неки барјачић и викнуо као промукао добошар: «Ја не пишем ћирилицом, не пишем српски, ја ћу да цомграм!»

Мој живот без духовног, језичког надахнућа, био би таман.

Управо се сада сјећам надахнутог Константина Преславског и његове пјесме *Пројлас јеванђеља* која изражава идеју духовног јединства:

...слишите словенски народ вас,
слишите слово, от Бога бо приде»...

У словенским језицима, којима припадају и српски и руски, не видим како би наука о језику могла наћи мјесто измишљеном језику. И чему то служи!? Филологија такву појаву не памти.

4

У данашњем времену инвазије на српски језик у Црној Гори најтачнији и најзначајнији одговор дали су професори српског језика из Никшића, по цијену да су остали без хљеба. То није само моралан и стручан одговор, него жртва која има темељност, трајну вриједност и духовно-књижевну снагу. Заједно са њима професори са Филозофског факултета из Никшића (група – српски језик): Др Лидија Томић, др Јелица Стојановић, др Драга Бојовић и књижевник Милутин Мићовић и др. – изузетно стручним радовима, филолошким, теоријским, прилозима из историје српског језика, као и полемичким расправама, у часопису «Слово» - утврдили су перцепцију да је Никшић данас престоница српског језика. То је имало снажан утицај на све писце у Црној Гори који пишу српским језиком, а њих је, као што се зна, велик број и чине битну књижевну ознаку овог времена.

Све ово књижевно стваралаштво, на српском језику, има древни дух и ток словенске књижевности и српског језика. Дјела савремених писаца из Црне Горе, написана српским језиком, печат су, који припада будућем историјском току постојаности и стваралаштва и доказ су да српски језик није за експериментисање. То је трајна духовна вриједност и будност у времену и временима.

Уосталом, писац је дужан да својим дјелом открива истину – умјетничку, стварносну, друштвену. Зато писац непрекидно поставља питање -, шта је смисао човјекова живота? Ако није стваралачка слобода – шта је?!

5

Данас, као и на почетку деведесетих година, актуелно је питање: зашто представници опозиционих странака и њихови посланици, који говоре и пишу српски, - нијесу поставили услов Уставној комисији – да се прво одлучи којим ће се језиком написати Устав! То је страشان пропуст!

Опозиционе странке, тада и сада, само су декларативно, у јавним говорима, подржавале српски језик. Удружење књижевника Црне Горе, са лингвистичког становишта, овим проблемом баве се неорганизовано, спонтано. Српски језик и књижевност морају имати своје институционалне организације, с тим што то не би била «својина» интересних група и активност без правих стручњака и темељних писаца и програма – који обухватају ствараоце са цијелог простора Црне Горе. Овако, све је уситњено, локализовано, без истородне активности. Тако, на примјер – писци из Подгорице немају сарадњу са писцима из Пљеваља, Бијелог Поља, Приморја.

Ситне интересне групе сваку активност угрожавају: сами себе награђују по принципу: ја теби, ти мени – деценијама, а критерије помјере ван учешћа теоретичара књижевности и лингвиста, да би изгледало да је све стручно!

Удружење књижевника чак није никада дало награду утемељивачу југословенских књижевних сусрета «Пјесничка ријеч на извору Пиве», иако их он, са стручним ствараоцима и пивском општином, његује на широком простору књижевног стваралаштва и скоро ће славити јубилеј - четрдесет година традиције. Да тај писац није написао ни тих двадесет књига, само утемељио тако значајну књижевну манифестацију – ваљда би заслужио награду!

Дакле, неорганизованост, неуважавање стручног знања, притисак група и групица, двострукост политичких представника, усамљени подвизи – карактеристике су овог периода борбе за српски језик у Црној Гори.

Ипак, српски језик у Црној Гори није копиле: умио је говорити и кад су сви пред вјешалима ћутали, јер је именовоа истину, стварност истине и човјеков сан, визију; српски језик је видовданац, раноранилац, говорџија од јутра до вечери и у тузи разговорџија и прегалац на махове. Док је народа и човјечје душе он не умије заћутати, јер је Божији дар којим се до метафизичке тишине и љепоте служио Владика Раде и српски народ.

Српски језик је мој завичај.

ГОСПОДСТВО И ПОЛТРОНСТВО

Апсурди су конститутивни механизми официјелне Црне Горе. На њима заснива нову идеологију, пројектовани државни и културни идентитет. Ако само напоменемо да је прогласила непостојећи језик за службени, и да то тако «функционише» годинама, није мало, да видимо њену запућеност путем кога нема. Међутим, пројект подразумејева јаку дозу фасцинације и фанатизације његових вјерника, што искључује критичко размишљање, јавну аргументацију, предочавање последица, и нарвно, опозиционе ставове.

Сви нагомилани неспоразуми у Црној Гори, потичу из простора културе, то јест из (не)разумијевања и (не)свједочења њеног културно-историјског идентитета и континуитета. А темељни поремећај је настао, кад су сложена питања културе, узета да се рјешавају интересима бескрупулозно идеологизоване локалне политике. У таквом амбијенту, култура постаје вулгарна служавка, а неспоразуми, који неминовно задобијају патолошки карактер, постају основно стање свакодневног живота.

У таквим условима, гдје је већ онемогућен слободан разговор, јавна полемика и објективна мјера, стварност се осуђује на непостојање, а виртуелни пројект, који ће да «регулише» ствари, за једину стварност.

Случај изучавања «црногорске књижевности» као наставног предмета, на катедри за Српски језик и књижевност, на Филозофском факултету у Никшићу, један је од илустративних детаља «конститутивних» апсурда у културно-образовном, и политичком простору Црне Горе.

Док није проглашен непостојећи црногорски језик, као службени у Црној Гори, овај се случај могао некако и другачије прихватати, како образлаже проф. Лидија Томић у прошлом броју *Слова*. Подразумијевало се да су то, најчешће, («црногорски») писци српског језика, јер је тај језик функционисао као званични, на простору Црне Горе. Нелогичности, да је «црногорска књижевност» написана на српском језику, а да се изучава као црногорска, опет на српском, гледало се кроз прсте. Али баш у овој турсној тачки именовања и условног преименовања, јављају се не само сложени проблеми, него и опаке могућности изокретања смисла и деструкције чињеница.

**

Формално и суштински гледано, књижевна дјела написана на српском језику, нерегуларно је именовати «црногорском књижевношћу». Јер књижевно дјело припада језику на ком је писано. Принципијелно, такав третман је једино исправан. Родни језик књижевног дјела има и непреносиво право «својине» над њим. Док је тако, књижевно дјело ужива заштиту језика на ком је настало и слободу живота, баш зато што именом чува своје поријекло, и најдубљу (по)везаност са својим културним поријеклом, укупним књижевним наслеђем, и унутрашњу комуникативност на простору свог родног језика. Све те релације су елементарно важне, за нормалан живот једног књижевног дјела, и једног писца. Јер култура је старија, и онтолошки значајнија од прагматских интереса, а посебно од промјенљивих регионоланих граница, на њеном простору. То су и сами предуслови слобоне културе, слобоне комуникације, слобоног изражавања, а потом и културне саморефлексије.

Језик, у крајњем, даје суверени значај, улогу и мјесто, дјелу насталом у његовом крвотоку. Његоша ни Љубишу, без обзира на везаност за локално тло, не може нико никаквим механизмима избацити из простора српске књижевности, јер српски језик, и културноисторијска самосвијест народа, и српске културе, имају органску потребу за њиховим постојањем унутар себе.

Дјело у ком је језик наново продисао, увећао своја значења, проширио видике, дубље повезао са својим памћењем, наравно да ће баш сам језик удостојити, дати му одговарајуће мјесто у свом животном простору. Језик, и културно памћење тако живе, што се увијек наново сјећају својих духовних изворишта. Књижевна, посебно пјесничка дјела су непосредни живот језика и његовог памћења, а тиме и онај дубљи живот народа који мисли и живи тим умом. Просто је немогуће, не сјетити се својих животворних извора, важних домета, сложенијих размишљања, сублимнијих слика, дубоких прогледања. Јер, језик се сјећа, уз помоћ својих дјелатеља, оних који наново откривају његове нове могућности, његове моћи. Моћи језика су моћи живота.

**

Ако се под «црногорском књижевношћу» подразумејувала регионална књижевност у простору српског језика и књижевности, онда се ради о условном именовану, тј. да је она српска, али и «црногорска», у смислу регионалног исходишта и припадности. Тај смисао, је, држим, и остављао на миру формално проблематично именоване. Критеријум локалне припадности, међутим претпо-

ставља и друге обавезе, тј. да дјела, настала на простору Црне Горе, а надрастају значајем њен простор (као Његош, Љубиша, Лубарда...), легитимо припадају српском културном наслеђу, иако тиме не поричу црногорску припадност. С друге стране, дјела која су настала ван Црне Горе, а тематски и језички су непосредно везана за Црну Гору (као дјела Матије Бећковића, Жарка Команина, Мира Вуксановића...), морала би припадати, тако конципираној «црногорској књижевности», а поглавито припадају српској. Треба нагласити, да «двојна» припадност књижевног дјела, никако не подваја само дјело, ни његовог аутора, него само говори о намјерном, политички мотивосаном подвајању јединственог културног простора, и једног народа. На конкретним примјерима, ова расправа показује своју сложеност, која се мора уважити, ако хоћемо да разговарамо језиком културе, демократије, памћења, и првенствено, језиком конкретних аргумената. Само језик прагматске идеологије може себи да дозволи необавезност према сложеним питањима културе и реалности на којој она почива. У том случају имамо гротескна рјешења, и што је још теже, гротескну стварност.

**

Да би нека књижевна дјела могли именовани као «црногорску књижевност», требало би детектовати неопходне критеријуме на основу којих би тако именована књижевност могла да постоји. Не само, детектовати их, него и испитати њихову носивост.

Прво, дакле, ако узмемо име језика, немогуће је формално имати уназад црногорску књижевност. Али, показујући ширину у приступу теми, узимајући лексику и тематику, као основе за именовање неког дјела за «црногорско», онда је могуће наћи таква дјела, која би условно могли назвати «црногорска књижевност». Имамо таква дјела чији је лексички фонди и синтаксичка морфологија, највећим дијелом с црногорског матичног простора. Али, и у овом случају имамо јако ограничење, јер локална лексика и говорна морфологија, припадају дијалекталном фонду српског језика (Као што ће и (не)могући црногорски језик, ако га направе, бити српски, јер је немогуће наћи неку карактерну црту тог језика, која се не појављује и изван Црне Горе, на ширем простору српског језика). Тако је то разумијевала и проучавала лингвистика, и значајни српски лингвисти, од којих је добар дио потицао са црногорског простора. Може се још узети и тематика, као основа, за именовање неких дјела «црногорском књижевношћу», али ни овдје немамо

једнозначног одговора. Симо Матавуљ је писо приче везане за Боку Которску (која тада није припадала Црној Гори), али и за «стару» Црну Гору и Цетиње. Овај крајишник, који је боравио десетак година у Црној Гори, не би се могао смјестити у «црногорску књижевост», али дакако има везе са књижевном еволуцијом на простору Црне Горе. Исти, и још изразитији примјер је велики српски пјесник Лаза Костић. И он је боравио више година на Цетињу и писао. Написао је чувену драму *Максим Црнојевић*, узимајући истоимену народну пјесму, везану за културно и историјско наслеђе Црне Горе, као основу ове драме. Не може то дјело ипак нико смјестити у «црногорску књижевност», али не може се укинути ни његова повезаност са значајном, истоименом народном пјесмом насталом на данашњем простору Црне Горе. Писце, као што су Сима Милутиновић, творац савременог српског језика Вук Караџић, Вук Врчевић, или Рус, Павле Ровински, немогуће је смјестити у «црногорску књижевност», иако имају дјела непосредно везана за Црну Гору.

**

Разгледајући ову тематику, не можемо не видјети сасвим довољно крупних личности Црне Горе, које су у себи органски интегрисале и црногорско и српско, а за ову прилику најкраће ћемо се осврнути на краља Николу, и Петра Лубарду. Тематски и идеолошки гледано, дјело краља Николе је српско, али и црногорско. Немогуће је рећи да је само српско, а не и црногорско. Као што је немогуће рећи да је само црногорско, и да није српско. Нећемо погријешити било који присвојни придјев да ставимо први. Али, кад читамо то дјело, видимо да је оно «српско» старије, обухватније, симболички значајније. Тако је то Краљ, као и његови претходници Петровићи, разумијевао и показивао. Црногорско се хранило српством. Црногорско се ослања на српско. То је органски поредак, унутрашњи смисао Црне Горе. Код Петра Лубарде та се конкретна ситуација с поља разликује али је изнутра иста. Он се више ослањао на црногорски амбијент, па и симболику везану за Црну Гору, али и *Косовски бој*, и *Бој на Вучјем долу*, и *Бик на Ловћену*, и *Гуслар*, представљају ниску симбола, истог духовног поријекла. А тиме, што је изричито рекао да је «српски сликар», није порекао везу с Црном Гором, али јесте са opakим намјерама, етатистички самозатворене Црне Горе. У том завјештању Лубарде, да је «српски сликар», налази се и потпуно разрешење конфузије. Црна Гора стоји на симболима српске културе, српском језику, српском ослободилачком епу. Матија Бећковић, чије је дјело

такође директно ослоњено на простор (говорни језик) Црне Горе, видан и умом високо издвојен пјесник српског језика, убједљиво је највећи «црногорски» пјесник, гледано кроз тематику, лексику и симболику. Милован Ђилас, Миодраг Булатовућ, Жарко Команин, Бранимир Шћепановић, Миро Вуксановић, такође припадају репрезентативним примјерима једнозначно несводиве (српске или црногорске) савремене књижевности. Њихова дјела поглавито припадају српској књижевности, али наравно да припадају и «црногорској». Али, никако не могу припадати «црногорској», а да не припадају српској. И ту се та прича не завршава, ту почиње.

Поредових основа за именовање «црногорске књижевности», често се узима и један видно невалидан критеријум за припадање писаца овој књижевности, а то је пишчево поријекло, без обзира на природу његовог дјела. У овом случају најчешће се манипулише са два значајна писца двадесетог вијека Данилом Кишом и Бориславом Пекићем, који су живјели, и највише стварали далеко и од Црне Горе и Србије. То што је један поријеклом из Црне Горе, а другом само мајка, не даје никаквог основа, да се њихова дјела сврставају у «црногорску књижевност», а што се чини – силом на срамоту.

На крају, а што говори највише о црногорском апсурду, основ за припадање дјела или културних споменика, црногорској култури, узима се данашњи простор Црне Горе, који је крајем деветнаестог вијека увећан три пута, а, и то, углавном, на српским територијама. Писани споменици, књижевна дјела, настала на тим просторима, не могу да уђу у «црногорску књижевност» - ваља их именовати само као дјела настала на данашњем простору Црне Горе, а често су припадала другим језицима и културама. По том основу, књижевна дјела написана на латинском језику у средњевјековном Котору или Перасту, не могу припадати «црногорској књижевности», што је апсурдно, нормално је само да (накнадно) припадну књижевности која је настала на простору данашње Црне Горе, а у времену настанка, свакако је то било далеко од ње.

Често се тако узима и *Мирослављево јеванђеље*, (пре)писано у 12. вијеку у Хумској области, данашњем Бијелом Пољу, под покровитељством хумског кнеза Мирослава, као велики почетак писмености и духовности у Црној Гори. Овим гласитим културним спомеником, старијем два пута од Црне Горе, не може се никако подичити Црна Гора, посебно не ова која «гради» себе на одвајању од српске православне цркве, српског културног наслеђа и ћирилице. Овим спомеником културе, уврштеним у *културну баштину свијета* под покровитељством УНЕСК-а, Црна

Гора, у свом скоројевићевском духу, хоће да се високо подичи, па је његовим именом установила и државну награду за књижевност. И да би апсурд био још већи, а намјере јасније, истоимену државну награду додјељује (не)писцима чији је посао разарање и компромитација српске културне традиције у Црној Гори. А држава Црна Гора, институционалним механизмима плански разара српски језик, затвара уста српским лингвистима, дописује непостојећа слова српској азбуци, прогони ћирилицу, изопштава савремене српске писце из јавног живота, покушава да оспори легитимет Српске православне цркве на свом простору. То су неки од апсурда који пластично и докуметовано одсликавају патолошку ситуацију у духовном и културном простору савремене Црне Горе. На разним нивоима говори се о црногорском криминалу у свери економије, судства, трговине људима, нерасвијетљеним убиствима, а о криминалу у свери културе не говори се, мада је он опаснији и очитији.

**

Актуелним апсурдима, на крају треба додати, базични, дуготрајни, а то је – да култура у Црној Гори никада није имала неко самостално постојање, критичко промишљање, саморефлексију, а ни уваженост од стране државних власти., јер јој је додијељена улога служавке. Уколико подржава државни пројект, има подршку и «уважење» од државних власти. Уколико то не ради, нека се дубоко пропита шта ради. Критичко мишљење у Црној Гори је ријетко, сасвим усамљено и понекад изгледа да га нема. У свој тој нерегуларности и импровизацијама, ипак су се појављивали локално амбицизни (пр)оцјењивачи књижевних дјела, посебно, пјесничких, али, нијеси посједовали духовни капацитет за сагледавање цјелине. Ти (пр)оцјењивачи, који су се појављивали најчешће у виду «антологичара», рјеђе и као књижевни критичари, доприносили су нереалном увиду у литературу настајалу у Црној Гори, јер су били извршиоци, мање и или више организованих група, што је доприносило цјепкању ионако малог културног простора, и, губљењу темеља. Међу њима је углавном владала психологија трга - изгурати, («извикати») некога да је «први пјесник», и вербално му исказати све локалне почасте. Сад је стварност, неочекивано сложена, ставила те «прваке» на своје мјесто, и оно је (п)остало једва видно. Послије Његоша у Црној Гори није се темељно мислило, и то је проблем. Вријеме у којем смо, отворило је многе кризе, поткопало темеље, и произвело огроману нестабилност културног идентитета. Интелектуалци

су апослутно немоћни да дају одговор сред многих протвјереча, које производи систем смишљено инсталираних апсурда, али и сам живот. Сада, најчешће равнодушни, као да се не тиче њих, или апатични, као да је немогућа духовна борба, недовољно свјесни да су и сами допринијели затамњењу темеља, и споственој немоћи. Та нарастајућа тама онеспособљава ум да мисли из почетка и држи унутар себе културно наслеђе. Језик на ком је настала Црна Гора, раздваја се на два, а живота нема без Једног.

**

Пошто је кренуло како је кренуло, треба намјерама погледати у очи, и ствари названи правима именом. «Црногорска књижевност» и «црногорски језик», уведе се, очито, да би се културно наслеђе, и наравно актуела култура, расцијепили, и «црногорски» дио, одвојио од српског темеља. Тиме се аутоматски инсталира разорни механизам за расијецање једног ткива, или, прецизније речено, једног народа, једног културног наслеђа, на «црногорско», и «српско», с тим што црногорски одломак добија аниматорску помоћ државних, културних и политичких институција, јер је то «државни интерес», остварујући привид живота, културе, обновљеног памћења, а српски дио препушта се небризи, с очекивањем да ће тако сам од себе, без додатно видне спољне агресије, за неко вријеме одумријети. Српски писци у Црној Гори нијесу формално забрањени и протјерани, али јесу стварано. Нигдје у медијима или на јавним културним манифестацијама које се одржавају под прокровитељством државе, нема српских писаца. Српски писци из Србије могу да се појаве, али из Црне Горе не могу. Не постоји званично списак забрањених књига (*index librorum prohibitorum*) и аутора, али стварно постоји, и та се мјера спроводи беспрекорно. Инквизиција, која брани «правовјерност» црногорског културно-идеолошког пројекта, на ревносном је послу: не спаљују књиге и њихове ауторе на ломачи, али се брину да нема оних којих има. У остварењу тог Привида – да нема српског језика, да нема српске културе, да нема српких писаца, да нема српких лингвиста у Црној Гори, ангажоване су, тајно и јавно све културне и медијске институције које раде под заштитом ове државе. Не замарју се у послу, јер се баве најобичнијим монтажама, приређујући забаву властима, а заузврат уживају пред наркотизованом публиком у свом привиду постојања, и значаја.

Не знају Црногорци шта себи чине, - «чине што знају, а не знају шта чине», како је прије двјеста годнина прецизно рекао Св. Петар Церињски. Треба додати да је овим механизмом раздора,

директно фаворизовано оно што је локално, политички и идеолошки употребљиво, а у духовном и културном смислу инфериорно (јер се одваја од свог темеља). А оно што је у духовном и културном смислу темељно, с континуитетом памћења, интегративно у простору српског језика и културе, излаже се идолошкој осуди, с основним осјећањем непотребности на овом простору.

То је реално стање савремене Црне Горе, која се претвара у мегаломанску гротеску, измјештајући себе из свог темеља, с идеолошки допингованим пуком, који иде за вођом који не види, уз пратњу новокомпоноване црногорске корачнице: «ослобођење од конфликтне прошлости». Батргају, као у Домановећевој причи, циљу, кога нема. Циљ идолошког допинга је, наравно, да свако изгуби лично самопоуздање, да се, не мислећи, у лакоћи непостојања, пода и преда, обећању вође кога нико није видио, али сви «знају» да га има. Трче да не виде да је тај «циљ», рупа из које нема излаза.

Али оно што је важно у култури, у животу, што је завриједило да остане у памћењу, често је настајало и настаје, насупрот свим предузетим мјерама које установљава свијет и његова власт.

ИЗМЕЂУ СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

У нашој, црногорској култури, која није могла одољети лакој манипулацији, будући недовољно утемељена, превагнуло је *изокренућо*, и на ствари, и симболички. Шта све није жртвовано за извјесну практичну сврху! Друго је питање да ли је то што се добија вриједно те жртве. Има мјеста и питању да ли се исто то могло добити без жртве. У том тријумфу над српским језиком, над Вуком Караџићем, превладао је *ѿромилеј*, рубикон је пређен, остатак није ни важан. Основна радња јесте укидање стварног. У нашој култури одржава се стање без референце. Каква је позадина појаве таквога стања, шта се види у позадини? У позадини нема ничег. Ничег на шта се наставља *ново*. Све је празно, и једино тако све може да траје као рељеф немогућег, нечег што се не види, а нико неће да иде толико далеко да претпостави да онога што се не види и нема.

Као да долази дан када стварима које су гуране под тепих ваља да се погледа у очи. Шта ће остати од идеологизираних наука и културе, видјећемо. Свакако ће се приказати реалније слике, и овај виртуелни свијет ће устукнути пред стварним свијетом. Оно што нема карактер вриједности морало би да се прикаже у пуном “сјају”. Кад се примијене моралне норме на оно *друштво* препознаће се и само све што је изван система вриједности.

Има једна библијска опомена: *не кувај јаре у млеку мајере њејове*. А шта је ових година справљано у кухињи из које би требало сви да кусамо? Само и искључиво *јаре у млеку мајере њејове*. Јуриј Пољаков, за неке савремени Гогољ, дошао је до открића у роману *Јаре у млеку*, да управо те поменути кухиње једино и раде диљем бившег реалсоцијалистичког свијета. Он проналази *ѿисца* који не пише, али је зато тај *ѿисац* угледнији и славнији од оних најпродуктивнијих, више је цијењен, штавише и цитиран. Пољаков нам показује да постоји једна технологија производње виртуелних умјетника. Ми смо у Црној Гори невољни свједоци једног тако застрашујућег огледа у којем учествује свеколика јавност, јер без јавности не би било могуће производити лажне умјетнике, и чему би они служили ако би и било могуће. Дакле, на дјелу је једна

необичан активност која слушајује здрав разум, и личи на чуђење типа: *чеја се њамеџан сџици џиме се луд џоноси*. Одиста, довољно је бацити овлашан поглед на савремену културну сцену у Црној Гори и нестати од стида. Нису као код Пољакова произведени само писци, лажни, непостојећи, неписмени ако треба, писци-мафијаши, писци-преваранти, писци-дилери, писци-глумци, писци-љубавници, уопште, јавна сцена врви од непостојећих писаца чија су ремек дјела освојила свијет, нарочито Хрватску, прозведени су читави књижевни кругови, и надасве, *књижевности* којој они припадају.

Просто, на дјелу је хиперпродукција виртуелности, свакога дана сретамо садржаје о нечем што има виртуелну природу. Има толико много *великих* писаца којих нема у стварности. Оне које постоје су проказани. Оно што постоји не смије да постоји, јер постојање угрожава непостојање оних који би требало да су хероји у свијету културе. Углавном, ријеч је о званој *црнојорској књижевности*. Теоретичари те *црнојорске књижевности* тврде да њој припадају једни, или други, или и једни и други. Кад погледати ко су *једни*, а ко *други*, по тим узорним именима, којима, да се разумијемо, осим књижевне друге мане не видимо, видите камо се запутила та *књижевност*, шта су њени домети, и докле ће она dospјети.

Једино што је јасно јесте да ту *књижевности* карактерише као једини знак поуздане препознатљивости - писмо. Практичари те *књижевности* своја *ремек дјела* објављују искључиво на латиничном писму. Од тога нам ваља почети. Истини за вољу постоје и српски писци који практикују латиницу. Без обзира на то увиђа се да једни користе латинично писмо, и хрватску верзију српскога језика, док они други користе српски језик. Ту ствари постају јасније. У Црној Гори постоје писци који су окренути српској и они који преферирају хрватску књижевност, дакако, и језик. Калај би то лако ријешао, као у Босни, све би се то могло удробити у нову књижевност која би била *црнојорска*, а све према формули: *сви рођени у џраницама данашње Црне Горе имају биџи црнојорски џисци - они џисци црнојорско-српски, и они други црнојорско-хрвајски. И једни и други су, какви су да су - црнојорски*.

И *једни* и *други* и *џрећи* би према Калајевој чаробној босанској формули могли бити црногорски писци, с тим што једни истичу припадност српској књижевности и српском језику, а други потискују своју припадност хрватској књижевности и хрватској језичкој варијанти. Али чак ни та калајевска идеја данас више не задовољава овдашње књижевнотеоријске јастребове - они би за себе да ексклузивно сачувају епитет *црнојорски*. Бењамин Калај би, како

ствари стоје, итекако позавидио новим рејшењима: у постојећој ситуацији Његоша једни избацују из *црнојорске књижевности*, јер он је највећи српски писац, а убацују хрватске латинисте, други га тамо убацују што није мање драстично чињење. Слободан Јовановић каже да је Његош једини горостас у српској књижевности. Постоји ли неко разуман ко ће рећи да Његош није српски писац! Исто тако нико разуман неће рећи да Његош није црногорски писац! Али то не значи и припадност овој новозваној *црнојорској књижевности*. Питање *црнојорске књижевности* као да је уређено дејтонски, јер је босанскохерцеговачка политичка стварност, идентична овдашњој духовној мапи. Та сличност се намеће и евидентном потребом да се декретима интервенише чак и у језику.

А уколико се ствари прецизно дефинишу, и каже се: овдје се проучава *црнојорска књижевност* која настаје на хрваткосрпској варијанти српскога језика, то јест, на *црнојорском језику*, онда је ствар јасна, и ту не може бити спора. У том смислу иоле озбиљнија институција која намјерава да се бави поручавањем *црнојорске књижевности* морала би да укључи једину могућу опцију, и да изучава црногорске писце српског језичког миљеа, и црногорске писце хрватског језичког миљеа. То би била *црнојорска књижевност* срећно подијељена на три половине, као у народној пјесми.

Требало би и да студенти имају право да уче историју књижевности која није резултат манипулације. То је исто као са историјом, ваља учити националну, не националистичку историју. Дакле, ваља учити националну, не националистичку историју књижевности.

Често се помиње питање двојне припадности. Према тој подјели на примјер едиција *Десећ вјекова српске књижевности* нужно ће обухватити и Гундулића и Држића. Десница је на питање да ли је српски или је хрватски писац одговорио чувеном крилатицом: ја сам оно *или*. Пројекат *Десећ вијекова српске књижевности* почиње текстом из Мирослављевог јеванђеља, зар не би и *црнојорска књижевност* морала почети истим тим текстом! Али каква би то онда била *црнојорска књижевност*? С друге стране, државна награда носи име највећег и најзначајнијег споменика српске писмености *Мирослављево јеванђеље* по хумском кнезу Мирославу, брату Немањином, а ту су награду добили изразити представници *црнојорске књижевности*. Било би, чини се, природније да се уведе награда хрватских латиниста из Црне Горе, и да се додјељује кроатоцентричним црногорским писцима, док би се *Мирослављево јеванђеље* додјељивало сербоцентричним писцима.

Неко трезвен, мада се са таквима не рачуна, могао би да запита: зар није у интересу књижевности, и културе, и државе на крају, да се ствари сагледају без идеологизиране свијести, ако је то могуће, а знамо да није. Засада је једино општеприхваћено мишљење у званичној култури да сви они Црногорци који пишу српским језиком, просто не припадају *црнојорској књижевности*. И то је поштено, али резултат је поразан по оне који су замијесили ову погачу. А они су, када су интензивирани послови на дезинтеграцији српскога народа, на дезинтеграцији његовога језика, и на дезинтеграцији његове културе, интензивирали послове на стварању *црнојорског језика*. *Црнојорска књижевност* одбацује српски књижевни језик и ћирилицу која је и српско и црногорско историјско писмо, и прихвата *црнојорски језик* и то не више као варијанту српског књижевног језика, него као западну варијанту српског књижевног језика, што ће рећи да им је ближа загребачка, односно хрватска варијанта српског књижевног језика.

У Црној Гори је у употреби српски језик, највећим дијелом, и српскохрватска варијанта српскога језика коју сада званично називају *црнојорским језиком*, у складу са непримјереном овдашњом навиком да се језичке варијанте српскога језика називају именима регија, република, држава. У складу са том навиком, и са једнако права, сваки град би могао, ако то пожели, да назове *језик* којим говоре грађани тога града, његовим именом. Може се из српскога језика направити колико хоћете *језика*, замислите Бањски језик, па Пивски, па Морачки, па Дробњачки, само ако кренемо са једнога краја Црне Горе, колико се ту стандарда може домишљати, а Бог је дао да свако наше село има по једног Вука Караџића. Разумије се да је то научно бесмилено и недопустиво. Ако је за утјеху - озбиљна наука једнако и хрватска, и црногорска, и српска, и бошњачка - не третира варијанте као језике, већ као варијанте. Какав је то само скаредни експеримент - црногорским језиком, који је општа непознаница, за сада се баве они који не знају ни свој матерњи српски језик.

Постоје писци који су дефинитивно усвојили хрватско-српску језичку варијанту. Ова хрватско-српска језичка варијанта у Црној Гори названа је *црнојорским језиком*. И они људи који претежно користе ту језичку варијанту проглашавају оно што они пишу *црнојорском књижевношћу*. Не видим да у томе има нешто спорно осим што се та књижевност унапријед изоловала. Нема говора о томе да ће се то успоставити као књижевност, што је основни циљ пројекта, јер би то била слаба књижевност.

Једна од подјела гласи: постоје *српски црногорски* писци, и *хрватски црногорски* писци. Тако се лакше стварима стаје у крај, јер једни, црногорски писци, гравитирају Загребу, а они други Београду, и обје ствари су легитимне, и обје ствари би морале да имају подршку. (Ваља имати на уму да и у Србији данас постоји слична, или идентична овдашњој, *србијанска кроаџоцентрична књижевност*, и да тамо постоји организована једна скупина, политички добро држећа, која би могла да се назове *хрватском* односно *црногорском књижевношћу*, јер шта је друго та књижевност, она није само несрпска већ је и антисрпска, тако да ми у Црној Гори ништа нисмо измислили, ништа ми немамо у тој ствари аутентично.) Да ли *једно* искључује *друго*? То је једино питање које би требало да расправе на новом одсјеку Филозофског факултета у Никшићу ако желе да њихов нови назив има везе са науком. Да се зна шта ће да се изучава на том одсјеку. У противном, исписаће из Црногораца све од Његоша до данас, све који се нису одрекли коријена, иако *црногорство* једних није мање него њихово *српство*, и обратно.

Они други писци који се служе српским језиком и пишу своја дјела на српском језику, такође су Црногорци по рођењу, и по држављанству црногорском. Они, ипак, припадају српској књижевности пошто је језик одредница по којој се одређује припадност некој књижевности. Дакле, писци у Црној Гори су (ако оставимо по страни неспорно питање албанске и бошњачке књижевности), или хрватски, или српски. Да ли су сви они, и *једни* и *други* - истовремено црногорски? То је крунско питање за Филозофски факултет. Шта ће бити са Љубишом, са Његошем, чека ли њихово дјело судбина Гогољева дјела чије име је преведено на украјински, а у току су нови идеолошки самјерени преводи свих његових дјела. И луђе идеје су људима падале на памет, само што су паметни људи знали како да се односе према њима. Имамо ситуацију у којој је јасно да је умјетничко дјело подложно идеологији и кореспондира са идеолозима времена, умјетничко дјело буквално постаје продукт идеолошког.

Намјера је дакако озбиљнија и дугорочније запакована у невидљивом паковању: *нема црногорског језика на ћирици!* У вези са овим послом Министарство, вјерујем, не стоји добро ни са Уставом који дефинише да су два писма равноправна. Министар није имао најбоље савјетнике јер сам сигуран да он као одговоран човјек не би оставио простор за овакве импровизације. Вануставни вакуум ће потрајати, такав је план, док се ћирилица не заборави, а заборав узима маха.

Општеприхваћено је схватање да језичко нормирање треба да буде најстроже у ортографији и ортоепији, што ће рећи да дисциплина мора постојати и у писању и изговору. У нас је сада на сцени супротна активност, нормирање обухвата оно што је неправилно писање, и неправилни изговор, погршно се производи у исправно. При томе реформатори се управо позивају на разлику између ортоепије и ортографије, наглашавајући како је ортоепија сачувала богатство изговора, као да је то нешто непознато и ексклузивно црногорско. У изговору нема разлике у Црној Гори и Херцеговини, или је она минимална, а управо је овдје Вук Караџић налазио аргументацију за нормирање језика. Срби из Црне Горе једнако и Црногорци из Црне Горе који имају осјећање за традицију, и који имају свијест о утемељености властитог идентитета кроз велика дјела у српској култури, и који су нешто талентованији, једноставно припадају српској књижевности.

Нови правопис, нема карактер вриједности, дакле он постоји изван система вриједности. Чари разрешења од стега моралности мора да су луде, и искушења су тотална, потребно је само да неко нешто предложи и почињу игре без краја. Неко се сјетио језика, неко нових слова. И једном у историји, и то баш у Црној Гори, усвојен је правопис језика који нема граматику. Све је гола симулација.

Бодријар запажа како *ми сада живимо у минимуму стварне друштвености и у максимуму симулације*. Ништа није тако одвратно као истина из тог новог угла, ништа није тако одвратно као наука, и ништа није тако непотребно као логика, и ништа није тако нехигијенско као тај угао посматрања који неутрализује оно што је крајње субверзивно. На дјелу је одсуство истине, као одсуство Бога, убијен је Бог, и истина не само што није обавезна, она је неподобна. Дакле постоји неподобност истине.

Остаје да пожелимо дуговјечност онеме чега нема.

ЈЕЗИК

ЈЕЗИК

Биљана САМАРЦИЋ
ТЕРМИН *БОСАНЧИЦА*
КАО ЗАБЛУДА У ИСТОРИЈСКОМ
РАЗВОЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

ТЕРМИН БОСАНЧИЦА КАО ЗАБЛУДА У ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Ова изузетно атрактивна тема захтијева подобније испитивање и разматрање, јер су се у судару нашле двије струје различитих примата – политичка и лингвистичка. За прву примат је глобално уклапање у свакидашње токове и актуелну ситуацију, за другу – факти, неоспориви и материјални (мислимо на споменике са подручја БиХ). Овој теми се различито приступало и различити критерији су узимани у обзир при одабиру њеног тумачења.

На основу сагледавања досадашњих тумачења српских и осталих историчара српског језика термина *босанчица*, као варијанте стилизоване брзописне ћирилице «која се употребљавала у Босни од XIII века, а затим и у Хуму, Дубровнику и Далмацији (у Макарском приморју и Пољицама), тј. у западним крајевима српско-хрватског језичког подручја»¹, а све на основу споменика са подручја БиХ, у раду показујемо: а) узроке оваквих (не)лингвистичких тврдњи; б) заблуде које су оне произвеле кроз укупну историју развоја српске ћирилице, и на крају – в) утицаје ванлингвистичких тј. екстралингвистичких фактора на разарање лингвистичких чињеница за стварање коначне научне истине о укупном развоју српске ћирилице.

У научној литератури употребљавају се различити термини за варијнту брзописне ћирилице, да споменемо неке: *босанчица* (Ћ. Трухелка, Ф. Курелац, Ј. Хам); *босаница* (С. Златовић, Ћ. Трухелка); *босанска ћирилица* (Ф. Рачки, М. Тентор); *хрвајска ћирилица* (Б. Зелић-Бучан), *зайагна варијнџа ћирилској брзописи* (П. Ђорђевић); *хрвајско-босанска ћирилица* (И. Кукуљевић-Сакцински); *босанско-далмајинска ћирилица* (В. Јагић); *босанска азбука* (И. Берчић); *зайагна (босанска) ћирилица* (С. Ившић); *босанска брзописна графика* (Е. Ф. Карски); *зайагна ћирилица* (М. Решетар); *скорописна ћирилица* (Вј. Штефановић); *харвацко њисмо* (Д. Папалић); *рваско њисмо* (М. Дивковић), *босанско-хрвајска ћирилица*, *хрвајска ћирилица* (часописи Љубљански звон и Босанска вила); *сџаросрпска*

1 Бранкица Чигоја, *О њакозваној босанчици*, Траговима српске језичке прошлости, Београд, 2006, 49.

азбука, беџовско или старосрпско писмо, шћейаново писмо /уз босанчица/ (Б. Богићевић); њољичка азбуквица, њољичица (у народу Пољица – Фране Иванишевић) и многи други... Једни називи су у вези са територијалном распрострањеношћу писма, а други у вези са националном припадношћу. Видно је да су последња дешавања у БиХ и региону повукла за собом и тумачење овог писма са политичког становништва са циљем издвајања овога писма од српске језичке цјелине.

Назив *босанчица* «представља наставак средњовјековног канцеларијског брзописа, а одликује се специфичним обликом појединих слова.»² Да је ово сложено питање једино је у чему се српски, хрватски и бошњачки лингвисти слажу. У свим другим случајевима почевши од назива термина до припадности, историчари и тумачи српске ћирилице имају контрадикторне ставове и погледе на ово питање.

Опште је позната чињеница да је од почетака наше писмености ћирилица, која је у употреби не само код Срба, већ и Бугара, Македонаца, Руса, Бјелоруса, Украјинаца, Црногораца, као и Бошњака уз латиницу, имала своје коријење и у средњовјековној босанској држави, као и Хуму и Далмацији, те да је истиснула глагољицу и већ у 12. вијеку постала доминантно писмо. Доказ томе су многобројни сачувани споменици са босанско-херцеговачког подручја. У средњовјековној Босни књижевност је углавном била сведена на преписивачку. Тако су и настала и сачувана многобројна јеванђеља и уопште рукописи богослужбеног карактера: *Дивошево јеванђеље*, *Чајничко јеванђеље*, *Зборник крсџјанина Радосава*, *Хвалов зборник...*» У XVII в. са појавом фрањевачке књижевности, продужава се употреба ћирилице. У то време ћирилица је сматрана босанским народним писмом не само код православаца него и код католика и муслимана³.

Термин «босанчица» у научну терминологију и литературу увео је Ћиро Трухелка⁴ у раду *Босанчица, њринос босанској њалеоџрафији* и тиме изазвао праву револуцију у јавним и лингвистичким круговима. Наиме, супротстављајући *босанчицу* ћирилици Ћ. Трухелка сматра да су то два самостална писма, те да их једино веже заједничко грчко поријекло. Међутим, видно је да је Трухелка слабо

2 Невенка Гошић, *Неке чињенице из историје ћирилског писма у Босни*, Књижевни језик, 1-2, II, Сарајево, 1973, 46.

3 Б. Чигоја, *Језик Павла Пајића, босанског фрањевца из њрве њоловине XVII века*, Београд, 2001, 31.

4 Ћиро Трухелка, *Босанчица, њринос босанској њалеоџрафији*, Гласник Земалског музеја, Сарајево, 1889

познавао саму материју, као и пут развоја брзописа. Истичући да се ради о типичном самосталном босанском писму, Трухелка је изазвао огромну полемику у научним круговима. «Крајњи резултат ове полемике јесте: да Трухелкина теза о босанчици као засебном ћирилском писму није научно заснована већ има политичке конотације, усклађене са тенденцијама тадашње аустроугарске политике – да се језик и писмо Босне оног времена отцепе од целине српског језичког подручја».⁵ Трухелка је наглашавао потребу за *хисторијским њумачем* средњовјековних босанских споменика, при томе је посебно мислио на хералдичке, који су »неразумљиви, а остаће неразумљиви тако дуго, док добра срећа и марљиво проучавање не намакну ваљане одгонетке...»⁶ Наиме, Трухелка је покушао оправдати тврдњу о *босанчици* као самосталном писму, али без аргумената и доказа, те су с тога његову тезу одбацили Решетар, Недељковић, Младеновић, Чремошник и многи други. Свој став Трухелка је темељио на идејама Е. Курелеца, који је био вођен политичким а не научним разлозима, закључује Д. Драгојловић⁷ и који је имао видну жељу да ово писмо прикаже као јединствено, самостално и специјално босанско писмо.⁸ Српски научници сматрају да је велику помоћ Трухелкиној карактеризацији тзв. *босанчице* дала политика тадашњег предсједника Земаљске владе у БиХ - Бењамина Калаја (1883-1903). Средњовјековну ћирилску књижевност босанског подручја чинила је преводна и оригинална књижевност, прва знатно заступљенија. «Под српском књижевношћу у средњовековној Босни и Херцеговини подразумева се књижевност једног за српску средњовековну културу типичног круга обележеног, са једне стране, границама средњовековне босанске државе у временском распону од XII до XV века, а са друге, византијском православном цивилизацијом».⁹ Границе БиХ често су се кроз историју мијењале, тј. «статичким померањем просторних координата померју се и хронолошки оквири средњовековне босанске књижевности»¹⁰, с тим у вези и језик и пи-

5 Б. Чигоја, *О шакозваној босанчици*, Траговима српске језичке прошлости, 49.

6 Ћиро Трухелка, *Два хералдичка споменика из Босне*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, књ. I, 1889, 73.

7 Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад, 1997, 33.

8 Tomislav Raukar, *O problemu bosančice u našoj historiografiji*, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik

9 Д. Драгојловић, нав. djelo, 13.

10 Исто, 15.

смо попримају различите улоге. Тако на примјер и хрватски и бошњачки тумачи развоја српске ћирилице, а то се може видјети и на њиховим сајтовима о *босанчици*, истичу да најранији докуменат писан *босанчицом* јесте *Хумачка ѿлоча* (10. или поч. 11. вијек), која је очувана код Хумца у Херцеговини, а тај је предио тек три вијека послје припојен Босни.¹¹ Историјски се зна да је босанска држава, која је настала уједињењем више жупа на простору између Дрине и Врбаса, све до 14. вијека потпадала под власт сусједних словенских држава, те да је мијењала своје територијалне границе.¹² Исто би се могло констатовати и за *Мирослављево јеванђеље*. Наиме, оно никако не може бити написано *босанчицом*, јер је Босна у 12. вијеку, истина као засебна политичка цјелина, била у саставу Дукљанске државе, затим Угарске од 1138. године, Византије од 1166; па чак се под сумњу могу ставити и глагољски фрагменти *Михановићев* и *Гриковићев аѿосѿол*, који се узимају као најстарији те врсте са тла Босне, јер су преписани у држави Стефана Немање са изворника који припада млађој македонској матици и са литургијском концепцијом према узусима источне цркве, сматра Драгојловић.¹³ Дакле, приликом тумачења књижевности и језика са подручја БиХ потребно је рукописе лоцирати за одређени период и одређени предио. У виду треба имати чињеницу да су се територијалне границе босанске државе мијењале кроз историју.

Расправа о *босанчици* покренута је још и прије Трухелке и то појавом *Буквара старославенској језика* Ивана Берчића (1860). Међутим, он није улазио у дубљу расправу, те се због тога обично и узима Трухелкино име као прво у расправи о *босанчици*. Основни неспоразум српских, хрватских и бошњачких лингвиста потиче отуда што постављају различите критерије за доказивање специфичности овога писма, и што су општи државни

11 Детаљније о овом питању писали су: Д. Драгојловић у наведеном дјелу (стр.15), П. Анђелић, *Писменост* у књизи Културна историја БиХ, Сарајево, 1966, 510-511...

12 Била је у саставу Византије, мађарског краљевства, а за вријеме владавине кнеза ЧАСЛАВА (10. вијек) била је саставни дио Србије. У другој половини 10. вијека била је, вјероватно, под Хрватском (за вријеме владавине Михајла Крешимира II), а једно вријеме је припадала и македонској држави цара Самуила. У доба највећег успона Зете, Босна улази у њен састав. Са доласком на чело Твртка I Котроманића (1353-1391), синовца бана Стјепана Котроманића, Босна је имала највећи успјех и просторно је заузимала највећи опсег. Детаљније: В. Ћоровић, *Историја Срба*, Ниш, 2004; Марво Орбин, *Краљевство Словена*, Београд, 1968; *Хисторија народа Југославије*, I, Загреб, 1953. итд.

13 Д. Драгојловић, нав. дјело, 29.

интереси нашли упориште у тумачењу ове појаве. Водећи се материјалом, српски лингвисти су сагласни да *босанчица* има неке своје специфичности (неки кажу само у погледу графије, неки и језика), али да те специфичности не нарушавају базу, већ су само супстрат датог стања; дотле хрватски и бошњачки лингвисти у потпуности негирају везу *српске брзописне ћирилице* и *босанчице*. У том смислу Хрвати сматрају да је *босанчица* хрватско писмо које су користили фрањевци до 19. вијека, у циљу доказивања хрватске Босне, бошњачки - да је то њихово самостално писмо које су користили богумили, те да је то писмо дио њихове језичке баштине. Овдје је ријеч о једном - да ли се може уставна графија босанског рукописног наслеђа издвојити у самосталну и аутохтону цјелину? Наиме, српски филолози истичу да је *босанчица*, премда и сам термин изазива низ полемика, дио српске баштине, те да има одређене специфичности у погледу писања појединих слова или неке језичке премисе, али да те специфичности нису довољне ни могуће за проглашење аутохтоности једнога писма на бази другог. Као доказ ненаучних поступака српских историчара језика несрпски лингвисти углавном наводе неке методичке неисправности у радовима нпр. П. Ђорђића, А. Младеновића, Г. Чremoшника..., који су се водили језичком анализом рукописа са босанско-херцеговачког подручја. Став српских лингвиста је јединствен: тзв. *босанчица* није ништа друго већ стилизована брзописна ћирилица. Б. М. Недељковић се у раду *О босанчици* супротставио мишљењу Ћ. Трухелке наглашавајући да нема никаквих разлика нити материјалних доказа да се *босанчица* издвоји из српске ћирилице, тј. «ничега нема што би писмо из Босне издвајало од осталих ћирилских писама»¹⁴; те да теза о *босанчици* као посебном писму на основу специфичности писања појединих слова (мисли се на »б», «к», «т», «в», «ж») »нема никаквог ни палеографског, а још мање културно-историјског оправдања».¹⁵ Т. Раукар замјера Недељковићу «metodički nedopušten postupak», јер се «nije obazirao na one radove koji su bili suprotni njegovim tezama (Vj. Štefanović, V. Mošin)»... и «prema tome taj rad», закључује Раукар, «ničim nije uparijedio naše poznavanje razvitka zapadne ćirilice».¹⁶ Међутим, истина је да је Недељковић подобно размотрио тезе Ћ. Трухелке, творца идеје тзв. *босанчице*, те нема потребе сваки наредни рад с истом тезом поново анализирати. Своје виђење питања *босанчице*

14 Б. М. Недељковић, *О босанчици*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, св, 21, 1955, 278.

15 Исто, 284.

16 Т. Raukar, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik

образлагао је и А. Младеновић у раду *Прилої њроучавању развиїка наше ћирилице*, у којем јасно наглашава погрешан став филолога и тумача српске ћирилице који су специфичност појединих слова *босанчице* довели у везу са самосталношћу једнога писма, али «zbog pogrešnog metodičkog postupka», сматра Раукар, рад није дао задовољавајуће резултате. Дакле, Младеновић спори било какву специфичност западне ћирилице наглашавајући да су се нпр. квадратне варијанте слова Б, В и слично употребљавале и писале и ван подручја западноћирилског.¹⁷ И Грегор Чремошник нашао је низ замјерки на рачун Трухелкиних поставки и виђења овога писма, и то у палеографским истаживањима. На Трухелкину констатацију да *босанчицу* лепе лијевана ћирилска слова, Чремошник додаје да «сваки познавалац развоја ћирилице на први поглед може видјети да лијевана слова представљају српску дипломатску минускулу, каква је, само мало модифицирана, живјела даље у Босни.»¹⁸ Раукар сматра да «Чремошников postupak, ipak, u metodičkom pogledu nije bio sasvim ispravan».¹⁹ Чремошник је палеографском методом показао да се тзв. *босанчица* развила из српске дипломатске минускуле, односно брзописа, како се ћешће користи у ћирилској палеографији.²⁰

Ако Недељковић, Младеновић и Чремошник «нису у обзир узимали палеографске резултете», онда, свакако, Петар Ђорђић у *Историји српске ћирилице* – јесте. Наиме, П. Ђорђић дао је и графичка и морфолошка обиљежја ћирилице, али, ипак, «Ђорђић се није битније одвојио од орџенитог stava srpske historiografije o zapadnoj ćirilici», закључује Раукар. Став П. Ђорђића јасан је: облици брзописне ћирилице, а ту спада и босанска ћирилица, само су западна варијанта рашког брзописа. Ђорђић признаје да су се посебне политичке, културне и конфесионалне прилике у Босни одразиле и на посебан развој писмености и самога писма.²¹ То писмо, које је условљено повећањем нових облика слова и што је условило појаву новог писма, јесте – брзопис, односно брзописно писмо.²² Дакле, нема говора о самосталности *босанчице* већ само о развоју брзописне ћирилице у западним

17 А. Младеновић, *Прилої њроучавању развиїка наше ћирилице*, Књижевност и језик XII, 1965, 60.

18 Г. Чремошник, *Српска диїломатска минускула*, Слово 13, Загреб, 1962, 132.

19 Т. Raukar, isto.

20 Н. Гошић, нав. дјело, 46.

21 Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1990, 129.

22 Исто, 83.

подручјима. П. Колендић ће још енергичније истаћи став српске филологије кроз исцрпне примјере употребе западне ћирилице, и закључити «да је ово података доста да из основа уништи и спомен босанчице и њено чедо босанско-хумску ћирилицу.»²³ Описујући рукописе са подручја Босне и Херцеговине и Ђорђе Трифуновић је добро уочио њихову препознатљивост и специфичност у свим сегментима, али замјера Јозефу Курцу који писмо ових српских записа назива «босанском ћирилицом.» Он сматра да су овакви искази «недоречени зато што не наводе за коју је средину, односно редкцију карактеристично писмо ових записа»²⁴. Невенка Гошић у раду *Неке чињенице из историје ћирилског писма у Босни* закључује да су «досадашња испитивања и закључци доношени на основу њих били непотпуни због недовољног познавања факата. То се посебно односи на заступљеност босанчице код православних у Босни, јер је босанчица као варијанта ћирилског брзописног писма била прихваћена и од стране православних на том терену, те је представљајући опће национално писмо, значила наставак традиције ћирилске писмености у нас, дуге неколико вијекова».²⁵ Александар Милановић слаже се са мишљењима других српских линвиста, а то је да је примјеренији и бољи назив *западна ћирилица* или *западна варијанта ћирилског брзописа* од *босанчица*, јер је овакво именовање ближе научној истини. Западна ћирилица није настала преко ноћи, већ «избацивањем појединих слова старе азбуке и додавањем нових слова под утицајем глаголице, затим латинског и италијанског правописа и прво се употребљавала у Босни од XIII века, а затим и у Далмацији, Дубровнику и Приморју».²⁶ Милановић признаје да западна ћирилица има специфичан облик појединих слова (*б, в, к, њ, њ, з, ч*), али да је у питању само варијанта српског брзописног ћириличног писма, те да тумачи не смију овој проблематици приступати са политичким амбицијама. Не упуштајући се у веће расправе и Митар Пешикан ће нагласити да су у *босанчици* само дошли до изражаја облици слова настали у староћирилском брзопису.²⁷

С обзиром на чињеницу да је Босна до коначног одвајања

23 П. Колендић, *Босанчица, босанско-хрватска ћирилица и Дубровчани*, у: Из старог Дубровника, Београд, 1964, 74.

24 Ђорђе Трифуновић, *Ка њоченима словенске писмености*, Београд, 2001, 174.

25 Н. Гошић, нав. дјело, 50.

26 Александар Милановић, *Крајња историја српског књижевног језика*, Београд, 2004, 42.

27 Митар Пешикан, *Наша азбука и њене норме*, Београд, 1993, 25

у 12. вијеку била повремено и у саставу српске државе, са којом је чинила државно-политичку и црквено-управну цјелину, тешко је у потпуности раздвојити просторни оквир у којем је настала средњовјековна ћирилска књижевност, те је разумљива ортографска, палеографска и језичка подударност споменика са српског подручја и босанског.²⁸

О развоју *босанчице* и њене употребе исписана је опширна литература и од стране хрватских тумача историје језика. Њихов став је такође јасан. Наиме, они поричу везу *босанчице* (истина и њима као и српским лингвистима назив је неадекватан) и *српске стилизоване брзописне ћирилице*. Иван Берчић у своме *Буквару старославенског језика* први је покушао утврдити посебности ћирилице на њеном западном подручју, те истакао графичке разлике босанске, пољичке и дубровачке азбуке; иако је познато да дјелимичне графичке разлике не могу бити доказ аутохтоности једнога писма. Постоје и погрешна тумачења и погрешна интерпретирања ставова В.С. Карацића. Наиме, Раукар се позива на Вука који је у *Примјерима српско-славенског језика* (1857), описујући језичке особине Дивковићеве књижице «Наука картијанског», написао да је она исписана словима и правописом босанскијем²⁹, и тиме Раукар алудира да је и Вук признавао јединственост овога писма с обзиром на његове посебности. ИСТИНА ЈЕ да је Вук увијек и свагда имао на уму Србе трију закона, те да је «босанска буква», како ју је он називао, дио српске писмености тек са одређеним локалним специфичностима, те да су «овом буквицом и од прилике овијем правописом писали кршћани у БиХ до нашега времена.»³⁰

Немарност у изношењу ставова појединих лингвиста ишла је и даље. Мате Тентор³¹ тврди да су богумили и католици у Босни створили посебно писмо «босанчицу» од старословенске ћирилице. Овдје се појављују омашке:

1. Овакве констатације би значиле да у Босни православаца и није било, што намеће нова истраживања - *одакле љавославни Словени у босанској држави*.

2. Само питање богумила опширно је и тражи шира разматрања, али се у историјским текстовима обично наводи да

28 Драгољуб Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад, 1997, 14.

29 Вук Стефановић Карацић, *Примјери српско-славенског језика*, Беч, 1857, 30.

30 Исто, 31.

31 Mate Tentor, *Bosančica*, http://www.sanoptikum.org.yu/bosanski_jezik/m_tentor_bosancica.htm

богумили у Босну долазе тек у Твртково вријеме (14. вијек), а и Бошњаци често наглашавају да воде поријекло од богумила.

М. Тентор признаје да је *босанчица* настала од старословенске ћирилице али оспорава везу *српској брзопису* и *босанчице*. Опште је познато да су темеље словенске писмености поставила солунска браћа у 9. вијеку и то за потребе не само описмењавања становништва већ и прихватања хришћанске вјере на словенском језику, а зна се и то да су света браћа православци и да је православно свештенство прво прихватило и научило старословенску ћирилицу. Због тога је и неразумљиво како М. Тентор може одвојити старословенску ћирилицу од брзописа, од којег је *босанчица* настала само као локализована форма. Овакви Тенторови немарни закључци видно су хрватску лингвистичку сцену помјерили уназад. Због тога су му неки и замјерили. Један од њих је и Т. Раукар који ће признати да Тенторова разлагања о проширености и употреби *босанчице* одликује «немар» и «протусловни закључци». ³²Мате Тентор, у већ споменутом раду, направио је низ врло сумњивих закључака. Он сматра да је промјена писма у вези с «новом душевном оријентацијом», и да су се у том смислу у најтежем полажају нашли Хрвати јер «једни сачуваше словенску службу Бојзу с глаголјским писмом, други (у Босни) одрекавши се глаголјике, која неће бити била никада дубоко пустила коријена, постепено створише од старословенске ћирилице посебно писмо «босанџицу», а трећи, код којих је нестало слов. Службе Бојже, прихватајући латиницу без икакве своје стилације» ³³. Као потврду тврдњи да је *босанчица* хрватско писмо, а не српско, Тентор даје сљедеће доказе:

А) «Српско писмо и правопис разликује се од писања Босанца и оних Далматинаца, који пишу словенским», и закључује да су Босанци икавци, те да Срби нису писали народним језиком, већ само «старим језиком православца».

Овом ставу је потребна детаљнија анализа.

1. Наиме, икавску замјену старог гласа *jaīa* користили су и православци, тј. српски писари. Овдје није ријеч о томе да је територија била икавска, већ је ријеч о једном општем маниру босанских писара.

2. Није тачно да Срби нису писали народним језиком – шта је са повељама, писмима, тестаментима и слично српских писара са терена Босне и Хума. Истина је да су богослужбене књиге, које припадају тзв. вишем стилу, писане српском редакцијом

32 Томислав Раукар, исто.

33 Мате Тентор, исто.

старословенског, али тим језиком није писана књижевност народног карактера која припада тзв. нижем стилу.

Б) М. Тентор истиче да *ћерв* никада није код Срба означавао глас *ћ*, док код чакаваца и у Босни јесте и то још од 14. вијека. Истина је да у рашком и ресавском правопису *к* и *ї* замјењују вриједности *ћ* и *ћ*, али су српски писари из Босне знали користити и *ћерв* за *ћ* (дијаци Владоје, Дражеслав...).

В) «Ortografija u Bosni ostaje uvijek ista, a u Srbiji se mijenja: pravopisna reforma u Srbiji (počev od 1390.) nikako ne utječe na pisanje naših Bosanaca». Истина је да су све промјене у сусједним српским земљама и правописне реформе српског језика имале одјек и на писарску традицију у Босни.

Г) Као доказ да се *босанчица* разликује од српске ћирилице Тентор даје и податак да је у Босни и Далмацији писмо нагнуто на десно а код Срба не. Међутим, чињеница да је једно писмо изражено више или мање на једну страну не може се узети као одлика јединствености тог писма.

Д) «Bosančicom pišu već od početaka samo katolici i «bogumili» (bosanski krstjani), ona se gaji u samostanima sve do XIX. vijeka, a od propasti bosanskog kraljevstva sve do naših dana njome se služe odlično muslimanske porodice», те закључује «да је босанчица везана за католицизам, види се и одатле што су и католички Албанци писали њоме, премда им је српска ћирилица била географски ближа». При томе не наводи ни један једини споменик за потврду ове тврдње.

М. Тентор није усамљен у оваквим размишљањима. Владимир Врана је у прилогу *О књижевним настојањима у средњовјеочној Босни* цијелу ћирилску писменост у БиХ назвао хрватском ћирилицом, при томе истичући да називи *босанска ћирилица*, *западна ћирилица* или пак *босанчица* нису добри и примјерени, већ само *хрватска ћирилица*. Овдје је једино исправно да назив није прихватљив, али не и рјешење које Врана даје као ни друге констатације. Вј. Штефановић сматра да су *скорописну ћирилицу (босанчицу)* користили католици, богумили и муслимани. Не спомиње православце.³⁴ Бенедикта Зелић-Бучан признаје да основу *босанчице* чине курзивни облици ћирилске азбуке, али да је ово писмо одвојено од осталих ћирилских брзописа. Декларише га као *хрватско национално писмо*.³⁵ И њој смета устаљени термин *босанчица*, јер није у потпуности тачан с обзиром на територијалну

34 Vjekoslav Štefanović, *Jakov Ledesma i njegov «Nauk karstianski»* (1583), Sarajevo, 1938, 27.

35 Benedikta Zelić-Bučan, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split, 1961, 7.

распрострањеност овога писма. Међутим, то јој не смета да закључи да *босанчица* или *ѡак* «*mrtvo hrvatsko nacionalno pismo*» има своје морфолошке и грађијске посебности у односу на друга ћирилска писма. Ауторка је марљиво истражила ћирилске рукописе из Далмације и концизно изнијела њихове морфолошке и правописне особине. Међутим, нигдје у раду нема доказа да та специфична локална обиљежја носе етикету самосталности, тј. да *босанчица* није настала од српског брзописа. Дакле, ауторка је дала богат материјал споменика писаних ћирилицом у периоду од 14. до 19. вијека, али не и доказе да је ријеч о самосталном писму. Истина, она даје опис појединих слова «босаничке азбуке», али се, углавном, позива на Берчића. Ауторка је врло добро увидјела један проблем, а то је проблематика латиничке транскрипције и транслитерације *босанчице*. Посебне проблеме изазива транслитерација бројева (нпр. слово *м* у *босанчици* значи 40, а у глагољци 60, али га неки писари употребљавају и у босанчици у значељу броја 60).³⁶ Ћирилица је у Дубровник и уопште у Далмацију улазила преко трговаца који су живјели у унутрашњости Балкана, те ју је користио понајвише католички клер на територији која је некада припадала славној немањичкој држави.³⁷

Актуелна политичка дешавања у БиХ покренула су и поновне расправе о питању тзв. босанчице. Бошњачким лингвистима одговара овај термин, јер га они уско вежу за територију, и јер даје историјску позадину босанском језику. Џевад Јахић у *Уводу* «Граматики босанског језика» пише да је *босанска ћирилица* или *босанчица* формирана у 10. вијеку у Дубровнику, средњој Далмацији и Босни, те да ово писмо одликују старословенска слова са уведеним новим знацима; али да се обликом и правописом разликује од бугарске и српске ћирилице. Аутор сматра да су *босанско ѡисмо* (*босанчицу*, *босанску ћирилицу*) користили босански фрањевци и исламизирано западноштокавско богомилско становништво. Православно становништво не спомиње.³⁸ Он разликује сљедеће типове *босанчице*.

- а) *босанчица* у каменим споменицима;
- б) *манастирска* (*фрањевачка*) *босанчица* и
- в) *бејово ѡисмо* (*бејовица*) у Крајини и у Херцеговини.

36 В. Zelić-Bučan, *nav. djelo*, 28.

37 Павле Ивић, *Прејлед историје српског језика*, Целокупна дела VIII, Сремски Карловци-Нови Сад, 1998, 64-65.

38 Dževad Jahić, Senahid Pašalić, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, 2000, 50-52.

Ц. Јахић осврнуо се на питање о *босанчици* и у књизи *Бошњачки народ и његов језик*, истина врло штуро. Ипак, он наглашава важност овог питања и констатује да *босанчица* «игра најважнију улогу и очувању континуитета slavenske pisane riječi међу бошњаčким становништвом». ³⁹ Мухамед Хацијахић, такође, сматра да је *босанчица* аутохтоно писмо и да је замијенила глагољицу већ у 13. вијеку, односно, само пасус ниже, у другој половини 11. вијека. ⁴⁰ Овај аутор сматра да се *босанчица* користила само у Босни и Хуму.

Овим радом хтјели смо приказати један преглед виђења *босанчице* из перспективе српског, хрватског и бошњачког круга. Српски филолози *босанчицу* виде само као варијанту српске брзописне ћирилице и дио свога националног наслеђа; док хрватски и бошњачки негирају тврдњу да се *босанчица* развила из српске минускуле са двора краља Драгутина. Примјетно је да у раду има знатно више приказа о *босанчици* српских и хрватских истраживача историје српског језика у односу на бошњачке. Наиме, бошњачких истраживања о *босанчици* нема у знатнијој и репрезентативнијој мјери. Питање о *босанчици* изазива низ заблуда и полемика, можда, из два основна разлога:

1. актуелна политичка збивања и
2. недовољно истражена културна баштина православног становништва БиХ у периоду 17. и 18. вијека када је *босанчица* била најшире у употреби, као и недовољно истражена комплетна језичко-књижевна баштина БиХ.

Брзописни тип ћирилице који се користио на српским и босанским дворовима имао је одређених различитих графичких и правописних рјешења, али не и посебних морфолошких одлика. «У том брзопису тешко је наћи словне облике којих не би било другде где се употребљавао српски брзопис.»⁴¹ У западној варијанти ћирилског брзописа нису се употребљавала слова њ, Ў, њ, њ, њ. Слова S, ĩ, ž, џ, џ, џ имала су само бројну вриједност. Слова Ц, Ѓ, Ђ, Ђ, Ју имала су различиту судбину, и то:

Ц - чувало се добро само у Пољцима, у Хрватској – никако, у Босни – мање;

Ѓ - спорадично се јавља у Босни и Пољцима;

Ђ - од 16. вијека се не употребљава;

39 Dž. Jahić, *Bošnjački narod i njegov jezik*, Zenica, 2000, 19.

40 Muhamed Hadzijačić, *Povijest Bosne u IX i X stoljeću*, Sarajevo, 2004, 254.

41 Петар Ђорђевић, *Историја српске ћирилице*, Београд, 1990, 167.

Ћ - досљедно се држало само у Пољицима и уопште у Далмацији;

Ю - ријетко се налази.⁴²

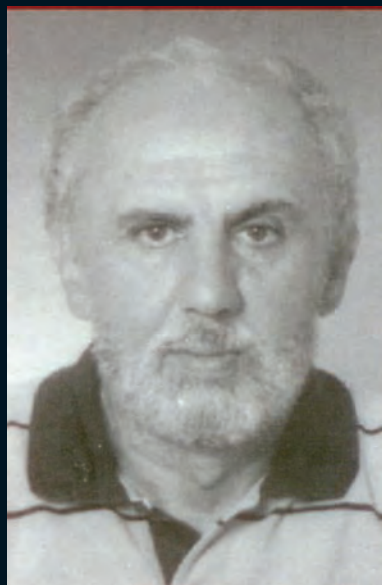
Дакле, *босанчицу* треба посматрати као скуп разнородних варијетета брзописне ћирилице, а не као посебну азбуку, јер нема елемената који би били заједнички за све типове *босанчице* и на свим теренима које она обухвата, а да су истовремено ти елементи непознаница за брзописну ћирилицу код православних Срба у истом раздобљу.⁴³ Чињеница је да су и босански фрањевци и муслиманско становништво у Босни користили и његовали ћирилицу, која је код њих била брзописна, те да се од 19. вијека, без релевантних доказа, почео његовати термин *босанчица*.

42 Исто, 179.

43 Павле Ивић, *Прејед историје српској језика*, 94.

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ

СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ



Тодор ЖИВАЉЕВИЋ
ВЕЛИЧКИ

Тодор ЖИВАЉЕВИЋ ВЕЛИЧКИ, рођен је у Пећи 1950. године. Дипломирао је на Филолошком факултету у Београду – група за југословенску и општу књижевност.

Објављене књиге: *Књиџа о бојама* (1995), *Друџа књиџа о бојама* (1997), *Душо моја сањива* (1998), *Трејетни и заноси Адама М.* (2002), *Гор(с)ка райсодија* (2005), *Ошворени љрелом мозџа* (2007), *Ошкуцај чежњивоџ саџа* (2006), *За род мој велички* (2008).

Признања: Награде „Ристо Ратковић“, „Марко Миљанов“, „Михаило Лалић“, „Тамил Сијарић“ итд.

Поред књижевности бави се и сликарством. Имао је више самосталних изложби.

Живи у Подгорици и „служи ученицима и литератури као професор српског језика“.

ВЕЋ ВИЂЕНО ЈЕ СВЕ

„Сад смо безбрижни, лаки и нежни...”

Милош Црњански

Већ виђено је све
и недјељно поподне благо - ово
и зрели мир, у нама
и лажне среће бљесак
и, рецепт, Гојине тетке, Анунцијате из Фуенте де Тодоса
парафразиран у стихове: Пречишћај и, збијај! Збијај, то јаче!
И моја жена насмијана: Зар профано и узвишено,
руку под руку, да иде?
И невјерица њена бескрајна да овог трена настаје пјесма
и зачуђеност наша над плодовима љета
и успомена сјен, благо додирне нас, лахора крилом
одраз изгубљеног Раја
И усамљеност што за воћем остаје у тишини обраних воћњака
док на танкој грани времена, ено, зри намјера дјеце наше
да на кришкама хљеба љето разнесу, Душо, моја, разнесена!

И, сањасмо ли, негдје смо већ били, и давно све прошли
препознали дах дјетињства у себи,
и тренутке када Отац и Мати
укували су дане своје умијешане већ свеле.

И, радости дјетињства, тихо заупцкетају
као лахор забрује око нас, и ми око њих поново заиграмо
или дјеца наша то су
Недјељом наређени, у Храм Одигитрије Пећке
закорачамо кроз врбов зелен цвијет
кроз опојност заувјек окамењених тренутака

И, на мене, као некад, слијећу стихови-птице
покоја профана ријеч зашкрипи у мисли мога оца:
Свуда је Рај гдје човјек крочио није и, све упрљао
О, Боже, боље би било да човјек мре!
А, умро је, Отац мој, изненада, у повечерје, лако
преселио у звијезде.

и, ено, свијетли, понекад, на Небу
увјерен да то није прскање анеуризме,
већ наставак Сна Душо моја, озвјездана!

И, између, морам да признам, учини се, све је већ виђено и,
обнављано Вртешком времена, опет ће доћи
и, свему приправни морамо бити
И, гласник из Делфа најавиће Смрт моју, радосну, знам
јер Смрт је излаз, прије но крај
И, пјесма ова, таложена искуством, нека не нагризе ниједан дан
и, нек је све као некад
и, вријеме нек пролази и, нас нек нема

О, сањајмо Душо, сањајмо, стихове већ испјеване
Пјевајмо већ виђен Сан Душо моја! Душо моја, непоткупљива!

(Из књиге *Душо моја, сањива*, ЦИД, Подгорица, 1998)

ОДГОНЕТАЊЕ ПЕПЕЛА

(одломак)

Кад ме притисне печал
запече под дијаграмом

Кад ме стоглава игра ријечи
претвори у прах

Кад ме расточи дан
изневјери сан

Кад ме
миомирис душице
ил дивизме
разлије
у меланхолије
отрован цвијет

1.

Кад ме заведу луциде самоће
обуздају страсна сјећања

Кад се предам свилен-буба пређи
и освилени нечуј слијеп

Кад будем цвијет

Кад сан сплетем у сан дјевојачки
обећани

2.

Кад ме заведу плиме и осјеке
снених ријечи
Кад се предам варљивој бури чула

Кад се поклоним крилу Евином
Кад љубавно запојем мрежом вена
кад жишке у успаванке
станем да разбрајам (...)

(Из књиге *Ошворени њрелом мозја*, УНИРЕКС, Подгорица, 2007)

КЛЕПСИДРА

О, изгубљени свијете
што у мени неспокој зариш
од срца што ме одбијаш
сам од себе палиш

У дамару срчаном што препозна сена
што жудан се преда пролазности

1.

Кад отвориш се сјећање бездано
Кад заведеш ме четворолисна тајно

Кад ме упредеш у вилинску влас
Кад нерођеном подариш рај

Кад отвориш се од нествара Куло

Кад обујми ме страст

2.

Кад обрнеш ме, Додо моја, Додоло
Кад у пест скупиш облаке и звијезде

Кад отвориш ми скривен прозоре
Кад раскријеш ми сазвучја еона

Кад у лакримаријуме дјевојачке
претачеш бол

Кад немире сабираш ко да су руковети сна
Кад вјером чвор развежеш
Кад осјетиш у другом да трајеш
Кад сазнаш
звјезде су далеке и под њима пути
да једнаке су свуда њежности и туге

3.

Кад пробудим се залудан и снен
Кад се себи вратим Ријеко

Кад будем одсутан и нијем

Кад молитви се прдам сном пијен опијен

4.

Кад у бескрају наслутим вапај заробљене праве
у зрну маковом језгро васељене

у расапу окупљана знамен у пролазном нарзрушиво
у сјећању прах злаћаног руна
у побуни клицу мирења
у Албатросу немоћ гомиле
подсмјех задриглог овна
у поетском обреду одгонетање магије
у тежаковој бесаници зрнасто зрење неба
у Орфеју безумника што одапиње у себе
у Пешчанику Господара с ланца стрглу звијер

Подгорица, септембар 2003.

(Из књиге *Отворени њрелом мозіа*)

ТЕТРАПТИХ ЗА ЕУРИДИКУ

За Весну Ж.

Љубав је када постоји особа нека што те чека
која би пошла за тобом, ако треба, на крај свијета

1.

Љубав је када те поглед снен, упркос зима свијета
свијећом срца може огријати
кад душа окрилати за гласом Фрулаша Чаробног
ка **Тргу љубавном** усред **Великог града** ил било гдје
Љубав је када пред тобом прхну тике промрзлог дјетињства
под стрехама давно оронулим
кад одсуство твоје избије **откуцај чежњивог сата**
кад мимо свијета пролазиш и не примјећујеш га

Када те ноћи једне, срмом озвјездане
трнци обузму до бола
кад изрекнеш љубави тајну, а као да си изрекла
мудрост сву и љепоту бескрајну
у ритму срца ритам васцијела свијета

Кад осјетиш да без њега је пуста ова планета
кад кажеш опчињено: нема трена у коме ти ниси
кад објаве гласи нестварни, а сасвим блиски
само Ти
само Ти си

2.

Љубав је у томе што се крај ријеке у тајности догађа
кад сјени се двије сретну, а погледи укрсте
кад се њежне руке у плетенице сплету
кад заискри све око нас
и све изгуби значај
када Те заведе на варљив пут од мјесечине
нестварно кошчата, а блага рука
кад кажеш опчињено: нема трена у коме Ти ниси
кад гласи објаве, нестварни а сасвим, сасвим блиски
само Ти
само Ти си

3.

Љубав је кад постанеш тачка ослонца нечија
недоумица ил сневна јава
кад без питања одеш према облаку пуном кише
према птицама, камењу или биљу
према извору неба што се необично отвара
лицем својим према Теби

Кад си неком тек упознатом потребна као вода
као ваздух
кад си једино благо

нада једина
 једино све и драго
 кад се на пјени од мјесечине преобразиш у сан
 и узнесеш у вјечно
 кад си у стању да волиш толико јако
 да заборавиш на себе, и на свијет

Кад се у том најчистијем осјећању
 отвори бескрај васељенског еона
 у немиру бесанице прве препознаш
 немир живота цијела
 који се сабрати не да у албуме од успомена
 кад кажеш опчињено: нема трена у коме Ти ниси
 кад гласиобјаве, нестварни, а сасвим блиски
само Ти
само Ти си

4.

Љубав је кад се предаш Сну што са вјечним те спаја
 кад запјеваш, пјесму молитвену, без краја
 кад нема потребе да схватиш шта ти се догађа
 када без ријечи разумијеш све, и знаш све
 кад си у једном сва и довољна себи
 када си достојна постојања

Кад обезнањена залебдиш за Орфејевом сјени
 када те пољупци неки нестварно далеки, а сасвим блиски
 помилују благо
 кад на вјетру снови ти долете са сјевера или југа
 кад у сијену мокром препознаш мирис љубавних трава
 уз нестваран осјећај стапања с поднебесјем
 када постанеш неотуђиви дио свега
 и не знаш због кога и због чега

Када у свему препознаш смисао узвишени
 са нејасним предосјећањем да све постоји ради тебе и ради
 њега
 да је само за вас Двоје све то створила

горућа ова планета
ил свемогућа
свемогућа
Господња рука

Плав - Подгорица, 10- 15. август 2003.

(Из књиге *Ойкуцај чежњивој саиша*, УНИРЕКС, Подгорица, 2006)

МОЛИТВА ЗА РОД МОЈ ВЕЛИЧКИ

(одломак)

Јединствено Снажни,
оснажи ме
и благоразумијевања дај
за оне
који снаге немају
да у име своје
потпишу протест неки
ил противљење

Који не устају
против терора смутљиве власти
једноумљем уједињене
јер проивљење им није у крви
нит смију да буду први
у противљењу какву
ил протесту

Дај им боже
 срца мрв
 да се хлада свог
 и сјени своје не боје
 иако ништа своје
 дали не би
 па ни страх свој
 уздрхтали
 са другим да подијеле

Дај им храбрости
 да се упишу у смјеле
 иако у страху свом
 под дијафрагмом
 дрхтаје крију
 и држе
 гукe наједрале
 да не забораве
 на усправног живљења сласти

Да се не плаше људи дању
 и паса ноћу
 духова разних
 и шарене одежде
 да се не боје
 да жбири им
 сеизи и други
 не раде о глави
 и на својој слави
 у живоме страху
 да неко не проговори
 Господару против
 ил камариле дворске
 (...)

Друго издање, крајем августа, 2008.

(Из књиге *Молишва за род мој велички*, УНИРЕКС, Подгорица, 2008)



БЕЛЕТРИСТИКА

БЕЛЕТРИСТИКА

Радомир АНДРИЋ
Слободан КОСТИЋ
Момир ВОЈВОДИЋ
Гаро ЈИВАНОВИЋ
Новица ЂУРИЋ
Драгиша КАЛЕЗИЋ

Радомир АНДРИЋ

У ОЧЕКИВАЊУ

На љубичастој
санти босонога
и наго до појаса
лежи неко дете
исувише налик
мени самом

Пуно сумње
у свет постојећи
узалуд се напреже
да дохвати сладак
плод на вијорној
грани изнад главе

Једним оком
гледа у себе
малено и непознато
другим у небеса
негостољубива
и празна

Около постеље
самртне људи у одећи
мркој пијуцкају ракију
белу пуше и поверљиво
причају о несташици
јестивог уља

У муклим речима
нема свакидашњег зла
ни пристајања на семе
засејано са страхом
у неизвесно
сутра
Покојник углавном
зна о чему разговарају
у очекивању нестварног
сунца иза леденог
брега коначно
да изгрије

СЛОВО НА БЕЛОМ ЛИСТУ

Заслепљен нестварном надом
да није све рањиво и болно на путу
преко тамног брега испијам још једно
самотно пиће али прво записано слово
на белом листу вечно жедно и неутолно
принавља из даљине крадом сету
потиснуту у неизречје после
говора одузетог уснулом
детету у мени уморном
и остарелом

НЕУСКЛАЂЕНОСТИ

Разбарушена коса несумњиво казује
 колико је овог пролећа драматичне
 неусклађености између потрошеног
 романтичног заноса и нове поетичке
 хладноће на ветровитим улицама
 уопште човек чини шта хоће
 а највише оно што мора загледан
 у небеса ослоњена на позлаћене
 куполе и штитоносне крстове
 у руци Василија Блаженог
 заиста је тешко у Москви без чешља
 бојјег још теже без свежег капитала
 испред бљештавих продавница
 пуних илузија о срећи притајеној
 ту негде недалеко иза угла
 на ветрометини мањој

ПОСЛЕ ХИЉАДУ ГОДИНА

Милушину Мићовићу

Погледу са мале терасе хотела **Национал**
 недостајале су у првом тренутку пламне
 боје а без њих неизоставно слике стичу
 магловита објашњења зашто сам баш сада
 овде после хиљаду година стао да видим
 како се из мог радозналост чела прелива
 још један загонетан дан у белу гугутку
 и млазом мамног пролећног вина увећава
 вечерње неспокоје у уличним светиљкама
 жмиркавим и сличним жедној запитаности
 над сеновитим игроказом занетим одавно
 у дубини тамног честара на обали Волге

Самара, 24. 5. 2004.

ПРЕОБРАЖЕЊЕ И ЛЕТ У БЕСКРАЈ

Сергеју Главјучку

Знаци препознавања изнад облака крила
захваћена струјањем ваздуха недисаног
у белим лоптама између шака анђелових
изгледају мања пре замаха самогласног
у мучној стварности окованој заклонима
и недогледном истином на крају надања
да је преображајни дан дошао летач би
казао нешто невероватно зачето одавно
на детињем језику у шуми пуној страха
од неизречја и црних именица у морном
именику над којим лебди плам неутешан
али време из снених зеница у тренутку
све завара и враћа испочетка у поглед
опседнут митском сликом дуго траженом
за рам много шири од младалачких жеља

НА ОБАЛИ ВОЛГЕ

Мој дах се све више меша са зраком
никада угашеним у зеницама пријатеља
рано замаклих у вијорне траве испод
неба оностраног и једноставно стиче

у исти мах са сваком изговореном
реченицом одсјај непролазног плама
на путевима сненим и непредвидивим
између жеља и свакодневне страве

Мој дах се непрестано пуни нестварним
ружичњаком процветалим у жарним прсима
деце још нерођене а зачете пре сванућа

на страсној струни затегнутој у вечно
живим самогласницима на које тајновито
пада поленов прах из заљубљених цветова

МОЈА ТЕРАПИЈА – РУСИЈА

Чекај у два стижем на време
све је у реду иако тако не изгледа
каже песник Сергеј Главјук уосталом
такву сам телефонску поруку чекао
важно је да смо закорачили
у четвртак и да среда остаје
у успомени без неизвесних надања
стари идеали су појели сопствени
говор у изневереном срећном звуку
узалудно траже другачији одјек
петак ми говори ако дође недеља
коначно ћу знати да је Русија
истински била овог пута неопходна
терапија свим мојим досадашњим
болестима а молитва у цркви
Богородице Казанске лек благодатан

Москва, 26. 5. 2004.

ИСПОД КРЕМЉА

Слободану Ракићу

У ресторану брзе хране
преко пута огромног врта
и споменика погинулим у рату
отаџбинском разговарамо уз млако
пиво колико је руска земља велика

у патњи и пуна шкргута загонетних
у матерњој утроби како би то рекао
Тјутчев загледан у несхватљиво
безмерје пре свега не пристајемо
на веровање да је овај свет само
један од многих избора пред
анђелом чија слика доби боју
наших очију сетних када у нама
незадрживо повечерје окупи
сенке несмирајне около извора
неизрецивих у близини
душевног самотног
брега

Москва, 21. 5. 2004.

ЗАВЕТНА ЗЕМЉА

Вече је савладавала тишина. Утихнуло је хорско кретање жаба у криворечким вировима. Остало је једино уједначено ћукање сове на дивљој крушки у воћњаку преко потока; задивљујуће зрикање попца у каменом зиду поред огњишта, око којег се, по завршетку дневних послова, окупљамо и разговарамо.

Те вечери нема разговора. Ћутимо, глава спуштених на груди, или између руку, лактовима ослоњених на колена, што повремено уздрхте и заљуљају нам мисли, узбуркају осећања, замуते поглед. Поврате, као постиђеног у крађи отрока, сећања: посусталог од сецања оглава запрљаног балегом, којим сам водио једину те године стеону краву на продају у вароши, ради враћања дугова, среле су ме две варошке девојчице из мог разреда у школи и обориле ми поглед, а лице запљуснуле жеравицом. (Дуго се нисам опоравио од тог удеса).

Мајка није успела да савлада плач који јој је дуго гушио груди. Сви смо заплакали, силовито, гласно; неутешно... Смогав снаге, изустила је, некако неприродно, храпаво, очајнички: „Престанемо; да не кобимо (призивамо несрећу).“ Подигли смо главе, не могући да погледамо једни другима у очи...

(Детињство је моје било испуњено невољама, дечјим патњама, оскудицом у свему. Но, у томе сам ја видео Промисао Божји, неки дубљи смисао, који ме је повео ка нади... Рано сам открио да ми је Господ наменио нелак јарам, како бих ојачао и стасао, припремио се за тежа искушења. Мајчине речи да нас Бог неће „оставити“, ако је то наш отац морао, - обистињивале су се: када ми је било најтеже (бреме), нека невидива рука би ми помагала, олакшавала пут и ја сам савладавао све препреке, чудећи се...)

Вероватно услед оскудице, душа је моја тежила неким вишим, непролазним вредностима. Ништа од поседа мојих вршњака – градске деце – није ме привлачило; знао сам да је то недостижно за мене и стога није заокупљало моју пажњу. Неизмерно сам само волео природу (у сеоском амбијенту), ту Божју творевину, у коју сам се повлачио кад год сам могао. И касније, када сам се обрео у граду, жудео сам и оплакивао ту божанствену тишину мог родног краја, коју сам изгубио, а душу своју испунио празнином.

Тада, разуме се, још увек нисам схватио да сам се удаљавао од Бога, да сам све више губио смисао, красоту и пуноћу живота, а испуњавао се савременим, светским садржајима; наслађивао се ништошћу и бесмислом. (О како је привлачан грех; како погубан!). Срећом, тај занос и та прелест нису дуго трајали. Милостиви Господ није допустио да потпуно пропаднем, да дотакнем дно погибли. У тренуцима пресабирања, нешто ми је говорило да се морам отргнути, раскинути уз преварне, ђаволје заводљивости; морам завапити Господу, морам оплакати себе, умити се, очистити сузама; исповедити сагрешења уписана у црну књигу кнеза таме (овог преварног, привременог света). „Срце се лако испрља, али тешко чисти“ - ушчух.

И свером самишчекивао једини истински дар – сузу покајања, и – спасења, схвативши: па зар сам ја овде ради уживања, само; ради забаве и насладе слабог, заводљивог срца; ради пропадања, у ствари? „Тргни се, грешна душо; избави се!“ – опомињао сам се и из тескобе тог лудог доба, у коме сам духовно потпуно осиротео, почео да се извлачим. (У основу скромног здања духовног живота уградио сам покајање, стално га назидвајући смиравањем.)

Схватив да је само прискрбан, тесан и трновит пут користан и благословен, спасоносан, препустио сам се снажној и сигурној руци Промисла – да ме води. И све више сам осећао да сам у љубави Божјој. Био је то, верујем, лагани повратак Христа у моје срце. Пружио сам руку, понео свој крст; пошао за Христом, стрепњиво питајући се, непрестано: да ли ће ми Господ вратити лепоту сиромаштва; радост смиреног (детињег) срца... Бог зна; наше је да се уздамо и надамо.

„Тешко ми је данас - одговарам учитељу, након питања зашто сам нерасположен. - Продали смо краву, због дугова... А и огрешио сам се - додао сам скоро нечујним гласом. - Постидео сам се, у сусрету са саразредницама...“ (И искрсоше ми пред очима скоро сва детиња сагрешења која сам починио, одједном, брзо и силовито, као изненадни бљесак муње изнад густе крошње дуба за црквом, као излив беса у згажене згужване змије на земљи, загрејане пролећним сунцем). Оставља ме на миру и ја тонем у тиху сету, бојећи се за мајку... Наједном чујем нечије речи, које памтим, а које ће ми поновити духовник, две деценије касније: „Понекад се грешник сроди са грехом, да га и не препознаје, а када постане свестан своје грешности, као Адам јадикује за Едемским вртом, опасан смоквиним лишћем“... И наступа стид у мени, тежак и несавладив. И

записао сам још тада: „Ја сам срам за свет, поруга и плот.“ И по повратку из школе отрчао сам у „Тамницу“, која је нама Речанима била дечји духовни дворац утехе и благодати. Ту сам дуго и горко плакао, чистећи се од свега лошег; молио се и кајао пред дивним ликом Старозаветног пророка...

Већ тада се у мени испољила једна необична склоност – да из изузетног духовног надахнућа пређем на униљност, растуженост. До отргнућа: Како сам могао да будем тако малOVERAN? Па зар нас је Господ некад оставио?! Никад – прекоревам себе, падајући на колена у Тамничкој цркви, вапијући Богу: О не остави нас у невољи, никад, Једини! Подигни нас, пале и безверне; дај нам снагу да одсиротујемо а не посрамимо се; да не пожелимо туђе и пружимо жељу, поглед, руку ка ономе што нам не припада, што нас квари. Само мало нам дај, Боже, колико да претрајемо; да се од Твоје милости и љубави не заклонимо и удаљимо. Другима дај више, а нама што претекне, из сувишка... Заиста, заиста, једино богатство је сиромаштво, као што схватио сам, слава Бого, верујем, не прекасно.

На црквеним дверима, наједном, дошавши до даха, уплашена, упитала ме мајка: „Па, где си, синко, престрави ме?!“ А лице јој другачије, неовдашње; пламено, некако. „Похитај, стиже свештеник у село - каже ми. – Да га дочекамо“...

Улази кроз нашу дрвену капију отац Димитрије, привезав узде своје кобиле за дрвени стуб. Ја потрчим до плевње и доносим нарамак суве детелине. „Свега се он сети, Сандров син - каже са радошћу. – Да га се Бог сети!“

„Одакле нам, оче, промена на лицу, у срцу - питам. - Скоро сам то видео..“

„Све што се дешава са нама, и у нама, дешава се вољом Божјом или Његовим допуштењем – одговара. – Ништа случајно, синко, и никада.“

2.

Зов ка дубинама душе

„Зашто, мајко, суседи вичу на нас – питам мајку после искушења са једним сељанином. - Зато што немамо домаћина, синко – вели мајка. - Зато што нема ко да се стара о нама. Али, - поћутавши мало, каза: - Бог се стара; Он све види, све мери. О, да их Бог помилује. Немој, синко, нико због нас да страда,

нико ишта да изгуби. Да претрпи. Ко није навикао – тешко му је. Ми смо навикли на невоље и Богу је ласно са нама. Бога ради, благосиљајмо; не кунимо...“

„А како, мајко, да волимо Бога - поново питам. –Тако што ником нећемо зло да наменимо, ружну реч да упутимо; никоме да се подсмехнемо, никога са прага да вратимо без дара: добром мишљу и жељом; чашом воде, кором хлеба... Кученце кад волиш, и живинче, синко, Бога волиш. Кад мравку, и травку пазиш да не згазиш, Божје чуваш...“

Заиста, заиста, узнао сам позније: зна Бог и кад уздахнеш, пре него помислиш... Кап росе, јутром, кад жалац пчелињи дотакне, анђели Божји се напоје; душа људска испуни небеским дахом. И поглед гостињски кад на сиротињско огњиште управи се, невечерњом светлошћу светиње Божје заблистају и светила небеска узиграју. Кад лепта на длан просјаков спусти се, све рајске душе освеже се божанском красотом...

Зато смо ми заћутали те ноћи, не знајући зашто. Господ нас даровао тишином молитве, непоновиве, необичне. Био је то тихи зов ка дубинама душе. Рађање нове вере. Сусрет са Богом...

Морао сам да погледам најпре Небо; и напојен свежином вечери, обазриво, да не пробудим своју браћу, увукао сам се у дрвени троњ, навукав окрајак дебелог конопљаног покривача (черге) преко себе. Убрзо сам престао да мислим притиснут сном: Преко непознатог, ужареног од сунца, поља корачам; сам. Све се купа у врелини јаке светлости. Стогови сена; јара; коњ погнуте главе у хладовини врбе, из чије дупље, у грубом гнезду, вире жути кљунићи тек излеглих жуна; стаза која води до подножја брежуљка, из којег истиче вода без трага. Прилазим и пијем из хладног врела под, готово невидљивом од пузавица, стеном. Подигав главу, и окренув се, изненада угледам, у бело одевену, прекрасну светлолику девојчицу дуге, таласасте косе, са златном нити преко чела. Танким и, као махуна, узаним уснама, полушапатом, она изговара речи, од којих се сав озарим и занемим. (Читалац ће разумети моје одбијање да откријем поруку која ће ме пратити скоро целога земног живота). Задуго нисам могао да умирим мајку која ме је, не знам после колико времена, затекла седећег и будног; немог.

„Као стреле су ме прострелиле његове очи, тада – пожалила се моја мајка нашој сусетки Митри. – Шта се учини с њим те ноћи, о снахо, не могу да знам; Бог једини и велики зна; слава Му, нека је по Његовој вољи“.

Ни данас не могу да одгонетнем ту појаву, из мога детињства. Зашто сам ја дарован, или опоменут призором, небеском „сликом“; визијом/виђењем... Да, догоди се то негде у детињству некеме. Мени се чини: као прозирна, танка сенка далеке птице на висини, испод сунца, која изненада склизне из свог вртлога до пред нас, па затетурав се по прабини, изгуби у јутарњу измаглицу, уз свој последњи кликтај. Тако, можда, и невидљиви анђео; лагано, као лахор, замахне крилима, пређе преко нашег чела, капне сан, и остави траг који се само осети, а не види. Али траје дуже. Видљиве твари време и ми, својим погледом, стањујемо и, као невидљивом гумицом, бришемо. А оно вечно људско надање у доброту и милост Божју остаје. Заиста остаје.

3.

Инок умире ћутећи

Ускоро нам је дошао у кућу Скитница, необичног изгледа; огрнут неким тамним огртачем, какав сам виђао на нашем попу Димитрију и са тканом сукненом торбом о рамену, из које је извукао похабану кожну књигу и читао нам неко тада неразумљиво штиво; промукло и отегнуто.

Мајка је послужила госта чајем од сувих крушака, што се непрестано подгревао у старинском лончету на ковачкој пећи и лагано испаравао. „Желидраг ми, оче, нешто побољева – обратила се незнанцу мати. – Непрестано кашљуца, а повремено има ватру. Не поможе ни чај, нити облоге са комовицом.“

„Нисам ја поп – каза мирним гласом Скитница. – Ја сам песмар; песмом мислим, њоме зборим...“ Поћута, па настави: - Песма лечи, песма подиже – закључи одважно, поново узе ону замашћену књигу, прелиста, застаде и неразумљивим нама језиком поче да декламује. Повремено би само подигао поглед ка зиду и, прекрстивши се, настављао. Завршив, кратко је казао: - Кроз седамнаест дана пролазим туда; свратићу... Коприву му само кувајте, ништа друго.

Мајка одломи комадић опресника из наћава, и са парчетом сира и јабуком уви у чист ланени убрус и пружи му. А када он изађе из дворишта и запути се уз поток, мајка рече: - Овако Сафијана Ајновачка баје; само са жаревљем, а он на суво, и

чита... Не знам... Видеће се, до сутра. Ипак, ти синко пођи по оца Димитрија да нам освешта водицу и прочита молитву. И да му кажемо за Скитницу.

Сутрадан, пре ручка: - Сву ноћ сам се, оче, молила, и клонула. Дође ми у сан покојни Сандар (тако би, скраћено, мајка помињала мог оца). „Ти много бринеш за мене,“ рече ми. „Гледај децу, рекао сам ти. Ја служим Господу; помажем нашим. Ево, сад је Свети Никола стигао од Бога; рече да ће анђел да дотакне дете, и оздравиће... Левтерију не брани школу...“ А баш сам, оче, мислила да једно дете оставим на земљи; да не запустим; са каквом је муком само стицано...

Диван, небески глас свештеничке молитве и мирис тамјана испунише нашу сиротињску клет. „То је час милости Божје“, рече тихо мајка, када отац заврши. Чувши њен шапат, свештеник настави: „Да, Господ походи овај дом. Бог пази сиротињу...“ – Је ли истина, попо, да душа не умире – упитам изненада, изненадив нашег свештеника питањем. – А ко ти је то рекао? - Не знам, не сећам се – одговорих. - Можда што Веља каже да нас отац гледа какви смо. И ја га питам како нас гледа, а он каже: „душом“... Је ли истина?

- Блажени да сте, децо, када тако верујете – одговори он, некако узбуђен и озарен. – Душа не умире са телом; она је бесмртна, вечно траје...

- А ја нисам потпуно веровао; ух! – признаје с уздахом олакшања мој брат.

- Е, сада треба више да се пазимо – каза, замислив се.

- Сутра, зором, путујем у Свети Прохор – каза о. Димитрије. – Водим мог Страхују. Има места у чезама; пусти малог – обраћајући се мајци, показа на мене. Уздрхтах од неке непознате пријатне језе. – Добро, оче – одговори смирено мајка.

Сећање на тај дуги пут до Манастира Светог Прохора у Пчињи, потиснуто је снажним утиском /сензацијом у Божјем храму. То се чува, то се не казује. Тако сам, тада, закључио, никада никоме не описавши те слике, сачувавши их као бесцени дар, као најсветију тајну. Када би се само поновило, помишљао сам, дуго; очекивао читаве деценије. И поновило се – повратком вере – сусретом са Богом...

/Следи: Извештај о (монашкој) усамљености и приказ монашког пресељења у вечност, у божански мир/

4.

Простота душе

Цела је та јесен даждила. Љутимо се што се витка и висока стабла белих топола не суше, како бисмо сигурно могли да се пењемо. Чујемо да су Горњомалци побрали више птичјих јаја од нас и готова им је победа, ако до недеље ништа не учинимо. принуђени полазимо у Лештар. Тихо пробијајући се по густишу, тражимо птичја гнезда. Удаљио сам се од друге деце, и убрзо се обрадовао: из гнезда је измигољило шарено глатко грло грлице која је лежала на јајима, у невешто саденутом гнезду од сувих лескових и грабових гранчица; ситни јој се поглед устремио, опомињући ме. Не, не бој се тицо Божја, изговарам, шапатам, нежно, - буди мирна, грлице мала, излегни тиће.

Нисам признао да сам пронашао птичја јаја, вративши се у табор, где је дружина пребрајала плен. Тада сам стекао прву казну: изопштење из дружине. Никада ми нису поверовали да нисам пронашао ни једно јаје, тог пресудног дана, те смо, због моје алкавости, изгубили од Горњомалаца. (Значај тога губитка показаће се касније, када сам све више почео да стичем веру, да се снажим).

Осамио сам се. (Године дечаштва, иначе, ако се не стегну, огрубе душу и лик искваре. Само ако не одолиш, ако се не ушчуваш од сваковрсних и непрестаних покана и омама. Ту су први невешти и, обично, погрешни погледи; прве речи и сведочења; немирлук срца; осећања). Оградио сам своју душу. А суровост сиромаштва све дубље осећао и доживљавао, бивајући излаган подсмесима и понижењима. Помислим, стога, кад-кад да је то била последица мог немирлука, који се, нешто касније, јавио; као, можда, одговор, као побуна. Но, не знам како, научио сам да кријем узнемирене трептаје своје још неокаљане, просте душе. Помоћ је, осим свише, долазила из сећања.

Призивао сам предивне призоре из најранијих година памћења, као на пример: У Чаиру, крај реке, одјекује очева песма којом означава завршетак плашћења сена, које је у витке стогове деноу са мојом мајком, повремено испијајући из крчага хладну воду што је мајка захватала на извору под брегом, откривајући своје мушко грло под конопљаним оковратником, у које би

се мајка прилично помамно загледала; нагло и стидљиво обарајући поглед који сам ја приметитио.

Одлазио сам у хладовину старе врбе над реком да прилегнем, остављајући оца и мајку да се једно другом радују библијском радошћу у пољу. Тада су им завиделе птице и ситно звериње из речног шипражја, и дивили се сељани Горње мале који су радили на својим оближњим имањима, и докони чобани са Лазине, и путници по прашњавом путу, враћајући се из вароши, знојави и преморени, мрзовољни, вукући изгладнелу кљусад и непродату марву...

Окренут ка реци, угледао сам, и дуго, заносно, посматрао роду како чучећи на једној нози, на сатрулом деблу врбе, у води, извијајући свој дуги врат на који је падао редак сноп сунчевих зрака, вребајући несмотрен искок жабе из воде, или залутак кркуше у плићак. Опијен мирисом сена, помешаним са воњом врбовог пања од влаге, и плаветнилом предвечерњег неба ка којем ми је, кроз разређене гране, био управљен поглед, заспао сам. („Гледај стално у небо; само небеска светила обасјавају прави пут на земљи“. Заиста, заиста, не види се прави пут на земљи без погледа у небо. Узнајмо: ми смо небозависни – наук је из садашњости, који сам ја, благодаћу Божјом, удостојавањем, - проживео, посведочио, још док ни словца нисам знао. Тајна је то која остаје таква).

Од тихе унутрашње радости и одушевљења сном/призором, запевушио сам „трисвето“ (речи црквене песме које нисам разумео, а упамтио на недељним богослужењима и при свећењу водике у нашем дому); на шта су отац и мајка застали и одложили виле; тихо ми пришли и, удивљени, готово углас казали: „дабогда вазда певао, синко!“ Постидео сам се и окренуо главу ка реци; они су, схватив шта су учинили, ужурбано пришли припремљеним навиљцима сена и снажнијим захватима довршили пласт.

(Извагак)

КОНСТАНТИНА – ЋИРИЛА КАЗАЊА ОД РОЂЕЊА ДО МИРОПОМАЗАЊА

1.

Истинита сунчева путања
И по Белом мору
Избављала од горких лутања,
Христову ми обасјала гору.

Мајку штовах и мог оца Лава,
Отвореног неба читих књигу,
Милошћу ме обавија јава,
Цар ми даде књижницу на бригу.

Апостола опојна житија
Разуму су омилила моме,
Узбудљива светачка збитија

Радост беху мога младог чела,
Очи давах лону¹ небескоме,
Белог мора и белог анђела.

2.

Белог мора и Белог анђела
Опише ме белина и крила,
Гледао сам сузице канђела
Уз грмљаву кад је дажда лила;

Будио ме логотет чим сване
И учио да учим Хомера,
Математик и граматик дане
Игре крали; како се помера

1 Лону -крилу

Луна пуна и ројеви звезда
Отвореним небом ноћи ведре,
Често сањах соколова гнезда;

Етици се дивих уз ћутање,
Дивећи се како једра једре,
Очи су ме спасле од лутања.

3.
Очи су ме спасле од лутања,
Даљине ме дозиваху плаве,
Опија ме сунчева путања,
Христов трнов венац око главе

Из снова ме трзао ноћима,
Зурио сам у небески понор,
Господњим се дивео моћима,
Радо светих повторав'о говор.

А кад дођох Константинопољу,
Дијалектик да ме подучава,
Анђели ми испунише вољу:

Мудраци ми тумачише дела,
Одмах поче дух да откључава
Глагољицу сузама канђела.

4.
Глагољицу сузама канђела
Логотету показах писану,
А он цару у хору анђела
Глагољицу показа рисану

Огњевитим чрнилом на кожи
Љутих звери, штављених за књиге,
И Василевс рече да се множи
Цароставно писмо с много бриге,

Умножено да се мудро шири,
 Моравцима у крајине даље,
 И Растислав кнез писмом умири,

Рода свога заштити слемена,
 Одмах мене онамо да шаље,
 Брижно писах за српска племена.

5.
 Брижно писах за српска племена
 Лаписима острим књиге свете,
 Апостолска штива свевремена,
 Глагољицу красну, умни цвете,

Отвореног неба бесцен-даре,
 Писмо ново, ударје од Бога,
 Искрено се молио и Царе
 Спасу, да се од напрега мога

Анђеоска не оглуши љубав;
 У мом срцу имао сам наду,
 За коју се везује и губав,

Вјером да ћу издржати зиму,
 Исто као кад у вељем јаду
 Јеретике гоних сам по Криму.

6.
 Јеретике гоних сам по Криму,
 Азијатске разгонећи тмуше,
 Казарима блажећи злу зиму
 Избављење нудећи им души,

Византији светој да се крећу,
 У хришћанству да добију срећу,
 Чисте душе у огањ не прећу,
 Истина се не меће у врећу.

Цар ме посла да учим Казаре
Еванђељу, православној вери,
С рабинима не чине пазаре,

Удаљују муле од племена,
Радост вере само душа мери,
Еванђељем одбраних слемена.

7.
Еванђељем одбраних слемена
Вере моје Хазаре, Арапе,
А сад чувам Мораве племена,
Неме гоним и германске шапе;

Ђаволи се око мене штене
Ево преко четрдес месеци,
Љубав желе да у нама свене,
Амајлије свете краду деци.

Прете мени и мојим ђацима,
Руше цркве православног крста,
Еванђељско све зову Рацима!

Вери правој нуде своју зиму,
Отварам им небо са три прста,
Што учиних призна трон у Риму.

8.
Што учиних призна трон у Риму,
Тројезичне умирује папа,
И отима моје књиге диму,
Христа брани од паганских шапа;

Захвалан ми за мошти Климента,
Апостолски изабраним кивот,
Моју службу да нико не смета,
Ограши ми намучени живот.

Још ми папа митру епископа
Еванђелски дарова у Риму,
Српско писмо призна ми Европа!

Раса књиге код папе бораве,
Бог их не да германскоме диму,
Епископ сам народа Мораве.

9.
Епископ сам народа Мораве,
Панонијом Методије, мој брат,
Очном виду повраће ћораве,
Христа слави и води мој љут рат,

Источнога царства шири веру,
На Коцеља кнеза ричу але,
Отвореног неба звезде беру
Верне руке, велике и мале.

Одолевам упорном паганству,
Јеретици љуто Византијом,
Еванђелство затиру паганством;

Пре не идох крајевима сивљим,
Отрови се кувају Азијом,
Словом сметам Германима дивљим.

10.
Словом сметам Германима дивљим,
Василевс ме изабрао за то:
Еванђеље да учиним живљим,
Тврде вере да поведем јато,

Визатију да упозна Запад,
Исток праве светиње и вере
Да отуда нема само напад,
Еванђеље да не гризе звере.

Мој бол верна осећају срца,
Отворено небо чује јаук
Једног раба што од мука грца;

Будим верне хришћане Мораве,
Охолости мреже плете паук,
Лукавом су и змије ћораве.

11.
Лукавом су и змије ћораве,
Уши глуве залуду се ћуле,
Казарима да се опораве
Арно бране рабини и муле,

Вери мојој краду њине душе,
Од германских гонитеља љући,
Моје цркве харају и руше,
Отварају слеме српској кући!

То је удес српскога племена:
Римска мрзост да му дух разара,
Избавља се из римског пламена,

Одолеће моја слова Риму,
Ко ме памти сада од Казара,
Одолевам паганскоме диму.

12.
Одолевам паганскоме диму,
Тиши су ми откуцаји срца,
Истина сам на Криму и Риму,
Добра душа међу злима грца.

Од доласка у Рим крв ми тиша,
Христос само уздиже ми душу,
Изгубљена па нађена виша
Учини се вера; пали тмушу

Реч из срца изушћена смело;
Истина се брбљањем не брани,
Мртве вере и цвеће је свело.

Жешће вичу на праведне кривљи.
Истина се без галаме брани.
Византи су од папизма живљи.

13.
Византи су од папизма живљи.
Исток само жарко Сунце рађа.
Дух замара јаче предел сивљи
Истине се не потапа лађа.

Моје срце чује своје звоно,
Откуцава све тише и тише;
Наслањам се на мог неба лоно,
Анђел шумним крилима се њише.

Мог живота све краћи је корак,
Одолевам земаљској тирани²,
Не одлазим из живота горак.

Апостолски вечићу у Риму,
Мојим путем ходиће бирани,
Око срца чујем задњу зиму.

14.
Око срца чујем задњу зиму,
Далеко од Константинопоља
Без својега, поштован у Риму,
Одувек је туђина невоља.

Глагољицу кад добих од Бога,
Анђели су појали у хору,
Сунце сјало из Солуна мога,

Милост лила по Беломе мору.³

Одох моран од мог Василевса
Словенима да донесем писмо,
Лише на ме благослов небеса;

Осуђен на монашка ћутања,
Видје када Ћирилицу лисмо
Истинита сунчева путања.

МАГИСТРАЛЕ

Истинита сунчева путања,
Белог мора и Белог анђела
Очи су ме спасле од лутања,
Глагољицу сузама канђела

Брижно писах за српска племена,
Јеретике гоних сам по Криму,
Еванђељем одбраних слемена,
Што учиних призна трон у Риму.

Епископ сам народа Мораве,
Словом сметам Германима дивљим,
Лукавом су и змије ћораве;

Одолевам паганскоме диму,
Византи су од папизма живљи,
Око срца чујем задњу зиму.

3 Беломе мору – Солунском мору

НАДМАГИСТРАЛЕ

акростиси

И БИХ ГОСПОДУ РОБ,
БОГУ БИ МИЛО ЧЕДО;
ОДОХ ИЗ ГРАДА МОГ,
ГЛАГОЉИЦУ МИ РОБ

БЛАГО ПИСА УЗ ВИЈ
ЈАКИ ВУЧИЦЕ СУРЕ.
ЕВАНЂЕЉА ПРЕВОШ-
ТИХ ЗА СВОЈЕ СРБЕ:

ЕПОХИ НОВОЈ ЕПОС;
СВЕТ ВИЈЕ МОЈ БОЛ.
ЛУКАВО МОТРИ ОКО.

ОТИДОХ И У РИМ ЖИВ.
ВИДИМ ОНАМО, 'НАМО
ОД БОГА СМО СЛОВИ.

Гаро ЈОВАНОВИЋ

ОГРЛИЦА ОД ЦРНОГ БИСЕРА

Прошло је само неколико седмица од како је подивљало море однијело све што су градитељи створили, и нагомилало силан пијесак и алге, сакривши тако сваки траг људских руку, па је мјесто гдје је пристала *Ласџавица* опет личило на дивљу обалу. Таласи су долазили од југа, водене планине су стизале једна другу и ударале у хриди три дана и три ноћи. Онда је самозвани врач Пурат, Дингов син, затресао звечком од суве тикве, и рекао да се град неће подићи никада, ако се у његове темеље не угради крв дјевојчице са косом боје пијеска на плажи, а која се одазива на име Итана. Па су људи отишли у потрагу, неки обалом, а други преко планина, да нађу овакву дјевојчицу, и не зна се јесу ли је силом својих копаља отели или купили златом, али дијете је доведено, и дато врачу у руке, а он је обавио свој посао. По други пут, подизање Будве је могло да почне.

Страх је брзо прошао, људи су одахнули, јер се нијесу плашили ни напора, нити сумњали у своје знање и вјештину, бојали су се само гњева неког од бесмртних богова.

Нијесу чекали да им се два пута каже, одјекнули су чекићи и сјекире, оне барке које су на вријеме извучене на суво и тако спашене, сада су гурнуте у воду, да морем вуку пијесак и метал, као товарни коњи брдима.

Залихе су се обнављале на очиглед, смолар Ариш, Арогов син, је слао бачве катрана и драгоцјене смоле, и његова жена Кора, Деметрина кћи, је товарила дрвена кола поврћем и житарицама, рибари су доносили још мокре корпе пуне ракова, риба и хоботница.

Опет се задимише куварске ватре, клале се овце и козе, прорадили каменоломи, стизао креч, конопи, бакар, вуна, сребро, олово, читаве шуме су у планинама биле оборене, да се догнају балвани у Кадмов град.

Не само дању, него и до пола ноћи, резане су даске, закивани клинови велики и мали, убацивала козја длака и јаја у малтер да буде јачи, гвоздене спојнице држане у огњу до бијелог усијања, а онда каљене у коњској мокраћи.

Мајстори су за будући град направили нови план, још смјелији него раније, јер су видјели да су умилостивили море, и да ће им бити допуштено да саграде оно што пожелеле.

Сада су се темељи тврђаве уздизали не са обале, него из саме воде. Сваки камен у градњи, као доња и горња усна, је био приљубљен уз други, а да се није могао ни нож завући у пукотину, и још окован бакром, и још заливен оловом. Један је женски, објашњавали су зидари неимари, а други мушки. И сваки угаони камен би требало да буде тежак много хиљада тона. Али, градитељи су сада мудрији, неће гурати камене блокове преко ваљака, да их вуку стотине руку и двадесетак коња, неће их везати тврдим конопима, нити их клесати. Кад се ономад подигло море видјело се колико вриједи људски труд и снага. Искористиће оно што им је дато, што је неразрушиво и пред највећим воденим ударима, а то су хриди. Обалне стијене, које море прекрива, чији су коријени на дну свијета, биће темељи Будве.

Била је саграђена прва кула, а као да је била вилинска, изнад самог мора, са завојитим степеништем од лијепо тесаног камена, са испустом за стражара-осматрача, узаним прозорима, покривена плочама. А неко је рекао да личи на осиње гнијездо, приљубљено негдје уз камен. И стварно, као да није било дјело људских руку, него да је ту одувијек, да је кула израсла из обале, сама од себе, као облак или маслина.

Кадмо, Агеноров син, је сачекао да дође ноћ, била је мјесечина и није се знало броди ли млади мјесец морем или небом, па је, лако се наклонивши, позвао Хармонију, Арејеву лијепу кћи, да се заједно попну на кулу. Спремио је врч слатког вина, да попију који гутљај заједно. И још је рекао: наредио сам нека изнесу бакарну тестију пуну воде, у њој ће се огледати звијезде и ми ћемо их гледати, и можда ће нам рећи судбину.

Није им потребна бакља, ноћ је била видна, и кад су се попели држећи се за руке, кад се испред њих отворило море, кад их је позвало љубичасто небо, и Мјесец који се смијао као зли дјечак, он је загрлио своју жену, потражио њена уста, а она је стојала кротко, само је косу мало покретао бурин који је дувао с планине.

Нијесу ни примјетили кад му је рука, или нека од копчи на огртачу, запела за њену огрлицу од црних бисера, па је покидала, и зрна су се просула, котрљало се бисерје по поду, одскакивало низ камено степениште, и нестајало доље у тами.

Нијесу то осјетили, грлили су се на високој кули изнад мора, а нијесу гледали ни у тестију са водом иако су у њу падале звијезде.

Браон филџер, екстеријер, камера са крана прво снима јакше у ирисаништју, па неонске рекламе, имена хошла која се љале и тасе, онда кровове прага старе Будве. То је само увод, као да се љрави рејоршажа, љерсејектџива се мијења, и остџаџак секвенце снимџџел џоси камеру на рамену. То џреба да се види, џо да је на рамену, како се креће и џресе и џробија кривудаџим улицама, кроз џужву. Музика доџре одасвуд, као кад се џомијешају радио сџанице, има и рока, и народне, чује се и џалијанска канџона.

На самом улазу у Стари Град, у каменој капији сиромашни виолинист, тамније пути, дочекује једног по једног туристу тако што подигне виолину и превуче два-три пута гудалом. Још наклони и главу, поздрављајући, али не подиже своје лијепе циганске очи, поглед му је цијело вријеме усмјерен на шешир крај ногу и оно мало новчића унутра.

Али, шетачи на виолинисту не обраћају пажњу, више их занимају кафићи и сластичаре, и још стаклени излози пуни лакираних шкољки, црвених и бијелих корала, и сувенира од срме. Заљубљени млади људи ходају загрљени, они не чују и не виде, довољни су једни другима. Дјеца препланулих лица смију се, показују бијеле зубе, праве балоне од жвакаћих гума. Мирис пржених гирица мијеша се са деодорансима, парфемима, и мирисима крема за кожу од кокоса и кајсије.

Само једно мјесто у том кањону од кућа не позива прегласном музиком. Врата су отворена, и унутра је чежњива полутама и тишина. Камене степенице воде наниже, излизане су као да их је море плускало вјековима, и ограда је од резаног камена. То је крчма која личи на старинске, као код Сервантеса, као у *Три мускетара*, воском намазани под и столови од дебеле храстовине.

Овдје точе вино у глиненим ћуповима. У дну просторије из гаравих котлова испарава, саблажњиво мирише рибља чорба и петрусин, а у тигању пршти златно уље.

Чује се глас, неко подучава свог ученика, шегрта куварског:

- Ставити и бијели лук и памидору, док промијене боју, да дају сокове, укус и мирис, а онда их брзо избацити из уља, да не поцрне, да не покваре јело, па се кратко помоли у себи, то никад не заборави, демони кухиње нијесу зли, али су љубоморни на све што хоћемо да радимо сами, не затраживши њихову благонаклоност. А сада оно главно. О чему говоримо? О припремању икре? То није јело за било кога. Слушај! За сипу је најважније да је онда кад треба извадиш из тигања, ни пола секунде прије, ни пола секунде

послије. А за икру је пресудно кад да је ставиш у уље. То је тренутак узбуђења, као кад жени рашириш кољена. Мора ти неки дух рећи: сада! Не чека се ни часак, кад чујеш тај глас, узима се икра од златног ципола, осољена тек толико, онако у опни, мало накапана лимуном, и изручи у тигањ. Чује се експлозија, уље пршти, то је музика за ухо кувара, љепша него цитре и фруле, кад икра бубри. Немој да поклопиш, то је смртни гријех, него успи вина бијелог пола чаше, да чујеш нову експлозију уља, и онда све покриј пуном шаком целера, нека позелени одозго прије него уклониш с ватре...

За високо озиданим огњиштем стоји кувар, личи на врача, он је тај који говори свом ученику, једним оком пази на котлове, ватру, на сирће од домаћег вина, на руке једног од помоћника који брише лигње крпом, и другог који отвара шкољке боје меда. То гледа једним оком. А друго се не одваја од тигања из кога се подижу царски мириси икре у кључалом уљу.

Пламен се повија ка кувару, како се он покрене уз огњиште, овамо или онамо, тако га прати пламен, као пас господара. Кувару-врачу је коса црна, и брада, тек мало прошарана сиједима, али је пламен боји у риђе. Он даје знак као диригент да му додаду маринаду, принесу маслине, прстом на уснама показује да хоће побожну тишину, јер сада наступа оно најважније, да се подигне сач покривен живим угљем, а испод сача се пеку шкарпине, са кртолом и рузарином. Он подиже руке као да пророкује, демонско надахнуће му је у очима, отвара уста да каже, и тада је неком од ученика, у џепу кецеље, зазвонио мобилни телефон.

Прво је била невјерица да се тако нешто може догодити, онда ћутање, прије него је огњени млаз сунуо у небо.

- Што да радим са вама, заурлао је врач, што да радим са вама? Ја командујем бродом у одсудној бици, ја сам капетан разарача... треба да се подигне сач покривен жаром, испод њега је шкарпина, невјеста морска. Прикрадам се као звјерка плијену. Постоји само један тренутак кад се то може учинити, само један. И онда... саботажа, звони будилник, звони мобилни телефон... нападају турци, гусари... хуљо, баци то што звони у море, и ти скочи за њим, и немојте се враћати, ни израћати, ни један ни други. А ви остали ову икру завршите сами, и шкарпине и чорбу... не може то тако, не са вама, не пристајем. Радите сами, робови! Качамак кувајте, то је јело за вас.

Гушио се. Ријечи су му запињале у грлу. Бацио је своју капу на под, и размахујући рукама као да плива, појурио ка излазу из ресторана, уз камено степениште, да нађе спас у уским улицама Будве, међу брбљивим туристима. Нијесу га охладили ни први

удисаји ноћног ваздуха. Дувао је кроз нос, колутао очима и зграбио са првог шанка криглу леденог пива, и сјео за неки сто на тераси, управо се сручио на столицу, попивши пиво у два гутљаја. За столом су сједјеле двије даме, у жуто обојених коса, и прије него су успјеле да се наљуте због грубог упада на њихову територију, једна га је препознала и шапнула оној другој:

да ти кажем, ово је најбољи кувар на мору, да ти кажем, кад би пробала његову пуњену мурину... да ти кажем, римски би га цареви, да ти кажем, да је којим случајем живио заједно са њима, да ти кажем, плаћали златом колико је тежак.

- Па то би их коштало, осмотривши куварову прилику рекла је друга плавуша.

Он је већ био подигао руку да му донесу друго пиво, и кригла се појавила на столу, као сама од себе, из ваздуха. Није чуо што жене говоре, није их ни погледао, коса му је још имала риђи демонски сјај, али је полако блиједјела. Дунувши у пјену нагнуо је ледену криглу, али није успио да попије гутљај када је нешто задобовало по столу, као сачма или град. И његова чаша је звекнула једном или два пута, па је погледао у небо, онако махинално, иако је знао да од градских свјетилки неће видјети прастару кулу изнад себе, ни небо изнад куле, је ли ведро и трепере ли звијезде.

То што је као град падало личило је на дивље трешње, онако полупровидне и црне и сјајне, и он је подигао са стола једну од тих куглица да је пажљивије погледа.

- Ако ме очи не варају, ово је црни бисер, и није мањи од јајета грлице. Нијесам вјеровао да овако нешто постоји.

- Што каже, - питала је прва плавуша. И она је у руци имала једно од црних зрна која су падала с неба.

- Не знам, нешто гунђа. Увредљиво је како се понаша. Као да не постојимо. Више је пажње обратио на ове ђинђуве које однекуд долијећу, него на нас.

- Бисер је пробушен, - мрмљао је себи у браду човјек на чијој су коси трнули демонски пламичци. - То значи да је разнизан, да је из огрлице. Волио бих да видим жену којој мушкарац дарује овако нешто. Волио бих да је видим, и да јој спрежим шкољке. Волио бих да видим и њега, тог мушкараца, и да му понудим морске коприве, на уљу, у жутом брашну. То бих волио да урадим, и знам да би се то њему допало.

Одгурнуо је криглу од себе, више му није било до пића, и подигао бисер ка свјетилци да га пажљиво разгледа. Осмјехивао се као људи који сањају нешто лијепо.

(одломак из романа „Кагмо и Хармонија“)

ЗАШТО СУ НАС ПРОГЛАСИЛИ ИЗДАЈНИЦИМА

Ово је само делић
оних који знају зашто је
нас непоколебљиве
пред крстом и вером
требало прогласити издајницима.

Изданци изданих очева
већ годинама урличу:

Сви сте ви издајници
земље моје
народа свог
издајници мојих мука
непреспаваних ноћи
над иметком мојим.

Сви сте ви издајници
јер не хтедoste
што ја хтедох
и одбисте што вам даривах.

Сви сте ви издајници
јер не узесте
опанке, сићу и обећање
и моју наклоност.

Сви сте ви издајници
јер још плачете и признајете
гробове ваших предака.

Сви сте ви издајници
што гусле још слушате

и верујете да је Косово
света српска земља.

Сви сте ви издајници
који се неписмени
једино ћирилицом дописујете.

Сви сте ви издајници
јер оца вашег
ђеда вашег
мајку и њену дојку
још увек не издасте.

Сви сте ви издајници
јер се још увек сећате
Ловћена и оне српске капелице
и Његоша још призивате.

Сви сте ви издајници
јер памтите своје племе
и знате родослов свој
као да ја то немах.

Сви сте ви издајници
што славе још славите
постите и причест узимате
и свеће још палите.

Сви сте ви издајници
непоправљиви издајници
јер љубите мошти ваших светаца
као очеви ваши
а главу окрећете
и од моје сенке.

Сви сте ви издајници
моје похлепости, слепила,
мог царства и краљевства
круне моје некрунисане

и славе моје
купљене вашим благом.

Сви сте ви издајници
што не издасте себе
већ истрајавате у својој
издаји.

Сви ви издајници неиздатог.
Судиће вам они који нас издају.

ФЕНДАК ПО ПОВРАТКУ У АКАДЕМИЈУ

Видим те ка својим очима
и у буњишту сам те видео
и у пријавама полицијским
својевољни шпијуне
и тамо пише да си ти.

Тако ми се и снило
не правдај се
тек ти сада не верују
а и зашто би
и да си ми непознат
знао бих да си ти.

Увек ти
за нешто некоме
и не проверавај зашто
крив си, нема друге.

Ти си тај
знам да јеси
и да си неко други
опет си ти.

Ти си ниједна вјеро
ко би други
људе тамничео
нико до ти.

Утече, ка он
и плъну
како би по повратку
имао на шта сести.

Једино ти умеш да лижеш
туђину шапе
и браду умачеш
у сопствени измет
ти си пасји сине
и да кажеш ниси
јеси, јеси
не би то нико други
до ти.

А ко до он
виче и моли да се чује
ја сам, ја сам
пећински љубавник,
фендак академик,
он ме зна
и да ме није познавао
знао би да сам ја.

Ја сам онај што писах
и ко би други умео
толико лажи да иштампа
до ја академски.

Ето то је Он
и да није
других не би било
јер ко би пристао

да буде никоговић
ка Он
нико ка он.

ВЕСТ ЈЕ ДА СМО СПАСИЛИ ДУШУ СВОЈУ

Вест је
када ти рука задрхти
словом и белином
и немаш снаге да пишеш,
и не пишеш.

Све је већ речено
не смеш веровати
а опет верујеш
у вест из поузданих извора.

То што светом кружи
и што и нас снађе
и није нека новост
присетих се предања.

Вест је ретка птица
која небесима јави
како је нечовек
добром даривао човека.

Шта би то била вест
ако није ово доба
ниједном слично
чега никада не би.

Све добре вести
стигле су из завичаја
и урезале се
на мом лицу.

Вест је да смо
саградили Богомољу
причестили се
и спасили душу своју.

САВИНА КЕЛИЈА НАША СПАСОНОСНА

Има ли земље
коју није походио
и њоме ходио
Свети Сава.

Када се Савина светлост
уздиже и би
небески покривач
земље посташе свете.

Само се Савиној руци дало
да што докне и оживи
где штапом покуца
зажуборе извори ледени.

И данас крепе нас
Савина врела
Савини извори
Савино језеро
Савина реч
Савина молитва
Савино молитвено небо
Крст Савин.

Где год да затражимо
опрост и спас
свугде је Савина молитвеница
келија наша спасоносна.

Да нас не причести
шта би човек био
Господе?

И ПЧЕЛИЦА ЈЕ МОЈА БИЛА УБИЈЕНА

Дуго сам боловао без речи,
деценију коротовао распеће
у великом слому душе и тела,
ћутао покрај догореле свеће.

Падала тела од звери
очи као трешње презреле
гледао сам како разапињу
мојим прсима кржаве стреле.

Ноћима бдио над ужасом,
у народу, травци и стењу,
и пчелица је моја била убијена
док мирисаше цвет на камењу

Плакале мајке и дојиле тугу,
кржаве сакупљаху опанке,
у црнини као у завештању,
љубљаху крст пред растанке.

Стотине посадисмо крстача
у наше груди, а ми убице,
браћа нас издаше везане,
туђе нам суде суднице.

Опет прете,
поробљени свете.

ПЕСМИ ЋУ ТЕ РЕЋИ

Не љути ме
како речи не би
претварао у стреле,
ординате
и паљбу.

Не љути ме
за оно што се не да рећи
јер је реч речена
најгласнија кад није истина.

Не љути ме
да бришем постојање
и гледам стрелу од слова
како ти топлу реч
забада у неверно срце.

Не љути ме,
можда у том баруту слова
залута и пљубац,
и останеш у несвести.

Не љути ме
јер ћеш поверовати
да и жешће могу
и да сам то ја.

Не љути ме
песми ћу те рећи
и остаћеш омражена
у поезији.

MORS

*„Умиремо од глади, умиремо од жеђи, умиремо од госаде.
Умиремо од смеха. Умиремо од жеље. Умиремо од стјраха.
Умиремо у райу, наравно. Умиремо од болесии. Умиремо
од стјаросии. Умиремо свакој дана.“*

Е. Јонеско

То што је ужасавајуће и изазива очајање треба превести у нешто нормално и обично. Тај напор све нас чека. Мени се каткад чини да има неке печалне ведрине у умирању за оног ко успе да тај завршни чин прими као избављење. Ко може себи да каже: Доста је било, видео сам све што се има видети... Признајем, још нисам дотле стигао, иако осећам, и знам, да сам тежак и самом себи и другима, те да ми ту тегобу сваким даном све мање ублажава за чим год посегнем. Утрнуо сам опасно на сва она здвољства, и телесна и духована, која ми беху доступна, а опет желим да сам ту, не бих хтео да се помакнем... Путник ком се не допадне боравак у Африци може да оде у Азију ако има спрему за то, а ако нема може да се нада да ће је једног дана стећи, али шта да ради онај који дуго није по мери света, који не постоји, а ту је... држи се за скут своје сопствене сенке... Ништа. Но и ништа је нешто, ако би човек могао и даље да буде ту, без бола, без велика јада, да тупо гледа смену дана и ноћи, да у поноћ гледа звезде са балкона, да се такорећи грчи на стопи места и да тако осакаћен каткад плуцне на све оно што му се у животу ружно десило, да зажали за лепом а пропуштеном приликом, или се осмехне кад пролети птица, зашуми лист на брезовој гранчици или му се због нечег учини да је више жив но који тренутак пре... И да то може да потраје, свеједно што нема никаква циља ни смисла. Свеједно што је окончано...

Кад ми је умро отац, његов рођени брат, а мој стриц, рекао ми је на дан сахране тихим гласом: „Ћути, обавио је... није лако бавити. Био сам поред њега кад се пробудио пред зору из кратког и грозничавог сна. Прва му је реч била да је сновио како свиће ето сад види да свиће. А он умире! – и то је супротно једно другоме, реч и настави о томе како му се свијет указује као неки огромни воз из којег излази... Једни одлазе, други долазе, и то је законито кад се боље погледа. А законито је стога што здружује живот и смрт у нераздруживу заједницу, везује их у чвор. И само тако здружени као дан и ноћ имају смисла и живот и смрт. Оно што му је било

нејасно, сад му је, рече, пред очима. И кад би хтио не би могао да гледа посебно на смрт, а посебно на живот, као што је читавог вијека чинио. И добро је што је тако, јер се не осећа одбаченим већ као неко ко је законито изашао из игре да би уступио мјесто другоме... И *зайамтӣи*, рече ми, ко год се набоде на трн живота од те ране мора и умријет... Запамтио сам све што је казао, али опет сам на истом. И све се бојим да ми тај наук неће помоћи кад ја будем обаваљао. “

„Кад год помислим да ми је преостало само мало времена, ја се најезим. Не зато што желим да живим вечно по сваку цену, већ зато што осећам да сам протраћио своје време и да је требало живети другачије, много другачије.“

Ове речи Ернста Тугенхата, критички настројеног Хајдегеровог ученика, за мене су у овом тренутку истинска истина. Али се надам да неће тако и остати. А опет, бојим се да хоће...

(Неопозивост умирања може имати и привлачну моћ стога што погађа све људе без изузетка, а то ће коначно задовољити никад незадовољену потребу за Правдом. Но и ту се покушава с разним махинацијама, не би ли се некако засенио егалитаризам смрти – то њено најдрагоценије својство.)

Иза сваког покојника нешто остане. То може бити и непслато писмо неком од чланова његове породице, пријатељу, вољеној особи, или реч признања нечег што је најдубље скривано. Шта учинити с таквим документима? Мелвилов писар Барлби је био једно време плаћен да уништава писма која су послата, а нису примљена, јер је адресат у међувремену преминуо. (Питам се каква је и колика је разлика између поруке коју *пошљалац* не стигне да пошаље и оне коју *прималац* не стигне да прими?)

ТРОЈИЦА С МО ТО ЗНАЛИ

„Чудно је то са осећањем кривице“, рече он.

„Било је давно кад сам једном пријатељу саопштио да му је син изгубио живот. Тројица смо то знали, али ова двојица су рекли да нису у стању да учине оно што сматрају да треба учинити. Наравно да је и мени било изузетно тешко да се на то одлучим, али сам се ипак одлучио. Превладало је осећање дужности... И од тада до данас нисам начисто да ли сам исправно поступио. Осећам се кривим, мада своју кривицу не могу образложити. Чини ми се каткад да ме и мој несрећни пријатељ гледа као кривца, мада се понаша тако да то ни на који начин не показује. Напротив, једном

је истакао да само прави пријатељ може смоћи снаге да саопшти тако тешку вест. А опет... то ме није смирило. Контам овако: кад год се јадник на то осврне, мора се сетити човека од ког је вест чуо. Сећа ме се, сигуран сам, и мимо тога, али тада обавезно. Сећа се гласника зла, чије речи су у једном трену отвориле понор јада у њему! Ја сам из осећања поштења нанео себи невољу, тако испада. И никако не успевам да се с тим осећањем обрачунам у себи. Да сам ћутао, као и двојица других сведока, мој пријатељ би примио вест с нешто закашњења и ја бих се осећао кривим пред собом, али бих пред њим био чист. А шта би се десило кад бих му накнадно признао да сам знао за смрт његовог сина, али се нисам усудио да му то саопштим? Вероватно би ми замерио. Рекао би да ме разуме, а прећутао би оно - *како сам могао да му не кажем...* Како год окренем, суочавам се с квадратуром круга..."

„Живот је то... Нема решења која до краја задовољавају. Кад мислим о томе, намеће ми се слика чупања бусенчића траве из земље. Ма колико човек то опрезно и стрпљиво чинио, неку жилицу мора прекинути... Важно је само да жилица остане толико на броју да се бусенчић може безбедно пресадити и наставити да расте на другом месту. У твом случају у самом себи имаш пуно покриће за свој поступак. А то значи да би у сличној ситуацији и ти поступио тако или томе подобно.“

„Каткад ми се чини да ја то покриће имам, а каткад сам далеко од тог осећања. Ништа нас не може до краја заштитити од пропуха сумње. Ништа.“

„Шта да се ради? Можда је добро што је тако... Сумња ту дође као својеврсна ограда око жеље.“

ВЕЛИКИ ИГРАЧ

Ако узгред чујете за неког само толико да је *велики играч*, па при том помислите да је верватно у питању велики фудбалер, кошаркаш, тенисер, шахист или врхунски представник било које спортске гране, грдно ћете погрешити. Такав човек је *велики играч у животињу*, надиграч, онај који излази у сутон и служи се свим странама у сукобу, спајајући неспојиво, а при том игра само за себе. Он је тако сатворен да и они који га највише хвале, знају да се пожале на њега и обрнуто – они који му многе ствари меарају, и у томе иду далеко, нису спремни да га отпишу; налазе да га је мудрије држати у резерви и с њим се погађати, јер оно што он може и како може, не може нико осим другог великог играча. Распон

средстава којима се велики играч служи неизмерљив је, а техника њиховог коришћења иде укорак с модом. Но за разлику од добрих играча, велики играч не избацује из свог импресивног репертоара ни груба већ одавно застарела средства, којих би се скоројевић постидео, јер не губи из вида да су баш те заборављене алатке понекад незаменљиве, ако ни за шта друго а оно за преусмеравање сумње од њега ка другим играчима мањег дара и нижег ранга. Тако их он поново враћа у игру у изворном или нешто модификованом облику и њима обогаћује свој ионако морфолошки и функционално пребогати репертоар.

Циљ ком предано тежи, велики играч никад ником не открива до краја. Можда га ни сам не види у сасвим развијеном и јасном облику. Но важно је да он има чврсту глобалну представу о њему, с којом упознаје своје саиграче до ове или оне мере, зависно од њихове улоге у пројекту. Оне своје саиграче којима не верује довољно, држи под контролом, посредно, преко за то специјално задужених лица с којима има посебне тајне договоре. Међу њима би ваљало тражити и резервне жртве у намиривању рачуна са својим директним противницима. Највернији из првог ешалона саиграча биће на крају исплаћени према процени великог играча, а његова процена обично прати њихова очекивања. У противном, може да се догоди оно најгоре: да се велики играч преигра.

Млади се диве том типу играча, поготову ако је велики, јер у њему виде хероја нашег времена. Све који им се у том погледу стају на пут и опомињу их на поштовање моралних скрупула, сматрају великим гушачима, тешким смарачима, дрвеним проповедницима, кречанама, живим покојницима који су још на земљи само по навици.

А устају сваког јутра с уверењем да се без њих не може.

(У исповести једног младог и вишеструког преступника стоји: „Кад би моји родитељи умрли само месец дана да се дохватим имовине, па после нека живе колико хоће.“)

ЕСЕЈ

ЕСЕЈ

Илија ЛАКУШИЋ:
ИСКУШАВАЊЕ СМИСЛА

Ратко ПЕКОВИЋ:
КОСОВСКО ПРЕДАЊЕ

Илија ЛАКУШИЋ

ИСКУШАВАЊЕ СМИСЛА

Писац – гјело – чињалац

Ништа се не може приговорити чињеници да се књижевност остварује у језику. Али упорно понављање било које тезе заводи чињеницу у сиву зону и она се постепено претвара у патетику. А патетика је први знак да је суштина напуштена и да би спорну ствар требало рећи поузданије. Нарочито данас, послије силних и силовитих вјекова, када се више ничему не прилази само са једне стране. Да би утврдили ову почетну стопу, већ смо признали ту недвосмисленост и очигледност - да је књижевност оно што се у различитим књижевним изразима и формама манифестује као штиво, у крајњем смислу - као способност језика. Но како је на овом свијету много литературе, а бескрајно више свеколиког штива писаног на разним језицима, то значи да све што је остварено у језику није књижевни текст.

Предмет оваквог полазишта није даља провокација колико је и све оно што је кроз библиотечке полице постављено као белетристички фонд - увијек и у довољном смислу литература. У контексту свог интересовања, овдје тежим да се осамим и дистанцирам од свега што јесте говор, али није функционисање говора као књижевне креације. То издвајање је потребно како би направили селекцију циљева и боље чули оно што нам се слуша. Тај луксуз можемо себи направити јер егзактни простор језика је, ако изузмемо актуелни тренутак, прилично изучен и постављен као неопходна и провјерена инфраструктура. Овдје се, међутим, ради о једном помало авантуристичком упуштању у простор естетике. Отуда и тема, да кажем слободније, није од оних које се валоризују на лицу мјеста већ тежи да се суспрегне у естетску мисију стилских вјежби које освјежавају дух и држе га мобилним у односу на материју коју третира. Дакле, оваквим разговором не постиже се циљ који ће на лицу мјеста саопштавати резултате. Али, на другој страни, постоји изобилје циљева који се рађају из процеса посматрања. Само бављење естетиком, нарочито на дужи рок, просвјетљава простор у којем је те циљеве лакше сагледавати. Дакле, оно што се прагматичном духу може и причинити као недостатак циља, праћено кроз процес суптилизације, јесте најпоузданији начин духовног

просперитета. А духовни просперитет јесте једна неисцрпна (мада исцрпљујућа) трка знања у којој се побјеђује нијансама.

Па ако је писац (вратимо се њему) на свом послу сам, његово дјело свакако није. Зато питам: може ли читалац бити конзумент читаве енергије и естетског покрета који аутора наводи на књижевну акцију? Има ли у том предлитерарном заносу материје која се нуди језику и до које мјере писац у језику препознаје говорне спрегове да артикулише своју накану? И може ли лексика сама од себе да конституише реченицу, а да се она не уруши у профане говорне архитектуре и испод естетског захтјева? Не може! Али, не може је тврдња, а не одговор. Даље, могло би бити да у бићу писатеља станује претенциозна духовна грађа која у језику тражи појас за спасавање. Негдје у том процесу спасавања духовне грађе чами и вреба вјештина творбе која би хтјела да буде умјетничко илити књижевно дјело. Онај који нема претходне духовне материје, свакако нема чиме да се обрати језику и нема књижевни проток у њему, мада говорне елементе има на располагању. У овој фази књижевне комуникације, заправо, може се рећи да латентни стваралац нема књижевни доток и остаје на нивоу покушаја. Такав аутор, ако је већ тема, остаје испод естетске опне изнад које пулсира заносан свијет маште - књижевни лавиринт. Он може ући на широка врата пропаганде, или такозване повољне околности, али никако не може проћи кроз тријумфалну капију звану иглене уши.

Да бих ту своју тезу илустровао, узећу и свој примјер јер у поетском приступу веома често користим теоријске провокације и преиспитивања поетске моћи. Тако бар вјерујем, исписујући и читајући самога себе. Пјесма коју ћу овдје навести није узета по томе што се по својим квалитетима издваја већ искључиво као потпора текста. (Надам се да за то имам ваше стрпљење.) Она, сматрам, показује убјеђење да поетска материја претходи рјечнику и језику. Али, такође вјерујем, како и по резултату претендује да читаоцу понуди ”чврста горива” и да га грије оним што је архемотив и полазно мјесто пјесме **Рјечник:** *Нека рјечник не/ уображава/га су моје намјере/у њему ухайшене,/га ће он довијек одобравати,/ да ће ми исјоручивати/ријечи о мени/и за мене./ Љубавним пјесмама/ рјечник нека је/шрезор скућих залиха/и злаћних поодајака,/а мени.../ мени шребају чврста горива, шилолоћа и радост чийалаца./Нека се рјечник узноси/као надућ мајацин,/као кредитна банка/мојих пјесама,/ елем, не моју више/шрамјити своје намјере/за шаку сийних лајола/и олињалих шријева./И без њеја,/наћи ћу начина/га расјолућим мијех/еда се драји чийалац/најије вина/и схвајти/шија хоћу да му кажем./*

Осим оног што свака пјесма хоће да каже, хтио сам да потребу за поетским казивањем доведем до очигледности, да сугеришем како поетски чин постоји прије језика, као што је и потреба за споразумијевањем, том интелектуалном и психолошком апетиту, створила језик и његове кодификације. Наравно, све то држећи значај језика као крунску категорију сваке духовне активности, али, истовремено форсирајући материјале од којих је грађена та круна. Вјерујући како се језик и она претходна материја, потреба која је довела до њега, међусобно често заборављају и по трагалачкој снази поново проналазе, овдје сам хтио да се дотакнем те опне, линије или тачке, у којој се поетски напон и језик једине, артикулишу и претварају у дјело.

А она фиктивна опна коју, свако са свог спекулативног нивоа замишља негдје у систему своје опчињености, субјективно је пропустљива до неслућених граница. Гледано са различитих нивоа и из различитих углова, она се представља различито. Када се упакује у језик, видимо да на исто питање различито и одговара. Зависно од тумачења, ова замишљена опна испод које нешто јесте или није, бива мање или више занемарена тако да је данас и књижевна теорија у великој мјери толерише, гарантујући тиме право на све нивое ужитка, гдјекад и рационалног одређења. Тиме се, да кажемо полушалаиво, али готово простачки корисно, гарантује велика библиотека и оном који може лако носити жељу за њом. Овдје наступа тешко обориви парадокс о демократском приступу вриједностима, али и о демократском праву на кич. Тема је за размишљање - да ли је то почетни пораз критеријума и почетак одустајања од узвишености или, пак, великодушно и свјесно остављање отвореног дома не би ли и читалачки плебс провалио на ту велику гозбу. Но великодушно отворена врата могла би значити и покушај да се створи могућност латентног протока који би литературу учинио робом широке потрошње. Могао би то бити и просвјетитељски чин који ће убрзо сустићи и престоћи трговачки дух.

У односу на тржишну сцену и метеж надмудривања шта је то литература, негдје на дну бунара, загледан у свој радни сто, писац и даље свом језику нуди духовну енергију и покушава да освијетли своју непроспавану ноћ. Он је чобанин црних оваца чије руно расте из ноћи и указује се само у ријетком часу концентрације и интуиције. Хтио бих да кажем - пјесник, али слутим да ме опет кори демократски дух па кажем - писац; писац је онај који у свом језику поставља невидљиве замке за још невидљивији плијен. Он је онај што тражи проток и препознаје кратке спојеве у којима се једини са

језиком и стилем. То је онај пресудни напор, подешавање фокуса којим се само ријетки баве јер представља готово неухватљиви тренутак, варницу која се прикопчава на оностране предјеле.

Под условом да је имао часове доброг препознавања и артикулације, писац нечујно улази у литературу. Кажем нечујно јер десио се готово хемијски процес који сад треба да препозна спољњи свијет, неко ко се бави читањем и анализом. Позната ми је и она теза да писац може у јавност да улази и као топовско ђуле, али она је више покушај да се шармира пучанство него што разумије интиму и хемију бављења собом. И то је друга стопа коју би требало утемељити.

А гдје је та стопа и да ли је у доброј резонанси са творцем, ако тако можемо назвати онога који твори књижевно дјело? Ако Брехт каже да не жали за сликом која је, заједно са бродом, потонула у море јер није била за продају, онда ни писац не мора жалити за дјелом које је након остварења потонуло у анонимност. Дјело реално јесте рођено, али његов живот ће дуго трајати далеко од добрих путева. Са аспекта творбе то и није трагедија јер творба, на овај или онај начин, траје у дну своје суштине. Са културолошког аспекта, међутим, неучавати биљега свога времена значи, свјесно или несвјесно, бити чеп на централном протоку и онемогућавати релевантну валоризацију књижевности. Такав однос није увијек последица незнања и тромости да се препознају естетски домети. Таква атмосфера често се производи стицајем низа околности које и немају много везе са литературом већ се, сасвим прагматичне, намећу као елементи "вишег друштвеног интереса". Тај такозвани - виши интерес увијек је леђима окренут стваралаштву које из те позиције и чита. То је оно мјесто, горе изнад бунара, у којем је коријен суровости и безобзирности, гдје функционише прагматичан свијет. То је онај мултиполаран хаос у којем нико не пушта свој конач, а тај конач је другим крајем - понекад омчом, везан за плијен, за креативни чин или, мање трагично, за самог писца.

Зрио културолошки амбијент, логично је, ипак мора временом створити независну интелектуалну климу која на књижевно дјело гледа као на самосталан облутак у којем се могу или не могу наћи слабе тачке. То посматрање књижевног дјела морало би се одвијати са толико концентрације да онај који посматра не чује и не види шта тај виши циљ очекује од њега. У доброј атмосфери, културолошки и политички зрелом друштву, било би идеално да се са високог мјеста од аналитичара не очекује ништа осим утемељеног естетског суда. Тако би укупан систем вриједноси био доведен, сваки са свог аспекта, до поузданих утемељења која се међусобно

не сумњиче. Напротив, међусобно релаксиран однос био би добра синергија државе и културе. Тиме би и проток између дјела и читаоца био увелико објективизован, а интерес за дјелом ишао би према реалном утемељењу и валоризацији. У таквом „граду сунца” литература нема идеолошку позицију, која јој, у превасходном смислу, не мора, или чак не може, бити иманентна.

Као што на задњим новинским странама немамо информације о новорођеним него о умрлим, тако су ексцесне ситуације и странице о великим несрећама и деликвентним радњама у свим дневним новинама супериорно испред културних. Култура се, углавном, хвали и трпи. Онај који о томе одлучује има једноставну логику: нема државе без културног идентитета. Дакле, ваља нам имати те културе толико да око ње направимо државу. Позната је изрека једног, сада већ давног, функционера: културе никад доста. Ето кључне реченице која би могла да важи за сва времена. Она би прије могла бити тема социолога, психолога, политиколога... људи који се баве анализом округлог изражавања. Ова реченица не сједи уз писца за радним столом, али пресријеће његову књигу чим се појави из штампе. На том брисаном простору она је нови лицемерни чеп, чеп који је, због смањене видљивости, тешко уклониоти.

Дакле, у савременом књижевном животу медији су прва степеница преко које дјело улази у јавност. Колико они данас имају квалитетног рефлекса да своје рефлекторе окрену према ономе што је мјерљиво са европским искуством? Или, да избјегнемо узоре, колико умијемо препознати врхунска искуства човјечанства и довести их у ваљану корелацију са нашим дOMETИМА. И, још важније, да ли је тај рефлекс, негдје из сјенке, суспрегнут ауrom ”више силе”. Та, како рекох, аура више силе нижега реда јесте реално стање на ком се одувијек тови солидарна али несолидна друштвена структура. Успостављање формалне демократске структуре, без дубинске едукације и демографске суптилизације која тражи вријеме и образовни интезитет, виша сила се не може извући из пежоративног контекста.

Питање критеријума и компетенције није никаква наша специфичност, али јесте наша актуелност. Вјерујем како је култура, између осталог, превасходни начин живота и тежња сваког човјека да своју дефиницију усмјери према вишим облицима дјеловања. Заборављајући на ту чињеницу, у свакодневном прагматичном животу културне рубрике потискујемо према маргинама дневне штампе, а у електронским информацијама када чујете вијести из културе, већ знате да је дневник при крају. Дакле, умјесто да такве емисије почињу важним културним догађајима, има се утисак да

им се чини велики уступак и даје мјесто негдје при крају. Ово, колико знам, опет, и није специфичност наше средине већ само општи ниво до којег је култура изборила свој статус у систему вриједности. А тај систем вриједности није настао из система независног вредновања већ из перманентног дјеловања друштвене моћи. Из те чињенице, свака вриједност се навикава да опстаје у сјенци ”друштвене моћи”. И, како то моћ заповиједа, хијерархија постаје старатељ сваке вриједности, па и естетске, чије амбиције су недовољне у тој борби. Тако и ово разматрање нема за тему само актуелно стање већ и надреалну претензију да понука колективну свијест како би се мијењала у корист свог интереса.

Тромост културолошког кода може дијелом бити и разлог за чињеницу да данас, када је интернет у нашој земљи већ запосио мрежу информационог система, немамо ваљане књижевне презентације. То важи за књижевне институције, али и за појединце. Гдјегдје на рубовима може се, у кругу тзв. социјалног интернета, пронаћи нека маргинална информација, али опет занемарљиво и површно. Интернет, истина, постаје снажно мјесто протока за оне активности које настају на бази приоритетног људског и пословног инстинкта, али сасвим маргинално као рационална могућност пласмана и пријема духовног метаболизма који се одвија на планети. Црна Гора као мало мјесто на мапи објективно каска на трагу такве потребе. Када је књижевност у питању, критичка свијест још није стартовала као књижевна категорија окренута сама себи нити је метафизика естетике изборила самодовољност и поузданост у презентацији.

Питање ”критичке свијести”, наравно, није исто што и књижевна критика, али нас, макар фонетски, провоцира да кажемо како валоризација књижевних вриједности нема онај опсег и дубину који би је држали на нивоу књижевне продукције. Ако не говоримо о изузетцима, ријетким књижевним критичарима и још рјеђим теоретичарима, можемо рећи да се текућа критика представља као импресионистичка. Она је, међутим, и испод читалачког утиска јер има измјештен интелектуални порив и функционише као пријатељски зајам. Та дневна критика, како је често називамо, прилагођена је пучком тумачењу које, иначе, само књижевно дјело готово и не интересује. Будући да таква презентација функционише у равни дневних информација, она се и задовољава разним произвољностима јер, како се мисли, естетику не обавезују чињенице. Чини се да су се сами писци увелико навикли на ту захукталу машину па и сами, помало војајерски, вире да виде како их она приказује. Вире у то сломљено огледало јер здравог и нема.

Чињеница да је Црна Гора простор који прије усваја него формира дефиниције књижевних кретања чини да је и само књижевно и интелектуално биће рефлекс већ виђеног те да су и саме промјене дискретне варијације у таквим формуларима. Такво понашање иманентно је и већим културним срединама које се екстремније помјерају изван институција и институционалног обликовања. Дакле, његово величанство - појединац биљежи она чворна мјеста на којима се рачва творачки дух и на којима долази до колапса дефиниције као теоријског регулатора. Тај колапс формулара у позитивном напору не негира егзактност свог поступка већ у својој естетској толеранцији отвара нове просторе који ће омогућити даљу суптилизацију израза. И да постмодернизам није донио угаона остварења и унаприједио ауторитет индивидуалности, његова велика заслуга је што је превазишао сваки ауторитет дефиниције те да је, леђима окренут предрасудама, понудио ствараоцу да се нађе у бесконачној стваралачкој слободи, ако таква постоји. И правци које је иницирао постмодернизам са понекад плеонастичким и готово бесмисленим називима, као што је постпостмодернизам, само инсистирају на даљем ослобађању као предуслову да се занемаривањем сваке дефиниције домогне новог смисла и помјери граница која обесхрабрује стваралаштво.

У покушају, понекад и испразном, да се разни облици модернитета представе као мјерило креативности формирају се, рекао бих, колективни заноси да се компромитује све оно што је дубински утемељено и стоји као метафизичка материја и грађа на којој се усправило читаво човјечанство и покренула потреба за духовним дјеловањем. У нашој средини, поготово, имамо један прилично агресиван феномен који поткопава снагу архемотива у поетској творби. Добар и очигледан примјер је (не)разумијевање и тумачење мита као покушаја реafirмације примитивизма. Дубље разумијевање овог феномена, вјерујем, означило би мит као родно мјесто поетике и духовног покрета да се изађе из недовољне стварности, односно да се реалан свијет надогради идејом о вишем смислу. Мит, дакле, сам по себи не даје одговоре нити постиже коначна естетска уобличења, али отвара немјерљив простор и призива укупну људску знатижељу да уђе у авантуру сазнања и доживљаја. Примјер Грчких митова је крунски свједок једне славне епохе још непревазиђених порива. Ти митови још трају као најизазовнија дворана људске загледаности. Ова дискретна похвала миту свакако није позив на вријеме почетног искуства већ, слободније речено, сугестија да су вода, земља и ваздух структурни елементи материјалне стварности, а ватра, точак и мит почетни

помаци који су омогућили следеће помаке духовног помјерања и остваривања креације.

Фигуративно речено, стваралац, а притом мислим на писца, при повратку из историјског и личног искуства наилази на тезу да је све речено и да је свака будућа амбиција само покушај да се та искуства варирају. Вектори рационалног напора да се усмјере дилеме казују да је питање сврхе на том трагу прилично обесхрабрено. Па, ако је пјесник син сумње и запитаности, он мора устукнути и, по ко зна који пут, запитати се: Има ли смисла писати? Али то питање је мутирани облик питања - има ли смисла живјети и, уопште ... има ли смисла... Како се одговори на јефтина питања нуде брзо и лако, онај који промишља, прво што чини сузддржава се од брзог одговора. А шта ми, притом, пада на памет? Лично искуство ми говори да стваралац има потребу да иде у какав ургентни центар да организује унутрашњу акцију за опоравак смисла. Дакле, опоравити смисао је задња шанса опстанка умјетности. А смисао се може опоравити само из новог угла, новим ријечима, односно њиховим другачијим спрезањем. То везивно ткиво које сазива и обдржава ријечи на нов, творачки, начин јесте упориште нове наде да се нешто учини са оним што је јединствен поетски ДНК, како се то данас радо каже у генетици. Отуда писац, по мјери своје аутентичности опкољава свој мотив који је опкољаван и обрађиван давно прије њега. У спрегу критичке и творачке свијести стваралац истовремено под пуном пажњом држи тај непрегледни простор и покушава да из њега изађе са оптималном резултатом. То помјерање естетике у савременој поетици је, наравно, све теже као што је све теже, рецимо, обарање свјетских рекорда у појединим спортским дисциплинама у којима су постигнути резултати на рубу људске моћи. Тако нијансе постају крупни кораци и на њих се стваралаштво ослања као на могуће процјепе кроз које је могуће изнова дотаћи интезитет творачке чари.

Писцу, при том, пада на памет да своју неутољиву локомотиву упусти у житно поље не би ли на крају те авантуре изашао са својим парчетом хљеба. Онај који гледа са стране, лијепо васпитан и обучен да поштује агрокултуре, у том чину ће видјети само хаос и чин који се не може разумијевати са аспекта важећих критеријума. Но онај који у новом парчету хљеба види помак и помјерање циља, у погаженом житу видјеће само маргиналан чин. Тако ће се и питање естетске комуникације десити на два нивоа: један ће узнемирити дефиницију, други ће бити изазован за нове дефиниције.

У прагматичном животу велике свјетске библиотеке борба са дефиницијом могла би имати биполарну позицију. Једна је она која са правом хоће да утемељи критеријуме и одвага сваки креативни досег. Она мотри на доказиве категорије и гарантује да се теоријски токови што поузданије носе са књижевним креацијама. Друга је она која у дефиницији види теоријског окупатора који негира просторе на којима се не сналази. Тако комуникација постаје начин борбе да се помјери творачки амбијент, на једној страни, те да се та енергија доведе к познанију права, како то, опет, писац каже. Резултат би био тај што су обије стране у праву и што, вукући у правцу разних убјеђења, темеље нову стопу која значи објективан помак у историји естетике.

На крају, ако бих ја био у прилици да дефинишем, што себи никад не бих препоручио, рекао бих: естетика никад није оно што јесте већ оно што би требала да буде.

(Изречено на шрибини у ЦАНУ, Подјорица, 18. 05. 2009)

СПОРОВИ ОКО КОСОВСКОГ ПРЕДАЊА И КОСОВСКОГ ОПРЕДЈЕЉЕЊА

Наша савремена наука је веома темељно обрадила развој косовске легенде - стварање култа великомученика кнеза Лазара, његово свјесно опредјељење за „царство небеско“, појаву мотива Милошевог подвига и Вукове издаје, упоредно трајање тих двају мотива, њихово спајање и коначно уобличавање легенде, затим присуство и значај косовских мотива у српској, јужнословенској и европској умјетности у току четири стољећа.

Не мали број истраживача је указао на чињеницу да се ова легенда, која је временом прерасла у косовски завјет, дубоко урезала у историјско памћење српског народа и битно утицала на стварање његове јединствене историјске свијести. Нимало случајно, косовско предање је било особито живо код Срба у Угарској у току 18. вијека, када се, према мишљењу историчара, обликује српска национална свијест и идеја о државности, наиме, у овом стољећу, којем претходи Велика сеоба Срба, а последице којега слиједи Карађорђева револуција - брижљиво се његује и развија култ српских владара-светитеља, особито кнеза Лазара, а косовска легенда тада добија онај облик који данас познајемо из народних пјесама. Карловачка митрополија веома успјешно користи Причу о косовском боју, обликовану 30-их година 18. вијека, да би доказала континуитет српске државности и да би „отворила“ питање права српског народа на васпостављање властите државе.

Косовска легенда, косовски завјет или косовско опредјељење који доцније прерастају у косовски мит, па и у косовску идеологију, снажно су присутни у духовном, политичком и културном животу српског народа и у 19. и 20. вијеку. Стога домаћа наука остаје дужна да темељније и систематичније обради политичко, цивилизацијско и културолошко значење косовског предања током ова два стољећа, будући да су свака епоха и сваки нараштај српских интелектуалаца имали свој однос према Косову и косовском опредјељењу, у складу са духовним струјањима, политичким идејама времена, стремљењима па и заблудама протагониста појединих историјских раздобља.

Намјера овог текста је у томе да подсети на неке спорове који су у протеклих стотинак година вођени када је ријеч о приступу косовским темама.

Неспорна је чињеница да је већ са Његошем косовска легенда почела да добија централно мјесто у духовном животу српске интелигенције 19. в. и да је она уочи ослободилачких ратова Србије и Црне Горе, како тврди Миодраг Поповић, ближа „национално-политичким идејама но иједан од постојећих митова”.

Међутим, треба имати на уму да се скоро у исто вријеме када је српска култура у успону, воде и први спорови поводом косовских тема - и то између представника романтичарске и тзв. критичке историографије, као и између протагониста различитих схватања природе и функције умјетности.

Тако је, 1886. и 1887. године вођена и прва полемика у историји српске ликовне критике управо посвећена косовским темама. Наиме, икона Ђорђа Крстића, рађена за нишку Саборну цркву, послужила је као повод за расправу о проблемима православности у сликарству, односно о томе какав ликовни израз треба дати приказивању смрти кнеза Лазара.

(Занимљив је податак да ће се и доцније, у два маха, двадесетих и седамдесетих година 20. вијека водити такође спорови о ликовном изразу косовског предања.)

Полемике вођене између Стеве Тодоровића и Ђорђа Малетића, с једне и Михаила Валтровића и Ђорђа Крстића, с друге стране, представљале су, у ствари, сукоб двеју школа и супротних ликовних поетика - предромантичарске бечке и реалистичке минхенске школе.

Док су ове полемике отварале теоријско питање о томе у каквом односу стоји идеална љепота и лични умјетников доживљај природе, расправе вођене тридесетак година доцније имале су претежно идеолошко-политички карактер и биле посвећене значају косовског мита за конституисање југословенске филозофије културе.

У односу на ове, и доцније, полемике о косовским темама доста апартно дјелују ставови најумније жене у српској књижевности Исидоре Секулић, лишени идеализације и идеологизације. Док су многи модернисти с почетка вијека одрицали везу са традицијом и доживљавали је као реликт прошлости, као предводник српске модерне Исидора је, напротив, била свјесна веза које се не смију и не могу покидати. У њеном исказу традиционално и модерно, европско и национално били су спојени у јединствен ток.

У тексту *Видовданска идеја*, објављеном у **Словенском југу** 1911. године, она одбацује романтичарски занос и илузије о српском народу као изабраном народу, наглашавајући, прије свега, покретачке

идеје косовског завјета. Исидора Видовдан сагледава као тачку око које би се српски народ могао окупити у културном и политичком јединству као покретачка, а не као ретроградна снага: «Наша слава је давно битисала, и осим поноса у срцу и косовске епопеје на уснама ничега реалног нам није оставила. (...) Скинимо с ње (наше савјести) оно што је мртво, и послажимо то у стављене ормаре. Не градимо живот од пепела, јер ће га први ветар раздувати. Видовданска свест нека не буде музеумска свест и слава жутих ловорова и жутих воштаница...»

Пишући 1935. о Петру Кочићу, по њеној оцјени, «расним би-ћем својим» представља «традицију, српско име, косовски завет у смислу закопане народне праве и продужене традиције», она види протеклу прошлост не као јаз који раздваја, већ прије као основу искуства у којем се развија садашњост. У том смислу се, по Исидори, сагледава и национална прошлост која ће постојати све док и ми постојимо: «Косово нити је престало, нити је нестало, нити ће икада док је нас».

У првим дјвјема деценијама 20. вијека, које одликују трагања за новим изразом, космополитизам, идеје екуменизма, али и романтичарски национализам и настојање да се умјетничким идејама искаже цјеловито, косовско предање постаје симбол народног уједињења и ослобођења, као и основа за стварање националног стила у умјетности.

Уочи Првог свјетског рата, у вријеме афирмације заједништва између српских и хрватских умјетника и дјеловања Младе Босне Мештровићева умјетност је слављена као највиши израз југословенске расе, нове југословенске религије и националне идеологије.

Своје одушевљење Мештровићевим скулптурама, излаганим под називом *Видовдански циклус* или *Косовски циклус*, као и макетом Видовданског храма изражавали су, између осталих, Димитрије Митриновић, Надежда Петровић, Тин Ујевић и Јован Дучић.

За Надежду Петровић Мештровић је „српски народни профет“, „генијални владар народне психе, народних идеала“. По Дучићевој оцјени „само су Срби у Мештровићевој уметности. Такође и антрополошки: као тип и као израз“, а према мишљењу Косте Страјнића Видовдански храм је „Југословенима више него што су Египћанима биле пирамиде, Индијцима пагоде, Грцима Пантеон, Римљанима Колосеум“.

Сам Мештровић је покушао да објасни идеје Видовданског храма и његово историјско, филозофско и идеолошко значење.

„Косово је“, изјављује он, „Трнова ружица југословенског народа и у њему је народ симболизирао све своје муке на свом мучени-

чком путу кроз вијекове. Око тога симбола се сконцентрисала понајљепша и најболнија маста наше славенске народне душе, тако те је косовски догађај најфаталнији и у исти мах најсвечанији. (...)

Сви југословенски мученици од Косова до данас и сав југословенски народ јесу војници цара Лазара. (...)

Видовдански храм јесте храм религије крајњег пожртвовања, религије Цара Лазара и у њему ће се приповиједати да треба у правди и свјетлости живјети и за њу умирати...“

Многе идеје, сличне Мештровићевим, на филозофском плану, уочи и последице рата, настоји да артикулише Милош Ђурић који, незадовољан умјетничким нивоом обраде косовских тема у позоришту, истиче, као највиши домет, Мештровићеву умјетност. Он сматра да филозофско испитивање народне поезије треба да буде „основа на којој се може заснивати наша теорија о уметности“. Пишући о религиозном, спиритуалном расположењу косовских јунака и о косовској етици „сублимне резигнације“ Ђурић закључује: „Филозофија о Косову - то је филозофија о феникс-птици, филозофија о Голготи, која се од специфичне вредности народне може подићи до вредности опште човечанске“.

У сличном духу пише и Милан Марјановић који сматра да је народном поезијом „више него црквом и вјером“ „узгојен карактер нашег народа“ и да је централни симбол те поезије „косовски симбол“, те да се доба „испуњења“ и „свјеснога живота“ отвара стварањем државе, а коју је навијестио умјетничким навјештајем Мештровић: Косовским, Видовданским храмом“.

Са Ђурићевом концепцијом видовданске етике и Марјановићевим виђењем југословенства, са маркстичких позиција, веома оштро полемише Аугуст Цесарец истичући да се, умјесто за идеју државе и националитета, треба борити за идеју друштва и индивидуа, уместо за видовданску етику - за идеју богумилства.

Док уочи Првог свјетског рата преовладава апологија Мештровићеве умјетности, последице рата, у измијењеним друштвеним приликама и у друкчијој духовној клими, у расцјепу између идеала југословенства и стварности тек створене државе, Мештровићев храм је предмет низа оспоравања и са идеолошко-политичких и са естетских позиција.

Расправе о Мештровићевој умјетности воде се у знаку трагања за националним југословенским стилем у умјетности и покушаја да се његова умјетност инаугурише као узор тог стила.

Један од најоштријих критичара Видовданског храма је Моша Пијаде који оцјењује да је прије рата овај пројекат тумачен „готово по правилу, са становишта идеологије националног роман-

тизма, али и са становишта национално-политичке идеологије, дакле са прагматистичкиг становишта”. Пијаде пориче било какву припадност Мештровићеве умјетности нашој традицији, било „спољном формом“, било „мисаоним животом“. По њему, она се не ослања на српско-византијску традицију, која је нама ближа јер је њен „ужи извор модерни Беч, баш онај исти Беч против кога се у политичкој борби Мештровићева скулптура износи као симбол народног ослобођења”.

Растко Петровић и Петар Добровић изричу позитивне оцјене о Мештровићевој скулптури, али Петровић настоји да одбрани Мештровића као вајара од Мештровића-гумача властитог дјела, док Добровић пориче њен значај када је ријеч о стварању националног стила. Тодор Манојловић се противи схватању умјетности које је засновано на национално-политичким мјерилима, залажући се за стварање умјетности универзалног смисла.

Добар број критичара су у овом случају бранили аутономност естетског суда о умјетничком дјелу, независно од његове политичке функције и у исти мах изрицали похвале Мештровићевим скулптурама, а негативне о његовој архитектури.

У расправу се, нешто доцније, укључио и Мирослав Крлежа који је устао против политичко-тенденциозне интерпретације Мештровићевог дјела, његове религиозности, лажне симболике и мистификације, сматрајући да треба разлучити Мештровића вајара од Мештровића као интерпретатора властитог дјела.

Пишући - педесетак година доцније - о Видовданском храму и покушајима политичке инструментализације косовског мита, Лазар Трифуновић је оцијенио да је у 19. вијеку тај мит имао ослободилачко обиљежје, док је у Мештровићевом случају израз једне одређене идеологије, новог погледа на мит са изграђеном иконографијом и политичким подтекстом. „Од народног Косовског предања“, пише он, „створена је класна видовданска идеологија, званична, великодржавна: једна чиста морална победа ликовно је претворена у сумњиву расну супериорност, германски предимензионирану, преголему да би један мали народ, српски морао да је интимно доживи као своју: Видовдански храм Мештровић је уобличио у форми њему савремене и у средњој Европи актуелне сецесије“.

Када је ријеч о схватањима косовског предања у међуратном периоду свакако би требало поменути чувени Андрићев есеј „Његош као трагични јунак косовске мисли“, објављен 1935. године, као и однос дијела књижевне левиче према косовским темама, али то није предмет овог текста.

Не треба посебно подсјећати на то да је послије Другог свјетског рата косовско предање дуго било табу тема, да је радикално оспоравано или прећуткивано, као и укупна српска средњовјековна баштина (и ако изузмемо текстове посвећене изложби југословенске средњовјековне умјетности у Паризу, коју је 1951. године приредио Мирослав Крлежа, но ова изложба је, објективно, била у функцији текуће политике отварања према Западу, послије сукоба Југославије са Информбироом.)

Стога је, као изненађење и откровење, дјеловао полемички текст Зорана Мишића „Шта је то косовско опредељење“ (са наднасловом „Одговор на једно питање Марка Ристића“), објављен у НИН-у 1961. године. Овај борац за модерну умјетност је с правом оцијенио да је прошлост постала „наша чежња и наш стид“. Опредјељујући се и против „назадњачког старатељства“ и „напредњачке немарности“ Мишић је косовско опредељење видио, прије свега, као „духовно и песничко опредељење“.

„Косовски еп“, пише он, „не заснива се на освајачкој охолости, већ на поносу оних који су оружјем у руеи савладали освајаче. Због тога он никог не угрожава, никоме не прети. Мит о Косову далеко премашује границе националног мита; својом суштином он се придружује оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у Имагинарном музеју једне јединствене европске културе“.

Мишић полази од изворног и универзалног значења косовског опредељења: „Боље је нама у подвигу смрт, неголи са стидом живот. Боље је нама у боју смрт од мача примити, неголи плећа непријатељима нашим дати“. Ово опредељење њега подсећа на дух 27. марта 1941. године те представља „онај последњи беспризивни одговор којим се одговара на питања о смислу човековог постојања“.

Сматрајући да је у завјетној косовској мисли о опредељењу кнеза Лазара за небеско царство „за свагда решена свеколика судбина српске самосвести“, Предраг Палавестра је доцније оцијенио да је овим Мишићевим „далековидим“ огледом послијератни нараштај српских писаца дао „своје виђење тог сусрета са судбином“.

Док је Зоран Мишић косовски мит тумачио из угла поетских и универзалних значења, Лазар Трифуновић је - десет година доцније - у тексту *Ликовни израз косовског предања* (чији смо дио већ цитирали) савремену функцију овог мита посматрао у односу на положај српског народа у послијератној Југославији.

Каонепосредан повод за његов напис, објављен у *Књижевним новинама*, 1971. године, послужиле су дискусије о споменику кнезу

Лазару у Крушевцу, односно захтјеви да се изваја „епски цар“ каквим су га створиле средњовјековна поезија и митологија».

Трифуновић даје историјски преглед развоја култа кнеза Лазара којему је у првој фази посвећено десетине житија и похвала, да би преко народне песме, у другој фази, тај култ постао својина поробљеног народа, а у трећој фази монархистичке идеологије, када косовски мит добија политичку и идеолошку боју. «могло би се», пише он, «навести низ интерпретација косовске легенде, мада су, чини се, три односа према овој материји најзначајнија: 1) монархистичка глорификација мита, 2) примитивна глорификација мита и 3) данашњи став према националној прошлости».

Као непримерен уметнички и национални израз косовског предања, по Трифуновићу, је Мештровићев Видовдански храм:

«Од народског косовског предања створена је класна видовданска идеологија, званична, великодржавна, једна чита морална победа ликовно је претворена у сумњиву расну супериорност, преголему да би један мали народ, српски, могао да је интимно доживи као своју».

Трифуновић подсећа да је на Косову – «тој трагичној филозофији живота» - српски народ «изградио етичку основу свог националног менталитета», да је видовданска идеологија нестала, али и да је косовско предање, проскрибовано од званичне политике, «пало у руке једног менталитета који у српској прошлости види могућност србовања на примитиван и кафански начин, уз тамбураше, роштиљ и разбијене чаше».

По његовом мишљењу, општи друштвени напредак се није још изразио у области националног живота, што се огледа у савременом тренутку српског народа:

«Србија данас није ни национална, ни суверена држава, јер више не одлучује сама о својој судбини, њене границе нису ни историјске, ни етничке, већ условне и створене договором. Народ који је подједнако са другим југословенским народима вводио велику ослободилачку револуцију, изашао је из другог светског рата национално дезоријентисан и разбијен, сатеран под срамни жиг александровске диктатуре, коју не само да није желео, ни волео, већ је, и оборио. Пуних 25 година тај нови класноослобођен српски народ нема свој национални програм. Ситни политичари претворили су једну братску заједницу из револуције у националну антагонистичку државу и доделили српском народу улогу жандарма и чувара Југославије, да би тим истим разлогом оптеретили његову националну свест. Због тобожњег очувања Југославије Срби су морали да ћуте и да заблуду својих политичара (да ли само то?)

плате умртвљивањем свог националног живота – уместо да га развијају и окрену модерној индустријској цивилизацији, они су га угасили и прожели комплексом страха и кривице. Срби су заборавили своју прошлост, одрекли се своје историје, постидели својих победа на Церу и Колубари и свог пораза на Косову, јер је цела српска прошлост, од Светог Саве до Солуна, проглашена поповштином и мрачним православљем и унитаризмом.

(...)

И Косовски мит је табу, забрањена тема. Уместо да са њега и целе националне прошлости, скинемо монархистичке и паланачке наносе, да његову племениту поруку извучемо и спојимо са идеалима нашег доба, уместо да тај мит осавременимо собом и себе митом, ми остајемо ситно секташки заинтересовани само за оно што смо створили, за свој рат и своје хероје».

У сколпу ових теза Трифуновић сагледава и ликовни израз «од наноса ослобођене легенде» који не може да буде испод модерног уметничког израза које је вајарство усвојило:

«Право и једино питање пред овим спомеником захтева другачију стилизацију: не да ли је он довољно реалистичан, већ да ли је довољно савремен, да ли је у потпуности усвојио онај прогресивни дух који се налази у темељу модерног вајарства. То је и једини услов који дозвољава модерну визуелну конструкцију Косовског мита и савремени споменик кнезу Лазару».

Подсјећамо на чињеницу да је овај текст објављен 1971, када се воде жестоке расправе око подизања Мештровићевог мазуолеја на Ловћену, забрањује часопис *Умешност*, посвећен рушењу Његошеве капеле и када се - узгред буди речено - смјењују неки руководиоци у Крушевцу због програма припремљеног поводом обиљежавања шестогодишњице постојања овог града. Стога нимало не изненађује реакција Гојка Милетића на сједници Градског комитета Савеза комуниста Београда и његова оцјена да је овај текст националистички обојен.

На молбу редакције **Књижевних новина**, Милетић је своје примедбе систематизовао у тексту *Мити о мити* који лист објављује у следећем броју.

По Милетићу, Трифуновић, и «поред занимљивих опсервација о косовском миту и сам постаје жртва митоманије дајући маха еуфоричним расположењима и, костимираним недијалектичким језиком прошлости изриче готове, плакатске судове о српској савремености». Он осуђује Трифуновићеву платформу, која носи обележја политичког мита, због «фолклоризма», буђења «угашеног српства» и због тога што српском народу нуди «ревалоризовани

косовски мит као једини спас пред најездом идеала и симбола потрошачког друштва» и што, на посредан начин, позива «Србе на окуп».

У слjedeћем броју, у одбрану Трифуновића, писмима се јављају тројица читалаца – новинари Павле Поповић ни Душко Бабић и инжењер Живко Дачић замерајући политичарима због наметања српском народу, косовског и видовданског комплекса и против «бајатог» политичког рјечника у полемикама о темама из националне прошлости.

Без намјере да оцјењујемо цитиране ставове и тумачења, сматрамо да су косовско предање и косовско опредјељење одољели свим функционализацијама и политичкој прагми, надмашујући их својим вишим, изворним, метафизичким и универзалним вриједностима и значењима.

Стога се чини да би на крају било подстицајно цитирати два савремена и, по нашем мишљењу, веома прихватљива и комплементарна тумачења косовског мита.

Према мишљењу Светозара Кољевића, „тај мит се ипак не своди само на израз једног историјског става и политичке потребе: он исказује и неку универзалну могућност људског односа према историји и животу - могућност која подразумева да пука вегетација, национална или индивидуална, није ни човеку ни народу довољна, да живот по сваку цену можда ипак није вредан живљења“.

А Миодраг Павловић у тексту објављеном 1989. године у *Књижевним новинама*, између осталог, пише: „Косовски мит је био она светлост која је остајала у близини и интимности оних којима је било пало у део вишевековно ропство на домаку слободне и просперитетне Европе”.

P.S.

Нажалост, последњих година, очито због збивања на Космету, оживјело је опет омаловажавање, па и изругивање косовског предања и његово свођење на наводну „јевтину“ и „анахрону“ националну митоманију, вјероватно са циљем да се оно коначно избрише из колективног националног памћења, у чему су не мали удио имали и неки српски интелектуалци.



СТАВОВИ

СТАВОВИ

Ана ЈАЊУШЕВИЋ:
О ЦИТИРАЊУ БЕЗ ЦИТИРАЊА

Ана ЈАЊУШЕВИЋ

О ЦИТИРАЊУ БЕЗ ЦИТИРАЊА

0.1. На научном скупу „Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација“ одржаном у Црногорској академији наука и умјетности 24. и 25. маја 2007. године саопштила сам реферат под насловом „Дијалекатско и нормативно у језику писаца из Црне Горе (проблем супституције старог вокала јат)“¹, у коме сам испитивала употребу рефлекса јата иза сонанта *p*, и то у префиксу *јрѣ-* и у секвенци *p* + кратко *ѣ*. Као грађа за рад послужио ми је језик црногорских писаца који су стварали крајем 19. и током 20. вијека. Циљ истраживања је био да се испита заступљеност нормативних рјешења, с једне, и дијалекатских утицаја, с друге стране, у језику старијих (19. вијек) и млађих црногорских писаца (из 20. вијека). Верзију за штампање предала сам Одјељењу умјетности ЦАНУ, а рад је на основу позитивних рецензија прихваћен за штампу на сједници одржаној 20. 11. 2007, о чему посједујем и доказе. Међутим, на издавање Зборника дуго се чекало, тако да се он појавио тек у јесен 2008. године. На другом научном скупу одржаном 26. и 27. октобра 2007. године у Крагујевцу приказала сам истраживање „Употреба е-рефлекса и колебања у вези са њим у језику писаца из Црне Горе“², које се односи на замјену дугог јата иза гласа *p*.

0.2. Конференцији одржаној у ЦАНУ присуствовали су и постдипломци са смјера Наука о језику Филозофског факултета, па је тако о мом раду била упозната и колегиница Марина Крстајић, такође постдипломац. Након неколико мјесеци од одржавања скупа, Марина Крстајић ме је позвала, објаснивши да је мој број телефона добила у ЦАНУ, пошто је жељела да се консултује са мном у вези са израдом њеног магистарског рада „Рефлекси *јатиа* иза сонанта *p* (правописна рјешења)“. Иако нисам била ни у каквој обавези

1 Јањушевић, Ана: „Дијалекатско и нормативно у језику писаца из Црне Горе (проблем супституције старог вокала јат)“, *Језичка ситуација у Црној Гори – норма и стандардизација*, Зборник радова са научног скупа одржаног у ЦАНУ 24. и 25. маја 2007. године, ЦАНУ, књ. 87, ОУ, књ. 29, Подгорица, 2008, 161–183. [у даљем тексту – Јањушевић 2007^а].

2 Јањушевић, Ана: „Употреба е-рефлекса и колебања у вези са њим у језику писаца из Црне Горе“, *Српски језик у (кон)тексту*, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. године, Крагујевац, 2008, 385–398. [Јањушевић 2007^б].

да јој држим консултације (пошто је за то задужен ментор³), из колегијалних разлога изашла сам у сусрет њеној молби, упутивши је на литературу о том питању и давши јој основне смјернице у вези са израдом магистарског рада. С обзиром на то да је добила тему која је слична са мојим истраживањем, у више наврата сам је упозорила да сам рад предала за штампање и да ће он врло брзо бити објављен, а то сам посебно нагласила у телефонском разговору у коме ми је Марина Крстајић тражила рад који сам саопштила на научном скупу у Крагујевцу, али не и онај прочитан на скупу у ЦАНУ, када сам и посумњала да је већ на противзаконит начин дошла до рада који сам предала Одјељењу умјетности ЦАНУ.

Не желим да коментаришем на који начин је колегиница дошла до верзије мог реферата припремљеног за штампање, као ни то како је успјела да тезу одбрани пред комисијом⁴ чија су два члана учествовала на поменутом научном скупу у ЦАНУ и самим тим била упозната са истраживањем које сам том приликом приказала. У овом раду, истине ради, желим да докажем да је **Марина Крстајић** [у даљем тексту МК] **присвојила дио моје интелектуалне својине, а да при том нигдје није поменула ни моје име нити моје истраживање** које је преписивала, и то врло невјешто.

1. Подударност у концепцији радова

1.0. Послије детаљног прегледа магистарске тезе МК⁵ и извода из тог рада објављеног у часопису *Васпийшање и образовање*⁶, у којем је управо дат дио који се односи на секвенцу *p* + кратко јат, и након сравњивања тих радова са мојим рефератом прочитаним у ЦАНУ и објављеним у поменутом зборнику као и са радом о дугом вокалу *Ѣ* иза сонанта *p*, представљеним на научном скупу у Крагујевцу и објављеним у зборнику радова са тог скупа, дошла сам до закључка да је МК свој магистарски рад, а посебно објављени

3 Рад је рађен под менторством проф. др Рајке Глушице, шефа Студијског програма за црногорски језик.

4 Магистарски рад је одбрањен 6. 12. 2008. пред комисијом у саставу: проф. др Рајка Глушица, проф. др Зорица Радуловић и проф. др Хаснија Муратагић-Туна.

5 Krstajić, Marina: „Refleksi *jata* iza sonanta *r* (pravopisna gješenja)“, Nikšić, мај 2008. [у даљем тексту – Крстајић 2008]. Рукопис се налази у Библиотеци Филозофског факултета у Никшићу, инв. број 49.

6 Krstajić, Marina: „Refleksi *kratkog jata* iza sonanta *r* (pravopisna gješenja)“, *Васпийшање и образовање*, бр 1, Подгорица, 2009, 111–131. [даље – Крстајић 2009]

његов дио, базирала на мом истраживању у оном његовом дијелу који јој је био доступан. Тако се десило да је:

(1) и поред различитих (под)насловних одредница дошло до подударности у концепцији истраживања у радовима Јањушевић 2007^a и Крстајић 2008, односно Крстајић 2009;

(2) упркос истом корпусу дошло до мимоилажења истраживања везаних за дуго јат иза сонанта *p* (наравно, изузев префикса *ip̄ɓ-*) у радовима Јањушевић 2007⁶ и Крстајић 2008, пошто МК овај мој рад није био доступан.

1.1. Подударности у структури радова. – Магистарски рад МК састоји се из пет поглавља: (1) Увод [стр. 8–12]; (2) Сонант *p* + кратко јат [13–64]; (3) Сонант *p* + дуго јат [65–120]; (4) Рефлекс *i* иза сонанта *p* [121–123] и (5) Закључак [124–128]. На крају је дата литература [129–133], а рад се завршава прилогом „Predlozi riječi za budući pravopis snogorskog jezika“ [137–137]. До подударања са структуром мог рада долази у највећем дијелу поглавља о кратком јату [стр. 13–55], и то у оним случајевима који се односе на колебљивост употребе рефлекса јата⁷, али и у дијелу посвећеном префиксу *ip̄ɓ-* [стр. 65–85], који је испитиван у оквиру поглавља о дугом јату, као и у закључку [стр. 124, 126. и 127], што укупно представља отприлике половину магистарске тезе МК.

1.1.1. Сљедећа табела потврђује „случајне“ подударности у структури истраживања рефлекса кратког јата иза ликвиде *p*⁸:

Јањушевић 2007 ^a	Крстајић 2008/2009
0. Увод	Uvod
1. Префикс <i>ip̄ɓ-</i>	I Sonant <i>r</i> + kratko jat
	1. Sonant <i>r</i> + kratko jat
2. Позиција консонант + <i>p</i> + кратко јат	1.1. <u>konsonant + r + kratko jat</u>
2.1. Ријечи са коријеном <i>ip̄ɓx</i>	1.1.1. <u>Riječi sa korijenom <i>gr̄ɓh</i> [sic]</u>

⁷ У раду о рефлексима кратког јата иза *p* нисам се бавила лексемама у којима је замјена јата стабилна, типа: *бреза, врећа, мрежа, срећа, средина, средњи, крејак*, деklinацијом именица *вријеме* и сл. Ови случајеви нису третиран ни у раду Крстајић 2009.

⁸ Ради боље прегледности, подвлачићемо подударне дијелове у структури радова.

⁹ Ови случајеви разматрани су само у магистарском раду [Крстајић 2008: 17–19] али не и у објављеном исјечку из рада – исп. Крстајић 2009.

2.2. Остали случајеви (<i>сїрјечаваїи, узрјечица, најврједнији</i>)	1.1.2. Izuzeci od opšteg pravila konsonant + r + ě > e (<i>sprječavati, uzrječica</i>) ⁹
3. Позиција р + кратко јат	2. <u>Vokal + r + кратко јат/ r на почетку ријечи + кратко јат</u>
3.1. Глагол <i>їорјеїи</i> и његове изведенице	2.1. Глагол <i>gorjeti</i> и ријечи изведене од њега
3.2. Ријечи у вези са придјевом <i>сїар</i> 3.2.1. <i>Глаголи настїали ог їријјева сїар</i> 3.2.2. <i>Именица сїарјешина</i>	2.2. <u>Придјев star</u> 2.2.1. <u>Именица starješina</u> 2.2.2. <u>Svršeni glagoli ostarjeti i zastarjeti</u> 2.2.3. <u>Oblici stariti, starati, ostarati</u>
3.3. Глагол <i>закорјеїи</i> и придјев <i>окорјели</i>	2.3. <u>Глагол rješavati</u> 2.3.1. <u>Složenice s pozicijom suglasnik + r + sekvenca rje (разрјешаваїи и разрјешиваїи)</u>
3.4. Глагол <i>рјешаваїи</i> и ријечи у вези са њим	2.4. <u>Komparativ pridjeva rijedak</u>
3.5. <u>Компаратив рјеђи</u> и глагол <i>разрјешиваїи</i>	2.5. <u>Именица riječ</u> 2.5.1. <u>Deminutiv imenice riječ</u> 2.5.2. <u>Složenice protivrječiti, protivrječje</u> i sl. 2.5.3. <u>Именица narječje</u> 2.5.4. <u>Именица rječnik</u> 2.5.5. <u>Именица rječkanje, глагол sporječkati se</u> 2.5.6. <u>Придјев rječit</u>
3.6. <u>Изведенице од лексема ријеч и ријека</u>	2.6. <u>Именица rijeka</u> 2.6.1. <u>Deminutiv imenice rijeka</u> 2.6.2. <u>Prisvojni pridjev od imenice rijeka; toponim Rečine, etnonim Ravnorečani</u>
3.6.1. <i>Ријеч: ријечца; сїорјечкаїи се, рјечкање; рјечник; нарјечје; їроїїврјечје</i>	2.7. Глагол <i>okorjeti</i> и <i>zakorjeti</i> ¹⁰
3.6.2. <i>Ријека: рјечица; рјечни, топоним Речине, етноним Равноречани</i>	2.8. <u>Прилог gore</u>
3.7. Прилог <i>їоре</i>	

Табела 1: *Сїрукїура їоїлава р + країко јатї*

Ако се упореде сва подвучена мјеста у радовима Јањушевић 2007^a и Крстајић 2008/2009 испада да је МК преписала комплетну

10 Исп. т. 3.3. у Јањушевић 2007.

структуру мог рада, с тим што је незнатно промијенила распоред тачака (нпр. лексеме *окорјети* и *закорјети* разматра при крају, испред прилога *јоре*, док их ја анализирам одмах иза изведеница од придјева *сџар*). А да је МК преписивала мој рад потврђује и то што разматра лексему *нарјечје*, коју сам ја ексцерпирала из дневне штампе за коју она, како сама каже, није нашла потврду у свом корпусу: „Imenica *narječje* nije pronađena ni u jeziku mladih, ni starijih crnogorskih pisaca.“ [Крстајић 2008: 37; Крстајић 2009: 125]. Испада да је МК у структуру поглавља о кратком јату иза сонанта *p* у раду Крстајић 2009 унијела само т. 2.2.3. у којој разматра облике који и немају у својој основи јат – *сџариџи*, *осџариџи*, *сџарати* и т. 2.5.6. о придјеву *рјечии*, док је рад Крстајић 2008 „обогаћен“ и разматрањем ријечи, као што су: *средина*, *средњи*, *креџак*, *бреза*, *врећа*, *мрежа*, *срећа*, изведенице од глагола *шресџи*, *обазреџи се*, *сазреџи*, деklinацијом именице *вријеме* – у којима је замјена јата на читавом ијекавском говорном подручју стабилна. У поглавље о кратком јату „залутали“ су и глаголи *сџреџети*, *креџиџи*, *кријеџиџи* – у којима је вокал јат био дуг, али то МК очигледно не зна, а и откуд би знала кад их није могла наћи у моме истраживању!

1.1.2. Структура поглавља у којима се испитује репартиција рефлекса јата у префиксу *џрџ-*, такође је врло слична у радовима Јањушевић 2007^a и Крстајић 2008:

Јањушевић 2007 ^a	Крстајић 2008
1. Префикс <i>џрџ-</i>	1. Prefiks <i>pr ђ</i> [sic]
1.1. Именице које означавају предмете везане за сеоски живот <i>џријеклад</i> и <i>џријеџлеџ</i> ¹¹	1.1. Imenica <i>prijekor</i>
1.2. Лексеме <i>џријеџор/џреџор</i> , одн. <i>џреџорно/џријеџорно</i> и <i>џријеџио/џресџио</i> , одн. <i>џријеџионица/џресџионица</i>	1.2. Dupletni oblici imenica s prefiksom <i>pr ђ</i> [sic] 1.2.1. Imenica <i>presto/prijesto</i> 1.2.2. Imenica <i>predsjednik /prijedsjednik</i> ¹² , <i>prijestonica/prestonica</i>
1.3. Лексеме <i>џреџара</i> , <i>џрелаз</i> и <i>џредлоџ</i>	1.3. Glagol <i>priječi</i>
1.4. Именице <i>џреџоџ</i> , <i>џресџиџи</i> , <i>џренос</i>	1.4. Imenice <i>prelaz</i> i <i>prevoz</i> 1.5. Imenice <i>prenos</i> i <i>prevoj</i> 1.6. Imenica <i>prestup</i> 1.7. Imenica <i>prevara</i> 1.8. Imenica <i>predlog</i> 1.9. Imenica <i>pregon</i>

1.5. Глагол <i>ѡријеѡи</i>	1.10. <u>Именце које означавају предмете везане за живот на селу</u>
----------------------------	--

Табела 2: *Сѡрукѡура ѡѡлавља ѡрефикс ѡрѡ-*

Иако МК више уситњава структуру поглавља и додаје именице *ѡредсједник/ѡриједсједник*, *ѡревоз* и *ѡреѡн*, при чему за неке (нпр. *ѡриједсједник*) нема ниједне потврде у својој грађи, сматрамо да се оволика подударност не може сматрати случајношћу, поготову ако се узме у обзир идентична формулација тачака 1.1. у Јањушевић 2007^a и 1.10. у Крстајић 2008, као и коришћење ћириличке ознаке за графему јат у префиксу *ѡрѡ-* [односно код МК – *prѡ*] у раду МК, који је написан латиницом.

1.1.3. Разлике у структури поглавља *р* + дуго јат. – Да је МК користила моју структуру у испитивању замјене јата у позицији *р* + кратко јат и у префиксу *ѡрѡ-* потврђује и разлика у начину структурирања њеног поглавља *р* + дуго јат у односу на моје истраживање приказано у раду који МК није могао бити доступан, пошто је саопштен на научном скупу у Крагујевцу и тамо предат за штампање. У мом раду испитивана је заступљеност употребе аналошког ненормативног рефлекса *е* у позицији *р* + дуго јат, па су тако испитиване ријечи са коријеном *ѡрѡк-*, *срѡг-*, *врѡг-*, *ѡрѡг-*, глаголи *ѡѡѡријеѡиѡи*, *накосѡријеѡиѡи се* (као и именица *косѡријеѡи*), именице *ѡсѡријеѡе*, *ѡријеѡ*, *вријеѡи*, *вријеѡа*, као и глагол *срѡѡѡиѡи* и именица *ѡрев* и придјев *ѡревни* код којих долази до употребе аналошког ије-рефлекса, умјесто нормом предвиђеног е-рефлекса. МК, међутим, узима већи број лексема у чијем саставу се иза *р* налазио вокал дуго јат (али и неке изведенице и облике у којима је тај вокал кратак!), не групишући их према њиховим заједничким коријенима (нпр. глаголе *ѡѡвријеѡиѡи*, *ѡвријеѡиѡи/вријеѡѡиѡи* и *вријеѡјеѡиѡи* посматра у одвојеним тачкама, иако у основи свих стоји *врѡг-*). МК, такође, при навођењу и анализи грађе не узима у обзир лексеме у чијој је основи коријен *ѡрѡк-* (нпр. *ѡсиријеѡиѡи*, *ѡреѡријеѡиѡи* и сл.), а од ријечи са коријеном *ѡрѡг-* наводи само оне у којима је *ѡје* стабилно (*наѡријеѡ* и *ѡнаѡријеѡ*). Ауторка превѡиђа и нека веома значајна одступања евидентна код црногорских писаца, као нпр. она везана за глагол *срѡѡѡиѡи*¹³.

11 Исп. т. 1.2.2. у Крстајић 2008 са идентичном формулацијом.

12 Иако нигдје не налази потврде за овакав лик именице, МК га ипак наводи – исп. Крстајић 2008: 69–70.

13 Исп. Јањушевић 2007б: 393–394.

Дакле, у поглављу о дугом јату иза сонанта *p*, иако смо располагале истим изворима, нема никаквих преклапања, осим већ помињаног у случају префикса *ip̄ĕ*. **МК није имала мој модел када је ексерпирала грађу за дуго јат, па је у том дијелу направила обиље материјалних грешака** (неке од њих приказаћу у трећем поглављу овог рада), пошто очигледно није умјела да разликује ријечи и облике у којима је јат било кратко од оних у којима је овај вокал дуг. И то је, поред наведених подударности у структури радова, један од јасних показатеља да је преписивала мој рад поднијет на научном скупу у ЦАНУ.

1.2. Идентичне формулације методолошког приступа.

– С обзиром на то да је предмет мог рада било испитивање заступљености дијалекатских утицаја и нормативних рјешења у језику писаца из Црне Горе, методолошки приступ формулисала сам овако:

У раду ћемо презентовати грађу и коментаре у вези са њом, а вршићемо и поређења са црногорско-херцеговачким говорима, са Вуковим језиком и језиком старијих црногорских писаца (Петра Првог, Његоша, Марка Миљанова и С. М. Љубише), као и са стандардом савременог српског језика¹⁴, без намјере да коментаришемо ваљаност његових нормативних рјешења везаних за ијекавски изговор. [Јањушевић 2007^a: 161]

Иако у поднаслову магистарског рада МК (и његовог извода објављеног у часопису *Васпийшање и образовање*) стоји одредница *иправописна рјешења*, ауторка, напротив, полази од језика писаца и стања забиљеженог у црногорским народним говорима, и тек на крају наводи оно од чега би, сходно наслову рада, требало да пође – правописе и нормативистичку литературу. При свему томе запањује и језичко-стилска сличност у формулацији метода:

У раду ћемо ексерпирати примјере из језика младих црногорских писаца и дати објашњења у вези са њима, при том их упоређујући са језиком старијих црногорских писаца (Петра I, Његоша, Николe I, Марка Миљанова и Стефана Митрова Љубише), потом са црногорским говорима (с тим да ћемо имати у виду да су неке монографије и радови о овим говорима настали доста давно, прије више од пола вијека) и, свакako, са савременом језичком праксом. Poseбан naglasak

14 Подвучене реченице МК је скоро дословно преписала из мог рада.

stavićemo na pravopisna rješenja koja se tiču refleksa jata iza sonanta *r* prezentovana u aktuelnim pravopisima srpskohrvatskog, srpskog, hrvatskog, bosanskog i crnogorskog jezika, pri čemu ćemo upotrebljavati bogatu literaturu iz normativistike, postojeće pravopise, normativne gramatike i rječnike. [Крстајић 2008: 10–11; Крстајић 2009: 113–114]

Међутим, истраживање, ако се уопште тако може и назвати, МК своди на пуко навођење грађе и података преузетих из монографија о језику писаца и о народним говорима (при чему нигдје и не помиње застарјелост описа језичке појаве коју третира), као и из актуелних правописа, а од лексикографске литературе коју је навела у фусноти, користи само *Речник и(ј)екавизама* [sic] *српској језика* Б. Остојића и Д. Вујичића, при чему нетачно наводи његов наслов¹⁵. Подвучени дијелови показују да је **МК преписала методолошки приступ из мог рада**, с тим што је извршила незнатна помјерања у погледу избора синонимских варијанти (Исп.: У раду ћемо презентовати грађу и коментаре у вези са њом и: У раду ćemo ексерпирати примјере (...) i dati objašnjenja u vezi sa njima) и распореда чињеница које се наводе. Такође, подробнија језичко-стилска анализа показала би да је и у навођењу имена старијих писаца преписивала мој рад (с тим што је додала Николу Првог), пошто ја користим атипични посесивни генитив *језик Њејоша*, умјесто уобичајене синтагме која би уз презиме садржала и име или макар иницијале, нпр. *језик П. П. Њејоша*.

1.3. Иста грађа. – МК није преузела само структуру и метод истраживања, него је и грађу ексерпирала из истих публикација које сам и ја користила, при чему су чак и нека од издања подударна. Истраживачки корпус од кога сам пошла чине:

Извиријеч (црногорска њријовједачка њроза од Њејоша го 1918), прир. Ч. Вуковић, Графички завод Титоград, 1973, 7–281; Никола Лопичић: *На камену (њријовијейке)*, Народна књига, Цетиње, 1953, 29–450; Mihailo Lalić: *Prvi snijeg*, Nolit–Pobjeda, Beograd–Podgorica, 1979, 11–450; Mihailo Lalić: *Svadba*, Biblioteka Vijesti, Podgorica, 2004, 5–190; Ристо Ратковић: *Невугбој*, Пегаз, Бијело Поље, 2003, 7–175; Ćedo Vuković: *Mrtvo Duboko*, Svjetlost, Sarajevo, 1963, 7–118; Владимир

¹⁵ Исп. фусноту 16 [Крстајић 2009: 114] или фусноту 17 [Крстајић 2008: 11]. На исти начин МК наводи поменути рјечник и у *Literaturi* – исп. Крстајић 2008: 130.

Мијушковић: *Залоја и њриповијетке*, Никшић, 1988, 19–154; Милован Ђилас: *Црна Гора*, Обод, Цетиње, 1994, 5–333; Жарко Команин: *Колијевка*, Обод, Цетиње, 1994, 1–200; дневне новине *Побјега*, 30. III 2007 и *Дан*, 4. IV 2007.

МК је изоставила једино романе *Невидбој* Риста Ратковића и *Свадбу* Михаила Лалића, и, наравно, користила је друге изворе када су у питању дневне новине¹⁶. Узела је и другу збирку приповједака Н. Лопичића, *Глад и камен*, у издању Графичког завода Титоград (1965), док се издања збирке приповједака *Извиријеч*, романа *Залоја* и *Црна Гора* потпуно подударају са мојима; Лалићеве приповијетке *Први снијеј* разликују се само у години издања, док су романима *Мриво Дубоко* и *Колијевка*, различити и издавачи и године издања. Зар је могуће да се списак црногорских писаца завршава избором који сам ја направила и да МК није могла узети неке друге писце? Или: ако је већ морала узети исте писце, зар није могла одабрати друга њихова дјела? Мој модел који је користила при ексерпцији грађе за кратко јат могла је примјенити и на језик било којег црногорског писца, наравно, уколико је писао ијекавицом, али би тада МК морала сама да анализира сакупљени материјал, а то би већ захтијевало боље познавање проблематике, али и додатни напор.

Истина, начин презентовања грађе донекле се разликује од мога. Док сам ја, сходно врсти рада који сам писала, правила селекцију при навођењу примјера неке појаве за коју сам имала више сличних потврда, МК наводи цјелокупну грађу, чак и неке примјере који се понављају. Даље, МК даје и неколика примјера којих нема у мом корпусу, пошто је грађу узимала и из приповједака Вл. Мијушковића и Ч. Вуковића које се налазе у склопу наведених издања. МК при навођењу грађе раздваја примјере нађене код млађих писаца од оних које је нашла (или: које смо нашле) код старијих, заступљених у зборнику *Извиријеч*, а посебно, и то не свуда, наводи грађу узету из дневне штампе. Иако за утврђивања рефлекса јата то није потребно, МК понегдје наводи и шири контекст. И то су све разлике када је у питању грађа и начин њеног навођења.

Дакле, МК је испитивала употребу рефлекса (кратког) јата на корпусу који је већ једном био подвргнут том истраживању.

¹⁶ Према датумима дневних новина (*Дан*, 20. 12. 2007; *Побјега* 17. 12. 2007; *Рејублика*, 04. 02. 2008; *Вијесци*, 16. 12. 2007) може се видјети да је МК грађу ексерпирала тек пошто је ЦАНУ прихватила да штампа мој рад.

2. Језичко-стилске подударности у анализи грађе

2.0. Објашњења у вези са грађом МК је дала само за оне лексеме које сам и ја испитивала, а у осталим случајевима „истраживач“ само наводи обиље примјера. Најављено упоређивање језика старијих и млађих писаца и стања у говорима скоро сасвим изостаје. Нема ни „посебног нагласка“ у вези са испитивањем правописних рјешења, већ се и она само наводе, при чему се не упоређују нити се коментарише њихова оправданост.

Овдје ћемо приказати мјеста (и то не сва!) која је МК преузела из мог рада¹⁷, не напоменувши чак ни у фусноти да запажања нису њена.

2.1. Након што сам навела случајеве употребе регуларног е-рефлекса и ненормативне јекавске замјене јата у ријечима са коријеном *ipřx*, приказала сам стање забиљежено у Вуковом језику, као и у језику старијих писаца, покушавајући да утврдим разлоге појаве је-рефлекса:

Вук Карацић је поред *ipрехоџа*, *ipрешан*, *ipрешка*, *ipрешник*, *ipрешница*, *ipрешка* дао и облике *ipрјехоџа*, *ipрјешан*, *ipрјешка*, *ipрјешник*, *ipрјешница*, *ipрјешка*, при чему је, према тумачењу М. Стевановића, управо, друге – јекавске облике претпоставио првима – екавским [Стевановић 1953: 109]. У „Главним правилима за јужно нарјечје“ В. Карацић истиче: „Послије *p* изговара се у овоме догађају [тј. кад сонанту *p* претходи неки сугласник] као *e*, н. п. *ipред*, *ipреко*, *ipрејојиши*, *срећа*, *врећа*, *ждробети*, *јаспребови*, и. т.д. Истина, да сам ја у Тршићу још у дјетињству слушао *pрјечий*, *ipрјешник*, *ipрјешница*, али у Дубровнику и у Црној Гори говори се *ipрешник*, *ipрешница*“ [Карацић: 302]. Облици са јекавском замјеном одлика су и језика Петра Првог [Остојић 1976: 87], а пронађени су и у *Причањима Вука Дојчевића* [Јовановић 2005⁶: 90]¹⁸. [Јањушевић 2007^a: 169].

17 Сва та мјеста ћу, ради боље прегледности, истаћи подвлачењем.

18 Цитирани радови: Стевановић, М.: „Неки спорни јекавизми“, *Стиварање*, 3, г. VIII, 1953, 108–119; Karadžić, V. St.: „Glavna pravila za južno narječje“, *Gramatički i polemički spisi, knj. III*, Beograd, 1896, 301–303; Остојић, Б.: *Језик Пејтра I Пејтровића*, ЦАНУ, Титоград, 1976; Јовановић, М.: „Дистрибуција старог вокала јата и сродне појаве у ‘Причањима Вука Дојчевића’ С. М. Љубише и паштровском говору“, *Гласник Огјељења умјейносџи*, ЦАНУ, Подгорица, 2005, 81–106.

И МК полази од Вука и старијих писаца:

Kod Vuka s. Karadića [sic] se može naći i grješnik i pogriješka, ali i grešnik i pogreška, kao i griješan i griješka, mada je oblike je-refleksom smatrao pravilnijim. On kaže: „Istina da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao rječit, grješnik, grješnica, ali u Dubrovniku i u Crnoj Gori govori se grešnik, grešnica itd.“. [sic] U jeziku Petra I u oblicima gr̂hota, gr̂šni, sagr̂h [sic], grafema jat zamijenjena je grupom je. [Крстајић 2008: 15–16; Крстајић 2009: 116]

Такође, обје цитирамо исто објашњење Драгољуба Петровића у вези са супституцијом кратког јата у ријечима са коријеном *ip̂x* у језику млађих писаца, с тим што га ја наводим у фусноти¹⁹, а МК у главном тексту²⁰.

2.2. Појаву ненормативног је-рефлекса умјесто кратког јата пронашла сам и у још неким лексемама изведеним од основа са дугим јатом:

Иако у највећем броју случајева у осталим основама *p̂* иза консонанта даје *pe*, у нашем корпусу посвједочена су и три случаја са секвенцом *pje* (...) Ненормативна употреба је-рефлекса у наведеним ријечима ипак представља изузетак и сматрамо је посљедицом повођења за сродним основама у којима је дуго јат регуларно супституисано са *-uje-*. [Јањушевић 2007^a: 170].

У магистарском раду МК имамо слично формулисано тумачење:

Izuzeci od opšteg pravila primjetni su u slučajevima gdje imamo grupu *je*, a ne kao u većini slučajeva vokal *e* kao kontinuant jata, kada mu prethodi konsonant. [Крстајић 2008: 17]

Navedene izuzetke možemo objasniti uticajem leksema koje sadrže isti korijen, a u kojima je ijekavski oblik došao na mjesto dugog jata. [Крстајић 2008: 19].

Како се да примијетити, МК само упроштава, сажима моју мисао и прави инверзију: исп.: Иако у највећем броју случајева у осталим основама *p̂* иза консонанта даје *pe*, у нашем корпусу

¹⁹ У фусноти ²⁰ забиљежила сам: „Исп. мишљење Д. Петровића: ‘Ако се, међутим, и данас понегде сретне група *ip̂je-*, онда се у књижевном језику мора посматрати или као дијалектизам или као неписменост’ [Петровић 1975: 161]“ [Јањушевић 2007^a: 170].

²⁰ Види: Крстајић 2008: 16. и Крстајић 2009: 116.

посвједочена су и три случаја са секвенцом *pje* – и: Izuzeci od opšteg pravila primjetni су и случајевима гдје имамо групу *je*, а не као у већини случајева вокал *e* као континуант *jata*, када му претходи консонант.

2.3. Дублетне рефлексе кратког *jata* у глаголу *iorjeiti* и ријечима изведеним од њега ја коментаришем овако:

(...) старији писци (...) остају, мање или више, вјерни својим матичним говорима — сви се, осим Н. Ковачевића, опредјељују за екавски рефлекс, а сам Ковачевић, будући да припада зони источнохерцеговачких говора, у којима се очувао јекавски рефлекс кратког *jata* иза *p* [Пецо 1964: 57]²¹, употребљава секвенцу *pje*. Радован Перовић, такође Херцеговац, напоредо користи ликове са екавском и јекавском замјеном *jata*. Од писаца који су стварали у другој половини 20. вијека, када је правописна норма већ учвршћена, једино Лалић користи екавски рефлекс, док писци који су из истог краја — Ч. Вуковић и М. Ђилас — руковођени нормом, пишу *iorjeiti*, *ipeiorjeiti* и сл. Само јекавску замјену *jata* нашли смо и у романима Ж. Команина и Вл. Мијушковића. [Јањушевић 2007^a: 173]

А МК, само обрнувши редосљед, пише:

Od mlađih crnogorskih pisaca једино V. Mijušković i Ž. Komanin dosledno [sic] koriste *je*-refleks, dok smo kod Đilasa našli један примјер са вокалом *e* (...) [Крстајић 2008: 19]

Stariji crnogorski pisci uglavnom koriste облике са екавском замјеном *jata*, izuzev N. Kovačević [sic] који употребљава јекавску [sic] i R. Petrovića који употребљава дублетне, јекавске i екавске облике. [Крстајић 2008: 23]²²

2.4. У вези са рефлексима *jata* код глагола насталих од придјева *stipar* и у Јањушевић 2007^a и у Крстајић 2008 и 2009 констатује се да је „забиљежен мали број примјера“ [Јањушевић 2007^a: 174], односно „да су они малобројни“ [Крстајић 2008: 29; Крстајић 2009: 120]. Мој коментар у вези са наведеним материјалом је:

(...) црногорски писци чешће користе нормативни јекавски лик, који је регистрован у романима Милована Ђиласа (са 3 потврде) и Ж. Команина (1 потврда), као и у Вуковићевом предговору зборнику *Извиријеч* и у језику дневне штампе. Двије

21 Цитирана монографија: Пецо, А.: *Говор источне Херцеговине*, СДЗБ, XIV, 1964.

22 Исп. исти дио у Крстајић 2009: 118.

потврде за екавску варијанту глагола *застарјети* ексерпиране су из приповједака М. Лалића. [Јањушевић 2007^a: 174],

а коментар МК:

(...) kod svršenih glagola *ostarjeti* i *zastarjeti* i stariji i mlađi pisci i korišteni pravopisi opredjelili [sic] su se za jekavski oblik. Radni glagolski pridjev u ekavskom obliku zabilježili smo u jeziku M. Lalića i to u dva primjera. [Крстајић 2008: 30; Крстајић 2009: 121].

2.5. У вези са супституцијом кратког јата у глаголу *закорјети* у језику црногорских писаца забиљежила сам следеће:

Екавски рефлекс јата у глаголу *закорјети* намјесто нормативног јекавског посвједочен је са 2 примјера у Лалићевом језику, док код других нисмо нашли ову лексему. Насупрот томе, исти писац придјев *окорјели*²³ пише са јекавском замјеном јата [Јањушевић 2007^a: 176].

МК примјећује исто:

Dva primjera ekavskog oblika radnog glagolskog pridjeva evidentirana su kod Lalića, dok isti pisac pridjev *skorjeli* piše u jekavskom obliku [Крстајић 2008: 43; Крстајић 2009: 128].

2.6. И описи ситуације нађене код глагола *рјешавати* и ријечи изведених од њега формулисани су на сличан начин:

(...) за г л а г о л *рјешавати* и за ријечи изведене од њега (...) црногорски писци у највећем броју случајева употребљавају нормативне ликове *рјешење*, *рјешавати*, *нерјешив* (...) Екавски лик забиљежен је свега два пута, и то у глаголу *решавати*, код Лалића (који паралелно употребљава именицу *рјешење*) и Лопичића (...) У дневној штампи у употреби су искључиво облици *рјешење* и *рјешавати*. [Јањушевић 2007^a: 176];

Nesvršeni glagol *rješavati* i njegove izvedenice najčešće su u upotrebi sa *je*-refleksom u jeziku mladih crnogorskih pisaca. Kod M. Lalića zabilježen je samo jedan primjer sa ekavskom zamjenom jata²⁴. [Крстајић 2008: 30]

23 Пошто није ексерпирала грађу из романа *Свагба*, МК проналази само придјев *скорјели*, а у мом корпусу су потврђена оба придјева (*скорјели* и *окорјели*), с тим што у коментару наводим само један јер им је коријен исти – види наведену грађу [Јањушевић 2007^a: 176].

24 До разлике у броју примјера дошло је због тога што смо ми

Iz dnevnih novina, u kojima su u upotrebi isključivo jekavski oblici, navodimo samo neke primjere (...) [Крстајић 2008: 31]²⁵.

2.7. О рефлексима јата у компаративу придјева *риједак* примијетила сам:

Ни нормативно рјешење везано за компаратив придјева *риједак* не слаже се са праксом у црногорским народним говорима, у којима је забиљежен само облик *ређи* (...) у језику црногорских писаца нашли смо само јекавске ликове [Јањушевић 2007^a: 177].

МК само мијења редосљед:

Nasuprot stanju u jeziku crnogorskih pisaca, kao i stanju u aktuelnim pravopisima u kojima je prezentovan jekavski oblik, u narodnim govorima se upotrebljava isključivo ekavska zamjena kod komparativa pridjeva *rijedak*. [Крстајић 2008: 35; Крстајић 2009: 123]

2.8. Супституцију јата у ријечима изведеним од именица *ријеч* и *ријека* разматрала сам у склопу исте тачке и на почетку истакла:

Проблем у вези са супституцијом јата у изведеницама од именица *ријека* и *ријеч* унеколико је сложенији, јер се у појединим облицима осим јекавског и екавског рефлекса среће и двосложни ијекавски. [Јањушевић 2007^a: 177].

МК, рефлексе јата у изведеницама од *ријеч* и *ријека* посматра у оквиру двије тачке, па проблематику о изведеницама од именице *ријеч* уводи овако:

Variranje refleksa jata prisutno je kod riječi nastalih od imenice *riječ*. Problem je složenije prirode, jer se u dobijenim riječima mogu naći i ekavski, i jekavski i ijekavski oblici [Крстајић 2008: 35; Крстајић 2009: 123].

2.8.1. Слично су формулисани и коментари у вези са ријечима *сјорјечкаџи се* и *рјечкање*:

Глагол *сјорјечкаџи се*, односно глаголска именица *рјечкање*, у нашем корпусу посвједочени су само са јекавским ликом [Јањушевић 2007^a: 178];

узели грађу ексерпирани из приповједака *Први снјеј* и из романа *Свадба*, а МК је само узела исту збирку приповједака.

25 Исп. Крстајић 2009: 121.

Imenica rječkanje i glagol sporječkati se zabilježeni su sa po jednim primjerom, i to iz jezika mladih pisaca, u obliku sa grupom je umjesto vokala jat [Крстајић 2008: 38; Крстајић 2009: 126].

2.8.2. Употреба е-рефлекса у једном Ћиласовом примјеру у оба истраживања објашњена је на исти начин, и то истом реченичном конструкцијом:

Лик речица у примјеру нађеном опет код Ћиласа и овдје посматрамо као случајни превид аутора, с обзиром на то да је у свим осталим случајевима код Ћиласа посвједочена јекавска варијанта. [Јањушевић 2007^а: 179];

Kod Đilasa je nađen jedan primjer s ekavskim oblikom, što se i ovdje može smatrati previdom, s obzirom na to da je u jedanaest već pobrojanih primjera ovu imenicu upotrijebio sa je-refleksom [Крстајић 2008: 41; Крстајић 2009: 127].

2.8.3. Интересантна су и „слична уочавања“ везана за рефлексе јата у изведеницама од именице ријека потврђена у ономастици:

(...) екавски лик је посвједочен једино у топониму Речине (И Добрана из *Речина* је међу мртвима на Мојковцу препознала свог мужа Радоја [Ћилас: 89]) и етнониму Равноречани (*Равноречани* пођоше напријед [Лалић ПС: 218]) [Јањушевић^а: 179];

Ekavski lik potvrđen je u jednoj polusloženici iz djela M. Đilasa, kao i u toponimu Rečine i etnonimu Ravnorečani [Крстајић а: 41; Крстајић б 128].

2.9. О рефлексу јата у прилогу *јоре*, који је по своме поријеклу некадашњи локатив именице *јора*, те је у наставку имао вокал јат, написала сам следеће:

Континуант кратког јата у прилогу јоре (...) у књижевном језику јесте -e-, а тако је и у већини црногорских народних говора [Јовановић 2005^г: 56]. Присуство облика јорје констатовано је у говорима источне Херцеговине [Вушовић 1927: 9; Пецо 1964: 57], као и у селу Вражегрмци у Бјелопавлићима [Ћупић: 27] и у пјешивачком говору [Петровић 1967: 162]²⁶ (...)

26 Цитиране су следеће монографије и радови: Јовановић, М.: „Стални и повремени екавизми у слоговима са кратким јатом у црногорским говорима“, *Ријеч*, XI/1–2, 2005, 55–74; Вушовић, Д.: *Диалектний источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, књ. III, Београд,

Једини примјер са ликом *īorje* у нашој грађи (...) ексцерпиран је из приповијетке Новице Ковачевића, који је поријеклом, а и већим дијелом живота био везан за Грахово, те стога и не чуди присуство лика *īorje* у његовој прози. [Јањушевић 2007^a: 179]

И МК се ослања на исте изворе и даје идентично објашњење:

Jekavski oblik potvrđen je u bjelopavličkom selu Vražegrmci, pješivačkom i istočnohercegovačkom govoru (...) Iz izloženog materijala možemo konstatovati da je prilog *gore* isključivo u upotrebi u obliku s vokalom *e* mjesto *jata*, izuzev samo jednog primjera sa sekvencom *je* iz jezika N, Kovačevića, koji je porijeklom iz Grahova, gdje se ovaj prilog čuje u tom obliku. [Крстајић 2008: 44. и 45; Крстајић 2009: 129. и 130].

2.10. С обзиром на подударности у избору грађе и њеној анализи, сасвим је очекивано и преклапање у закључку радова. Ипак запањује упадљива сличност у начину формулисања закључака, што такође потврђује моју сумњу да је МК пишући своју магистарску тезу преписивала у ствари мој рад.

2.10.1. Закључак у вези са рефлексима кратког *jata* иза соната *p* којем претходи сугласник гласи овако:

У позицији консонант + *p* + кратко *ĵ* црногорски писци у највећем броју случајева користе нормом предвиђене, а и народним говорима својствене, екавске ликове. Одступања су, и то само код неких писаца, везана за супституцију *jata* у коријену *īpĵx*, а тумачимо их повођењем за Вуковим правописним рјешењима или утицајем источнохерцеговачких говора у језику старијих писаца, док појаву *īpĵeska*, *neīōīpĵesiv*, *īpĵeshan* код М. Ђиласа и Ч. Вуковића, који напоредо са овима користе и регуларне екавске ликове, сматрамо кршењем норме, будући да ликови са *je*-рефлексом нису одлика говора средине из које су потекли. [Јањушевић 2007^a: 180] –

или исто то, „само мало другачије“:

1927, 3 –70; Пецо, А.: „Судбина кратког *ĵ* иза *p* у ијекавским говорима штокавског дијалекта“, *ЈФ*, XXXIII, 1977, 247–264; Тупић, Д.: *Говор Бјелопавлића*, СДЗб, XXXIII, 1977; Петровић, Д.: „Неке вокалске и консонантске карактеристике пјешивачког говора“, *Зборник за филолоџију и лингвистику*, Нови Сад, књ. X, 1967, 161–169.

Crnogorski pisci, i stariji i mlađi, kada je u pitanju pozicija konsonant + r + kratko jat opredjeljuju se uglavnom za ekavske oblike. Odstupanja su primjetna kod riječi s korijenom gr ěh [sic], i to uglavnom kod starijih pisaca, kod kojih se jekavski refleks može objasniti Vukovim i Daničićevim uticajem, koji koriste oba oblika, ili se može tumačiti uticajem govora istočne Hercegovine. Dupletna upotreba kod mlađih crnogorskih pisaca, Č. Vukovića i M. Đilasa, nema opravdanja u matičnom govoru samih pisaca, jer pored likova sa jekavskom zamjenom, koriste i ekavske oblike, pa ta odstupanja možemo smatrati samo povredom norme. [Kрстајић 2008: 124; Kрстајић 2009: 130].

2.10.2. Идентично су формулисани и закључци о рефлексима кратког јата када сонанту *p* не претходи консонант:

И у погледу репартиције рефлекса кратког јата иза *p* на почетку ријечи или иза вокала нормативна рјешења надвладала су дијалекатску ситуацију. Старији писци, који су стварали прије учвршћивања нормe, ослањају се на своје матичне говоре, у којима је у овој позицији присутан е-рефлекс. Појава јекавског рефлекса регистрована је једино код неких старијих писаца из источнохерцеговачке говорне зоне у којој је, према истраживањима извршеним почетком и средином 20. вијека још увијек била жива употреба *je*-рефлекса (...) Након учвршћивања ијекавског стандарда у другој половини 20. вијека, црногорски писци се чешће опредјељују за нормативно *-je-* (...) Једино је нестабилна ситуација рефлекса кратког јата у глаголу *јорјети* и његовим дериватима, мада се, како је наше истраживање показало, и у овом случају црногорски писци прије опредјељују за нормом предвиђене јекавске ликове. [Јањушевић 2007^a: 180];

Supstitucija jata иза сонанта *r*, који је на почетку ријечи или је испред њега вокал, код старијих писаца, под утицајем средине из које потићу, у највећем броју случајева везана је за екавски облик. Изузетак чине они писци чије је поријекло истоћна Херцеговина, гдје је у употреби јекавски рефлекс. Код црногорских писаца друге половине 20. вијека присутан је *je*-рефлекс. У овој позицији недосљедности се углавном јављају код глагола *горјети* и његових изведеница, иако је у већини случајева регистрован *je*-рефлекс јата, како у језику писаца с црногорског говорног подручја, тако и у важећим правописима. [Kрстајић 2008: 124; Kрстајић 2009: 130].

2.10.3. Закључна разматрања у вези са изведеницама са префиксом *ip̄ɕ-* у мом раду гласе:

Двосложна замјена стабилна је једино у именицама које су изгубиле везу са мотивним глаголом, па се у њима некадашњи префикс *ip̄ɕ-* интегрисао са основом, те се данас и не осјећа као префикс (исп. *ip̄riјеклаг*). Двосложна замјена нешто је чешћа од једносложне једино у именици *ip̄riјекор* и у глаголу *ip̄riјећу*, док се *-ије-* у осталим случајевима јавља само спорадично. Превласт екавских ликова у језику писаца из Црне Горе може се тумачити као последица утицаја народних говора, а и норма савременог српског језика показала се еластичнијом када су у питању изведенице са *ip̄ɕ-*, па у већини случајева допушта употребу дублета. [Јањушевић 2007^a: 180]

Исто читамо и у магистарском раду МК:

Isključivo dvosložnu zamjenu imaju samo one imenice koje su izgubile vezu s motivnim glagolom, pa je u njima prefiks skoro srastao s osnovom. (...) Ijekavska zamjena ima prevlast u odnosu na ekavsku ikad je imenica *prijekor* u pitanju. Vokal *e* je najčešće kontinuant jata kod glagola, što nije slučaj s glagolom *preći*, u kojem je ijekavski refleks nešto češći u upotrebi. U ostalim složenicama s prefiksom *pr̄ɕ* [sic] dvosložni prefiks se javlja povremeno. Jednosložan, ekavski oblik je znatno češće u upotrebi kod imenica *presto* i *prestonica*, a imenica *predsjednik* je u tom obliku samo i zabilježena. Veća frekventnost ekavskih oblika može se tumačiti uticajem crnogorskih narodnih govora. U najvećem broju slučajeva aktuelni pravopisi dopuštaju upotrebu dubleta. [Крстајић 2008: 126–127]

3. Грешке МК као потврда плагијата

3.0. Иако сам приликом цитирања радова Крстајић 2008 и Крстајић 2009 већ означила неке неправилности, на овом мјесту желим подробније да укажем на ортографске, термилошке, методолошке па чак и материјалне грешке пронађене у раду, и то не због тога да бих оспорила магистарску тезу која је (гле чуда!) већ одбрањена пред комисијом, него да бих доказала своје ауторство у дијеловима које је МК преписала из мог истраживања.

3.1. Погрешке у вези са писањем графеме јат. – Једно од озбиљних огрешења о ортографску норму, чак и у нижим разредима основне школе, јесте мијешање ћириличких и латиничких ознака. МК је радове написала латиничким писмом, али је за обиљежавање вокала јат користила ћириличку графему – *Ѣ*, и то само у оним случајевима у којима сам је и ја тако обиљежавала, сходно избору ћириличног писма. Наиме ћириличком ознаком „Ѣ“ МК обиљежава ову графему у префиксу *ѢрѢ-* [код МК *prѢ*] и у ријечима са основом *ѢрѢх* [МК – *grѢh*]. У осталим случајевима који нису били обухваћени мојим истраживањем МК умјесто знака за јат користи или његов рефлекс (нпр. у поглављу о кратком јату МК говори о „именицама и глаголима са коријеном *Ѣрес*“ [Крстајић 2008: 57], а у дијелу о дугом јату у тачки 2. наводи именицу *Ѣријех*) или латинички знак (као у садржају уз тачку 1.1.2. „Izuzeci od opšteg pravila konsonant + r + ě > e“ [Крстајић 2008: 4]). **Преузимање ћириличке ознаке за графему јат у коријену, односно префиксу у којем сам је и ја тако обиљежавала, представља необориви доказ да је МК преписивала мој рад.**

3.2. Грешке у писању датива/локатива именице *ѢријовијетѢка*. – При читању магистарске тезе МК, односно објављеног дијела, бавила сам се углавном мјестима која су подударна са мојим радом, али неке од правописних грешака заиста сам морала приметијети, поготову ако су такве као што је писање датива/локатива именице *ѢријовијетѢка* са *Ѣ*. Наиме, МК, професор српског/матерњег језика у Средњој економској школи у Подгорици и магистар филолошких наука, користи облик *ѢријовијетѢци*: „Izuzetak predstavlja J. Ivaniševića [sic] u Ѣијој *ѢријовијетѢци* smo registrovali један примјер s vokalom e mјесто јата“ [Крстајић 2008: 34; Крстајић 2009: 123]. Пошто је рад МК писан с циљем да се предложи најпогоднија рјешења за правопис црногорског језика, допуштамо и могућност да је облик *ѢријовијетѢци* према том правопису нормативан. У наведеном цитату имамо и другу омашку: облик *Иванишевића* употребљен је у акузативу, те тако има функцију објекта, а оно што би у логичко-синтаксичком поретку требало да буде објекат – *изузетѢк* – представља субјекат.

3.3. МК предлог *с* пише у том фонетском лику и уз ријечи које чак почињу истим гласом, и то два пута: „Imenica *starješina* data је s *sekvencom* je“ (...) [Крстајић 2008: 28; Крстајић 2009: 120]; „u radnom glagolskom pridjevu posvjedoѢeni [sic] су s *sekvencom* je“ [Крстајић 2008: 42; Крстајић 2009: 128].

3.4. Недосљедност у писању ријечи *госљедно*. – Иако се бави испитивањем досљедности правописних рјешења у вези са употребом рефлекса јата, МК даје себи за право да буде недосљедна и то баш у погледу писања ријечи *госљедно*: „U dnevnoj štampi, a isto tako i u aktuelnim pravopisima, nalaze se dosledno [sic] oblici sa sekvencom *je* mjesto jata“ [Крстајић 2008: 33; Крстајић 2009: 122]; Од младих црногорских писача једино В. Мијушковић и Ж. Кومانин dosledno [sic] користе *je*-рефлекс (...) [Крстајић 2008: 19].

3.5. Преписивачке грешке и терминологија. – МК у свом раду користи термине које је такође могла наћи у мом, али и у другим истраживањима, при чему ауторка не разумије њихово значење. Тако на примјер ријеч *репартиција*, према опису у *Лексикону сѝраних речи и израза* има значење 'подела, раздеоба; разрез, разрезивање'²⁷. И док се у мом раду, као и у раду других истраживача, говори о репартицији рефлекса јата, дотле МК говори о *репартицији јата*: „Dosljednu reparticiju jata vokalom *e*, kada mu prethodi sonant *r* imamo u govoru istočne Crne Gore“ [Крстајић 2008: 13; Крстајић 2009: 115]; „Reparticija jata u izvedenicama od imenice *riječ* i *rijeka*, kod crnogorskih pisaca je jekavska“ [Крстајић 2008: 125; Крстајић 2009: 131]. Како се да закључити, МК када користи ријеч *репартиција* у ствари говори о *замјени* или *суѝсѝијуцији* јата.

3.5.1. С друге стране, МК има потребу да прецизира у којем значењу користи **термин *екавски***: „Orednicu ekavski koristićemo u značenju e-refleksa vokala jat, jekavski kada se kao supstituent jata javlja sekvenca je, a ijekavski kada imamo grupu *ije* umjesto jata“ [фуснота 21 у: Крстајић 2008: 13, одн. фуснота 17 у: Крстајић 2009: 115]. Међутим, то објашњење, преписано је из мог рада – исп.: „Одредницу екавски користимо у значењу 'e-рефлекс', при чему се има у виду рефлекс који се самостално, под утицајем фонолошких или аналошких процеса, развио на ијекавском говорном подручју. Исто важи и за одредницу јекавски: јекавски рефлекс = je-рефлекс.“ [фуснота 10 у: Јањушевић 2007^а: 163].

3.5.2. Закључујући разматрање везано за лексеме са основом *ѝрѝх* (*ѝрешка*, *ѝрешник* и сл.), МК констатује: „Pregledom našeg korpusa dolazimo do zaključka da su jednosložni oblici s korijenom grѝh [sic] најчеšћи и употреби у једнини како код црногорских писача, и младих и старијих, тако и у језику дневне штампе, а такав облик представљан је

²⁷ Вујаклија, Милан: *Лексикон сѝраних речи и израза*, Просвета, Београд, 1996/975, 770.

и у народним говорима и у актуелним правописима“ [Крстајић 2008: 18; Крстајић 2009: 117]. Ауторка вјероватно мисли на облике са једносложним рефлексом, мада и даље остаје нејасно шта је хтјела да каже, тј. да закључи (јер ријечи које је „анализирала“ и у множини имају исти рефлекс – *џрешке, џрешници* и сл.).

3.5.3. Да МК не разликује коријенске морфеме и лексеме свједочи и дио првог поглавља који се не подудара са мојим радом, гдје МК наводи „glagole koji u sebi sadrže коријен [sic] zreti, као што су: *obazreti* i *sazreti*“ [Крстајић 2008: 62]. **Очигледно је да МК тачна једино у дијеловима које је преписала од мене, наравно, уколико јој се не „омакне“ правописна грешка или нетачна употреба термина.**

3.6. Неразликовање дугог и кратког јата. – Иако зависне падеже једине и множинске падеже именице *вријеме* МК (сасвим логично) разматра у поглављу о кратком јату, ауторка множинске облике именица *бријеџ* и *ждријебе* са *e*-рефлексом као континуантом кратког јата посматра у оквиру поглавља *p* + дуго јат. МК у склопу истог поглавља наводи примјере и за деминутиве *сџрелица*, *брежуљак*, *корјенчић*, прилог *џрезвено* и придјев *брејовић* у којима је вокал јат такође кратак, при чему је *e* континуант јата у оним случајевима у којима сонанту *p* претходи сугласник (*сџрелица*, *брежуљак* и *џрезвено*), односно је када се испред *p* налази вокал (*корјенић*). Наравно, МК овакву репартицију рефлекса јата не доводи уопште у везу са правописним правилом о употреби рефлекса кратког јата иза сонанта *p* испред кога стоји сугласник. А и како би МК то доводила у везу, кад сматра да је вокал јат у наведеним ријечима био дуг! Уз то примјер везан за употребу *ије* рефлекса у деминутиву од именице *стријела* наводи погрешно, пошто у Вуковићевом тексту не пише: *Храстови су се расули у сџријелице* [Крстајић 2008: 97], како цитира МК, него управо: *Храстови су се расули у сџријелце* [исп.: Вуковић, Чедо: *Мршво Дубоко*, Графички завод Титоград, 1963, 280].

3.7. Неразликовање ије од и рефлекса. – У покушају да објасни ситуацију у вези са именицом *оџријев* МК констатује „Kada su u pitanju imenica *ogrijev*, glagol *grijati se* i njihove tvorenice jezik mlađih pisaca sadrži potvrdu za iјekavske oblike“ [Крстајић 2008: 116], па поред прихватљивих „потврда“ *ије*-рефлекса *заџријевала*, *заџријеваић* наводи оне гдје јат није супституисано са *ије* него управо са *и*: *џрије*, *оџријем*, *уџрије*, *џоџрије*, *заџрије*, *џријаић*, *уџријаном*

[Крстајић 2008: 116–117]. Иако касније наводи да се у Правопису из 1960. и нормативној граматици М. Стевановића допушта једино *и* као рефлекс јата испред сонанта *ј* (какав је случај са глаголом *иријати се* и његовим облицима и изведеницама), МК оставља наведене примјере овог глагола као „потврду *ије*-рефлекса“.

У поглављу о и-рефлексу иза сонантар МК разматра саморадни глаголски придјев *вreo/врио, зрео/зрио, срео/срио* и ономатопејски глагол *кукурикаати/кукуријекаати*. Нигдје и не помиње фонетске услове који доводе до појаве *и* рефлекса у ијекавским говорима (тј. да јат даје *и* када се нађе испред *ј, љ, ђ* и $o < л$). Умјесто свега тога, МК констатује: *Oblik radnog glagolskog pridjeva, kada se iza starog glasa jat nalazio samoglasnik o, kao npr. vreo/vrio, zreo/zrio, jezik mladih pisaca bilježi u ekavskom obliku*“ [Крстајић 2008: 121]. Да макар није употребила глагол *налазити се* у претериту, могло би се закључити да МК можда и зна да се вокал јат налазио испред *о* које је постало од *л*!

3.8. Погрешно изведени закључци. – Грешака, наравно, има још, али мислим да су ове наведене довољне да покажу и докажу необавијештеност МК у дијеловима њеног рада који се не подударају са мојим истраживањима. На крају бих прокоментарисала закључке до којих је дошла МК, као и начин на који их изводи. Наиме, након анализе грађе (тамо гдје је има), односно након њеног навођења, МК констатује да писци употребљавају одређени рефлекс досљедно или у највећем броју случајева, а да се одступања јављају спорадично. То су и моји закључци. Даље, испоставља се да црногорски писци најчешће користе облике који су већ нормирани *Правойисом српскохрватској језика* из 1960, који препоручује употребу *е*-рефлекса умјесто кратког јата једино када сонанту *р* претходи сугласник, док би у другим случајевима требало користити *је*. Континуант дугог јата иза *р*, према овом Правопису, а и према осталима, јесте група *ије*, а употреба дублетних ликова дозвољена је једино у ријечима са префиксом *иpћ-*. МК констатује нпр. да у вези са рефлексима јата у глаголу *иорјеити* постоје „varijanja na svim nivoima [sic]“, али „jekavski oblik je češći u upotrebi i u govornom i u pisanom jeziku“ [Крстајић 2008: 24; Крстајић 2009: 119]. Или: „Pregledom navedenog materijala možemo zaključiti da, iako crnogorski pisci nemaju jedinstveno rješenje kada je riječ o imenici *starješina*, oni se ipak češće opredjeljuju za jekavski oblik“ [Крстајић 2008: 29; Крстајић 2009: 120]. Исти закључак важи и за ријечи *осиарјеити* и *засиарјеити*, за *рјешење, рјешавати*, за компаратив *рјеђи*, за ријечи у вези са лексемама *ријеч* и *ријека*, те у глаголима *окорјеити*

и *закорјети*. Ако се крене од овако постављених премиса, које МК и сама (али не и самостално!) изводи, финални закључак: „Kad je u pitanju kratko jat iza sonanta *r*, kolebanje između jekavskih i ekavskih oblika sve više se rješava opredjeljenjem za ove druge“ [Крстајић 2008: 126; Крстајић 2009: 131] – представља контрадикцију.

„Своје“ истраживање МК резимира овако: „Na osnovu prezentovane materije i zaključaka o svakom obliku pojedinačno može se reći, kad je u pitanju pravopisni problem jata iza sonanta *r* u svim pozicijama, da su se iskristalisali neki predlozi za budući crnogorski pravopis“ [Крстајић 2008: 128; Крстајић 2009: 131]. На основу детаљног прегледа рада МК, може се пак закључити да се њени предлози, које уосталом даје и у „Predlozima riječi za budući pravopis crnogorskog jezika“ [Крстајић 2008: 134–137], од ијекавице већ нормиране *Правописом српскохрватског језика* из 1960, односно новијим правописима српског језика, разликују само у погледу рјешења за множинске облике именица *бријесити* и *иријем* и залексеме *оиријев*, *оиријевни* и *иријечац*, који су на крају крајева ефемерни. Иако МК на почетку закључног дијела истиче: „Nameće se zaključak da crnogorska jezička praksa nije u skladu s trenutno važećom normom“ [Крстајић 2008: 124; Крстајић 2009: 130], из рада у ствари произлази да се **црногорски писци у највећем броју случајева придржавају норме српскохрватског, односно српског језика, тако да се у раду МК ништа ново није „искристалисало“, него напротив, да су контрадикторни закључци „необавијештеног стручњака-преписивача“ створили праву збрку у покушају приказивања рефлекса вокала јат у позицији иза сонанта *r***. Мислим да ни самој ауторки нису јасни њени предлози у вези са деминутивима именица *ријеч* и *ријека* јер у својим Predlozima препоручује да је *ријечца* ’мала ријеч’ (како и јесте у Правопису из 1960), а *рјечца* [sic!] – ’мала ријека’, односно да је *рјечица* ’деминутив од *ријека* и *ријеч* [Крстајић 2008: 135–136].

4.0. А резиме цијеле приче о „цитирању без цитирања“ јесте сљедећи:

4.1. Избор грађе и њену класификацију, структуру поглавља и приступ проблематици кратког јата иза сонанта *r* и дугог јата у префиксу *иrђ-* МК је преписала из мог истраживања. На основу модела понуђеног у мом раду, МК је била самостална једино у подвлачењу примјера и њиховом исписивању и навођењу, али се није добро снашла код примјера са дугим јатом иза *r*, пошто за то није имала узор, те није знала у којим је ситуацијама

вокал јат био дуг, а у којима кратак. Новина коју је унијела МК јесте консултовање правописа босанског, хрватског и црногорског језика, а разлика се огледа и у обилнијем коришћењу урађених монографија о народним говорима и о језику писаца.

4.2. МК је преписивала реченице, па и пасусе мога рада уз незнатне измјене које се тичу синонимског варирања или инверзије.

4.3. Свуда гдје је била самостална, МК је правила грешке, неопростиве за једног магистра филолошких наука. Остављам по страни чињеницу да је МК пред комисијом у чијем су саставу била три редовна професора ипак одбранила рад са обиљем правописних и материјалних грешака, а њено незнање узимам само као потврду да је дијелове у којима не прави грешке, изузев покоје „преписивачке“, преузела из мог истраживања. Необориви доказ „преписивачке дјелатности“ јесте ћирилично обиљежавање графеме јат у радовима МК, који су писани латиницом, и то само у оним морфемама у којима сам је и ја, сходно употреби ћириличног писма, тако биљежила. Невјешти преписивач правио је грешке и приликом преузимања термина, а показао је да не разликује лексеме и облике у којим је вокал јат био дуг од оних у којима је био кратак, као ни случајеве у којима се умјесто овог вокала на ијекавском говорном подручју употребљава *и*-рефлекс. То је, такође, очигледан доказ да је највећи дио поглавља о кратком јату, као и дио о префиксу *њрњ*- МК преузела из мог рада.

4.4. Коначни закључци до којих је „истраживач“ дошао контрадикторни су у односу на почетне премисе изведене из анализе корпуса, или, тачније речено: преписане из мог истраживања. И док се у моме раду јасно показује да се црногорски писци који су писали у вријеме постојања српскохрватске језичке норме, упркос ситним одступањима, ипак придржавају правила која прописује Правопис из 1960, дотле МК, која имплицитно или експлицитно заступа исти став у разради питања, у закључку одустаје од њега и форсира закључак да „crnogorska jezička praksa nije u skladu s trenutno важећом нормом“. Иако је имала за циљ да да најприхватљивије предлоге у вези са писањем рефлекса јата иза сонанта *р*, МК је направила читаву збрку у вези са тим, јер, како је то показано у овом раду, ауторка не познаје проблематику којом се бавила и на којој је уз то и магистрирала!

Литература

- Vuković, J.: *Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika*, Svjetlost, Sarajevo, 1949.
- Јовановић, М.: „Екавски рефлекс јата у црногорским народним говорима и књижевном језику“, *Шести лингвистички скупи „Бошковићеве дани“*, Зборници радова, бр. 75, ОУ књ. 23, Подгорица, 2005, 83–89.
- Karadžić, V. St.: „Главна правила за јужно нарјеђе“, *Gramatički i polemički spisi, knj. III*, Београд, 1896, 301–303.
- Остојић, Б.; Вујичић, Д.: *Речник (и)јекавицама српској језика*, ЦИД, Подгорица, 2000
- Остојић, Б.: „Спорни /и/јекавизми и њихова колебања у норми српског стандардног језика“, *Ријеч*, I/1, Никшић, 2005, 7–29.
- Петровић, Д.: „О судбини групе *рј* и неким сродним појавама у српскохрватском књижевном језику и неким његовим дијалектима“, *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду*, књ. XVIII/1, 1975, 157–164.
- Пецо, А.: „Судбина кратког *ѣ* иза *р* у ијекавским говорима штокавског дијалекта“, *ЈФ*, XXXIII, 1977, 247–264.
- Правопис српскохрватској књижевној језика*, МС–МХ, Нови Сад–Загреб, 1960.
- Правопис српској језика (школско издање)*, МС–Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад–Београд, 2003.
- Стевановић, М.: „Неки спорни јекавизми“, *Сиварање*, 3, г. VIII, 1953, 108–119.

(Footnotes)

1 Ови случајеви разматрани су само у магистарском раду [Крстајић 2008: 17–19] али не и у објављеном исјечку из рада – исп. Крстајић 2009.

2 Исп. т. 3.3. у Јањушевић 2007.

3 Исп. т. 1.2.2. у Крстајић 2008 са идентичном формулацијом.

4 Иако нигдје не налази потврде за овакав лик именице, МК га ипак наводи – исп. Крстајић 2008: 69–70.

ИСТРАЖИВАЊА

ИСТРАЖИВАЊА

Славо СТОЈКОВИЋ:
БРАЋА ТРОЈАНОВИЋИ

Никола МАРОЈЕВИЋ:
ПЕТРОГРАД У ЗЛОЧИНУ И КАЗНИ
Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

Славо СТОЈКОВИЋ

БРАЋА ТРОЈАНОВИЋИ

Песничко, ако не и пољитичко дело, Др Владимира и Уроша Тројановића, заслужује ново преиспитивање и место у историји српске књижевности

Пре више од стотину година окончала су живот браћа Тројановићи, др Владимир и Урош, први лекар, политичар и песник, други новинар и песник, обојица рођени на Росама, старом насељу прекопута Херцег Новог у Боки Которској, одакле су на пут трагичне славе кренули преко Дубровника и Беча. У историји наше књижевности нису добили заслужено место, њихова књижевна остварења разбацана по листовима и часописима крајем XIX и почетком XX века нису прикупљена и објављена макар и у најскромнијој књижици, иако су се ретки истраживачи, попут Новака Миљанића и Васа Ивошевића, за такав начин спомена на браћу Тројановиће више пута залагали. “По трагичности удеса Владимира и Уроша, браће Тројановића из Роса, јединствени су мени познати случај” записао је у часопису “Бока” број ИВ из 1972. године Новак Р. Миљанић. У памћењу оних који никад нису престали да их поштују остали су и као пример братске љубави која, колико је познато, нема примера у књижевности не само овог народа. Сазнавши за смрт осамнаест година млађег брата Уроша 1. јануара 1904. у Дубровнику, др Владимир је “депримиран” преминуо пола године доцније, у ноћи између 2. и 3. јула 1904. у душевној болници у Шибенику, где је и сахрањен.

Тако је судбина хтела да два брата, чија је међусобна приврженост достигала највеће висине, ни мртви не почивају један поред другог. Ето још једног разлога да се, ако већ не у гробу, бар у заједничкој књизи нађу заједно, макар стотину и више година после смрти.

Максим Злоковић подсећа у часопису “Бока” број XI (1979) да је смрт Владимирова одјекнула чак преко океана, где је Вељко Радојевић у “Српској независности” (Окленд, 1904) тим несрећним поводом објавио надахнути некролог. Овај новинар и песник, скупљач народног блага, радио је као први српски учитељ у Америци, где је у то време живело око 100.000 Срба.

Поводом смрти др Владимира Тројановића у свом листу Радојевић је објавио и следеће редове:

“Требали смо те, да нас твоја крилата ријеч тргне из дријемежа и хладног размишљања, да нас задахне својим дахом, да нас електрише - да нас оживи. Јест, требали смо те, и како смо те требали!...Био је неколико година као бокешки заступник на далматинском сабору. Његови су говори у сабору низ српских патњи и невоља што их недужан народ трпи од владе и њених чиновника. Њих је његова осетљива душа ређала уз грмљавину освете страдалаца која се кроз његову душу изливала сред саборнице...”

О смрти млађег брата Уроша огласио се у непотписаном тексту угледни “Српски књижевни гласник” у броју I 1904. године. Текст је исцрпан и заслужује да се пренесе у ширим изводима.

“...Његова смрт била је једна од највише и најискреније оплаканих у иначе трговачком и несентименталном Дубровнику. Никада се можда није више суза пролило на маленом дубровачком гробљу на Бонинову, том “природном маузолеју између Михајла и св. Јакова” него што је то било над гробом овога младог Бокелја. И никада можда с више оправдана узрока. - Рођен 1882, у Росама, малом месту при уласку у Боку Которску, Урош Тројановић је изучио основну школу и гимназију у Боки и Дубровнику, и под јесен 1902. записао се у правни факултет бечког свеучилишта. Тек што се био записао, морао је прекинути своје универзитетске студије. “Бокешка ноћ”, прва његова песма, која му је донела много више него што се он икада могао од ње надати, изашла је већ била у дубровачком књижевном часопису, и вест о томе донели су му прво полициски чиновник и оружани жандари аустриски, који су једно јутро банули у његову ђачку собицу у Бечу да га стражарно спроведу у тамницу и на суд, ради велеиздаје, за коју су га оптужили по његовој поменутој песми. После дугога путовања, за време којег су власти решавале у коју ће га тамницу у царевини бацити, Тројановић је, једнако праћен оружаном стражом, доведен у запрепашћени и преплашени Дубровник, и бачен у мрачне и студене тамнице дубровачкога Кармена, једног од оних кутова под бедемима овога старог града где сунце никад не сија. Неколико времена доцније, Тројановић је изведен пред суд да брани своју песму од оптужбе државног тужиоца за велеиздају. Кажу да на дубровачком суду није скоро појава и одбрана оптуженика учинила тако јак утисак на суд и слушаоце, као појава и одбрана Тројановићева. Млад, леп, нежна лика, паметних очију, плаве косе, ведра и отворена чела, необично умиљат и симпатичан, Тројановић је слободно и отворено, са озбиљношћу зрела човека и искреним акцентом онога који верује у правду, тачку по тачку побијао наводе државног тужиоца, објашњавао естетички смер политички инкриминисаних

места у својој песми, доказивао потпуну апсурдност оптужбе која је налазила кривице и велеиздајничке намере чак и у томе што је песник рекао да зора свиће Боки Которској с црногорскога Ловћена, бранио и себе и “Срђ” од оптужбе која је целу аферу створила. Зна се како је афера свршила, и како је Тројановић после нешто времена био ослобођен тамнице. Али ако је Тројановић и био ослобођен тамнице, он је имао и даље да пати од ње. Латентна болест, која је у његовој породици била наследна, избила је одједаред после његова тамновања. Његово нежно лице почело је да бледи, његове очи да се увлаче у главу, чело да добија самртну боју, нос да се шиљи, образи да се провиде, и он је сав почео да вене и да се гаси полагаано, док није премлад свенуо и угасио се. Угасио се кад су најлепше наде за њ везиване, кад је оскудна подмлатком редакција “Срђа” у њему угледала толико жељеног и једва стеченог свога сарадника. Она је, у осталом, имала пуно права да на њ толико наде полаже, пошто је Тројановић показао леп таленат нарочито по поетској идеји своје “Бокешке ноћи” и по два три врло лепа стиха свога “Рата за српски језик и правопис”, тим двома јединим штампаним песмама несрећнога младића, као што је показао и врло лепо разумевање књижевне критике по скицама једног свог неизрађеног реферата о скорашњој збирци песама једног познатог нашег песника. По тим особинама, он је био заслужан да не само “Срђ” него и други српски књижевни листови такве исте наде на њ полажу”.

Има наговештаја да је овај прелепи некролог написао Богдан Поповић, један од највећих српских критичара, у ово време власник и уредник “Српског књижевног гласника”.

Исте године, у броју ХИ, “Српски књижевни гласник”, пренео је у ширим наводима некролог, уз неколико нових оцена.

“Тројановић је, рекли смо, доспео да врло мало напише. Његова “Бокешка ноћ” (Штампа, 1902, бр. 56) је, рекли смо, прва песма његова, и она га је учинила познатим широм целог Српства. Редак је то случај да први рад једног књижевника има тако широк и јак одјек, ма и случајан. Кад јој се одузме “политичка” важност, “Бокешка ноћ” остаје једна песма с лепом поетском идејом, с јаким патриотским осећањем, у слободном размеру и пријатном ритму. То је визија једна, дискретно и чак нешто нејасно казана. Она је лепша као целина него у појединостима, иако и по који стих има пријатности. Он три момента о Боки која “спава”, затим “бдије” и најзад чека, заједно са стиховима који описују њено данашње стање, њену лепоту, и најзад њену наду у будуће богатство и срећу, имају неке свечаности, и сугестивни су. Завршни одељак, који садржава апел на омладину, сам по себи не леп, добро завршава целину.

Још је свега једну песму Тројановић написао. То је “Рат за српски језик и правопис” (Срђ, 1903). Песма је датирана на 1. августа 1903, написана је тачно пола године пре смрти овог даровитог и трагичног младића. Повод је пола столећа од смрти Бранка Радичевића, коме је и посвећена. Мање је позната од “Бокешке ноћи” па је преносимо у целини.

“По пештерам самотнијем,
Гдје орлови гњезда вију,
Код хајдучког јатагана
Видио си Појезију,
Гдје кроз струне од гусала
Намрштена ведри чела,
А кроз очи соколове,
Мушке очи хајдукове
Гдје пробија мисо смјела.
И та мисо, дивна мисо
Над врсима од хангара
И у цјеви цефердара
Ускрснућа чека дане -
Свијетле мегдане.

У Тополи мач заблиста
Као звјезда преходница
И проли се - нашим небом -
Сјајна звјезда осветница.
Вишњићеве моћне гусле
Загрмјеше ко громови:
У окриљу див-јунака
Српски језик слободи се
Златној дови.

У Тршићу Равијојла
Чедо пови,
Доситеј га, мудри старац,
Златним пером благослови.
Тек је чедо повој свргло,
И књизи се научило
Гусларевих са усана
Златну ријеч биљежило.

Из народа све за народ
Он исписа књиге веје:

Нове “књиге староставне”
Будућности еванђеље.

Но из избе, мрачне избе
Суморнијех манастира,
Вишњићеве гушит звуке
Хтједе нека стара лира.

Ал на чело Вишњићево
И на перо Караџића
Пустила је зраке златне
Сјајна звјезда Даничића.

У слојеве најмрачније
Пустила је свјетлост своју.
“Рат за језик и правопис”
Допао је младом Бранку
Свом хероју.

Ко што Тиртеј некад древни
Душманина лиром свлада:
Тако Бранко са гулама
У бој свети хрли сада.

Одјекују моћне гусле
Као поклик од бораца
Српски језик триумф слави
Од Дунава до Кнезлаза.

Ко гром грме снажне гусле
Српске виле кроз њих зборе,
Српски језик јездом језди
Од Балкана па на море.

Све што му се на пут деси
Под гудалом све то пане,
Српски језик јездом језди
Од Балкана до Љубљане.

Стражилово, дивни Бранков вису,
Тужно мјесто ђачкога растанка,
Новим ћеш се одјенут цвијетом
Бит рочиште ђачкога састанка.

Српских вила сојеви избрани
Дохрлиће из својих гнијезда
А Стражилов поносити бријег
Бранкова ће окрунит звијезда.

И та звијезда водиља ће бити
 Пространоме Бранковоме колу,
 А Српства ће гениј племенити
 Дат ти, Бранко, златну авреолу.
 Твоју раку и доцни пасови
 Китити ће ловориком светом,
 Твоја мисо, твоји дивни снови
 Омладини биће аманетом”.

“Српски књижевни гласник” такође бележи да је, непосредно пред смрт, Тројановић спремао за “Срђ” “оцену о једном нашем познатом песнику, поводом његове тад изашле збирке песама. По рукописној скици те неизрађене оцене могло се видети његово доста лепо разумевање књижевне критике”.

Овде се вероватно мисли на приказ епопеје Николе Ђорића “Косово”, објављеном у “Срђу” 1904. године, потписаног са У. Тројановић. Пажњу треба скренути на завршни пасус који почиње опаском “Још нешто”.

Тај део текста, који изражава однос Уроша Тројановића према националном питању, гласи:

“Пјесник је у ово 12 пјесама прославио више или мање све српске крајеве, као Босну, Црну Гору, Шумадију и др, само Дубровник није! За сада га још не можемо осудити, јер дјело није свршено. Али унапријед нека му је то на душу. Та, Дубровник је заслужио са својом славном прошлошћу, да буде прослављен у српском нар. епосу као што је “Косово”. То је потребито баш данас, кад му се пориче његов српски карактер и насилно хоће, да се удомаћи у њ туђа идеја, која нема ослона у његовој прошлости, као што је сјајно доказано. А ни у садашњости, јер су сви живи велики Дубровчани једнако вјерни српској мисли и традицијама славнога града”.

“То је цео “књижевни пртљаг” овог младог човека, и он је, као што смо рекли, најмањи који је један књижевник могао дати. Додајмо да је са сва три ова радића Тројановић био сарадник “Срђа” и да је овај некадашњи књижевни лист наш на Приморју за њ везивао најлепше наде своје. Оскудна подмлатком редакција овог листа угледала је у њему толико жељеног и једва стеченог свога сарадника. Она је имала пуно права да на њ толико наде полаже, као што су и остали књижевни листови могли на њ помишљати као на свог доброг будућег сарадника”, завршава свој други непотписани некролог у истој, 1904. години, “Српски књижевни гласник” Богдана Поповића.

Колико нам је познато “Бокешка ноћ”, песма “посвећена бокелској омладини”, последњи пут је објављена пре више од стотину година, у “Бранковом колу”, листу за “забаву, поуку и књижевност”, у Сремским Карловцима 15. (28.) јануара 1904. године.

Преносимо је у целини.

“Бока спава у наручју мира,
 Ситан вео њене груди дира,
 Нарав мртву пуну тајног чара,
 Пој славуја тихо разговара:
 А на небу ситне звезде дршћу
 Ко да поглед врцу бокелскога мора
 И зелених гора
 Пуних цвећа и мирисних трава,
 Винограда и бајних дубрава,
 Витих јела
 И питомих маслина
 И дворова бјелих
 Сурих развалина.
 Бока бдије у поноћно доба
 Ко невјеста ноћ прије вјенчања
 Пуна наде и слатког уфања
 Да младости убере цвијеће,
 Да живота сване јој прољеће.
 Ох, гледај је,
 Како је поносна.
 Земљо мора, гнијездо јунака,
 Колијевко мила
 Кршнијех горштака,
 Морнара српскога
 Питомо станиште,
 Поморкиња вила
 Убаво рочиште,
 Никад љепше искре од љепоте
 Не засину у генија глави,
 Никад нарав у промени вјечној
 У љепше се рухо не обави,
 Него кад је створила Свемоћна
 Ова чуда ноћна,
 Ово небо, ово море сиње,
 И бујно растиње,

Ове крше, поносито стење,
 Што оживјет знаде
 Успомена старих
 На хиљаде.
 У свечаном руху
 Бока чека.
 Сад ће њено поплавити море
 Безброј пуних бокешких бродова.
 А силно ће одјекнути горе
 Од поклика рођених синова.
 Та спасења химна
 Небу ће да хрли,
 А стара ће мајка сина да загрли,
 Да му жива на аманет стави
 Преда и повјери
 Бокешке врлети.
 С Ловћена ће зора ружичнијех зрака
 Освјетлити боје српскога барјака
 Што но се поносно на врх брда вије
 Као да се у оној зори дивној,
 Мило смије. У свечаном руху
 Бока чека.
 За час њена поплавише море
 Сломјена крмила.
 Листом њене одјекнуше горе
 Плачем тужних вила.
 Ох, дабогда да сам лаго
 У очају што ме свлада!
 Ох, дабогда, да оживи
 У мом срцу стара нада!
 Омладино, браћо мила,
 Ти народа снаго прва,
 Сложно, сложено, силно, српски,
 Да стрвемо гадног црва,
 Наметнице гамад љуту
 Да требимо до истраге,
 Да ко сунце чисто сине
 Лице Боке, мајке драге.
 Омладино, граби журно,
 Прије него зора сине,
 Да имаде што обасјат
 Борбу српске омладине.

А тек те пламеним крилом, у слободном
 свом лету, српска вила додирнула
 у оној чудесној ноћи
 којој јоште прозорја нема!

А тек си затрављен у свијет зашао,
 у срцу дрхтећем и оку пламтећем,
 у горућој носећи пјесму
 свег народа твог идеале!

Ој српска Боко, борбом овјенчана
 витешке твоје дјецe племените
 на херојска мајчина недра
 прими и овог патника свога!

А ви са мора јадранског пјенећи
 валови, носте му слободне поздраве
 из свијех српских домова
 уз завјетну осете химну,

Носте му и цвјећа, цвјећем му китите
 гроб хладни, нека пјеснику одлане,
 уз сузе и цвјеће кад чује
 завјет и молитву отаџбине!”

У истом броју “Срђа” И. Е. објављује пјесму с једноставним
 насловом - “Урошу Тројановићу”.

На уранку животнога хода
 Коб немила на те се искали
 И испуни свакога печали,
 Јер бијаше нада својег рода.

Братство, љубав, знање и слобода
 Бијаху ти сјајни идеали,
 И зар сада све се у гроб свали,
 Све разори худа непогода?

Ох не, смрт је само нека мјена:
 У чистије свере дух се вине
 А на земљи траје успомена,

Која чува жртвеник врлине,
И твоја ће живјет несмућена
Међу нама, о вилински сине”.

Примерено је предочити и нешто личних сећања на Уроша Тројановића из пера његовог школског друга Петра Колендића. Овај угледни књижевни радник објавио је књигу “Моја сјећања и запажања” са поднасловом “Из старог Дубровника” и осветлио гимназијске дане овог нашег даровитог Луштитчанина.

“Тек кад сам био у шестом разреду, школске 1900-1901. године, неки Срби, ђаци из старијих разреда, у првом реду каснији публициста и политичар Стијепо Кобасица и симпатични млади Бокел Урош Тројановић, брат заступника Владимира, преузели су нову организацију Срба гимназијалаца...И покренули су “Пому” писану руком. “Пома” је излазила једном мјесечно, с чланцима у латиници или ћирилици, већ како је који писац свој чланак понудио. Лист је тако, добро контролиран од нас, у једном једином примјерку ишао од руке до руке само међу ученицима виших разреда. Име “Пома” добио је по истоименој пјесми Меде Пуцића, за коју се тад говорило да представља цио програм Срба на Приморју... Сарадника је било мало, јер је мало, једва тридесетак, и било Срба у дубровачкој гимназији...Импонирао ми је само један оригинално замишљен циклус сонета младог Тројановића који ће, наскоро затим, пострадали ради своје пјесме “Бокешка ноћ”. Хтио је, изгледа ми, дати неки римовани преглед дјела новијех српских писаца. Три - четири сонета, на примјер, имали су заједнички натпис Дјура Јакшић, а сами сонети носили су римске бројеве и као мото сваки у углу натпис неке Ђурине романтичне приповјетке у стиховима: Невеста Пивљанина Баја, Барјактаровићи итд. док им је сонет лапидарно и духовито препричавао садржину тог спјева.

Други годишњак “Поме”, како су и Тројановић и Кобасица свршили гимназију и отишли на универзитет, препустили су мени да га ја уређујем...Један наш излет у Котор осигурао нам је као сарадника Шпира Желалића, који се онда бавио писањем пјесама а свршио као савјетник предратног нашег посланства у Аргентини.

Нијесу без нас могли бити ни излети Срба Дубровчана обично у симпатични Цавтат, обавезни излет о православној Великој Госпојини на Савину, једном на неку црквену светковину у манастир Дужи, други пут чак кроз чаробни Бокешки залив у Котор.

“Пома” је угинула на почетку треће њене године у јесен 1902. кад сам био у осмом разреду.

Дубровачка “Црвена Хрватска” у броју од суботе 11. септембра 1902. донијела је преко цијеле прве стране чланак “Српска пропаганда међу ученицима у Дубровнику” денунцирајући нас отворено ради српске пропаганде аустријској полицији.

Антун Бенуси...кад се истрага све више заплитала, предао је (“Пому”) на чување Бокелју Илији Ђивановићу...па нам је ту цијела “Пома”, тојест два потпуна годишњака и први број треће године, пропала. Говорили су ми, доцније, да је Ђивановић, од страха, све спалио”.

Из Колендићевог сећања може се уочити да је Урош Тројановић, пре првих песничких радова, био политички ангажован у заборављеном и несталом гимназијском листу “Пома”.

После текста у “Црвеној Хрватској” ухапшен је 5. новембра 1902. Антун Фабрис, главни и одговорни уредник листа “Срђ” у којем је песма “Бокешка ноћ” објављена - у ствари, лист је већ у штампарији заплењен тако да није ни доспео до читалаца - а одмах после Фабриса и Антун Пасарић, власник Српске дубровачке штампарије, која је штампала “Срђ”. Неколико дана касније, ухапшен је и Урош Тројановић, како је речено, у Бечу, где се налазио на студијама права и уз пратњу полиције спроведен у Дубровник. “Остали су сва тројица пар мјесеци у истражном затвору и пуштени су на слободу на Бадњи дан 1902. године” писао је др Лујо Бакотић у књизи “Срби у Далмацији”. “Влажне дубровачке тамнице у зимско доба упропастиле су здравље све тројице и они су за годину дана помрли. Убила их мемла од камена”.

Неколико месеци пре Уроша умрла је његова мајка Ђурђина, образована жена за коју се бележи да је била претплаћена на “Србобранку”, збирку песама которског песника Риста Милића, издату на Цетињу 1870.године. Отац Иво Тројановић, поморски капетан, преселио се с Роса у Дубровник после 1882. године, јер се у биографијама пише да је те године његов млађи син Урош такође рођен на Росама. Умро је у Дубровнику 1889. кад је Урош имао седам година.

Старији брат Владимир Тројановић рођен је на Росама по једнима 1864, по другима две године касније. Досад најпотпунији истраживач живота и судбине браће Тројановић, Новак Р. Миљанић верује да је Владимир рођен 1864, позивајући се на Јована Грчића који је 1925. у Загребу објавио књигу “Портрети с писама”. Грчић, наиме, тврди да је будућег лекара, политичара и песника упознао 1885.године. “Докази Грчића (лични сусрет, разговори, писмо) дају основа да се његово тврђење сматра веродостојнијим” пише Миљанић, који је у часопису “Бока” написао чланак “Пјесници

браћа Тројановић с Роса” у којем је навео сва песничка и прозна дела овог угледног Луштитанина, уз посебно наглашену опаску:

“Обзиром на његову претјерано сензибилну нарав, биће завјера ћутања о његовом поетском стваралаштву један од разлога што није дао више. На ово су имали утицаја, чини ми се, још његова ангажованост политичком дјелатношћу и заузетост стручним, лекарским радом. Вјероватно су критичари чекали појаву збирке пјесама па да нешто кажу, а ова се никад није појавила и тако се о пјесништву В. Тројановића ћути све до 1925, кад се појављује дјело пензионерске доколице проф. Јована Грчића”.

Кратки живот др Владимира Тројановића (1864-1904) може се пратити на три плана: песничком, лекарском и политичком.

Политички се огласио говором на гробу дубровачког Србина католика и песника Меде Пуцића, када је 29. јула 1893. у Дубровнику откривен Гундулићев споменик. Овом свечаном чину присуствовало је око 500 Бокеља (од којих су 30 били из Луштице!) који су на споменик положили 19 венаца српских и хрватских удружења из Боке. Према недељнику “Дубровник”, прослави је присуствовало 3.000 грађана Дубровника, Боке и околине, а бројно присуство Бокеља подстакло је уредништво “Дубровника” да уводник у наредном броју наслови са “Бока у Дубровнику”.

“Сви се упутише пут Лапада да посјете тамошње гробље и да се поклоне гробу Дубровчанина властелина, Србина, пјесника Меда Пуцића. Диван ли је то приказ био! Срби са свијех страна скупили се да одаду пошту оном српском великану, који је за живота свога улио у данашњи нараштај града Дубровника љубав за српством, и који је пробудио из дријемежа духове да очувају и да оснаже што Дубровнику припада и једино приличи.

Пошто је српско пјевачко друштво “Јединство” отпјевало “Вјечнаја памјат”, Др Владимир Тројановић из Боке Которске, станувши у прочељу гроба, рекао је од прилике, ово:

“Овај жарки пољубац (говорник клече и пољуби гроб) пољубац је цијелога српства које се ево из свијех крајева наше велике српске отаџбине сабрало да се сјети овог светог мјеста гдје у српској земљи, у сјени чемпреса, ловора и маслине сниваш, о бесмртни, вјечни санак.

Омладина твоја српска и харан народ приступа да се поклони Генију твоме. Приступа свијетлом гробу баш данас кад великом српском пјеснику Гундулићу, Твоме старијем другу, који је Теби, о Медо, оставио српску Сунчаницу, - споменик открива. Бесмртни пјесниче, Твој слободни дух, Твоје велико српско срце охрабрује нас јер Пјесма Твоја са висина свемогућим гласом силно

нас зове, да учимо и да се надамо у бољу будућност народа српског ког си Ти, вјерни, бесмртни сине његов, на вијеке прославио.

Назад десет година с овог истог мјеста, - кад Тебе, о славни, у гроб положисмо, кад Дубровник Твој српски град, омладина и народ вас горко плакаше што занијемеше Твоја златна уста, - први приступи Твој гласовити ђак а наш велики учитељ Петар Будмани који, савладавши велике јаде у народној тузи, овако, свечано, рече: “Бесмртни учитељу мој Медо, заклињем ти се да ћемо увијек Твоје стопе слиједити док нам год ускуца ово српско срце”.

И гле данас, ево Српства Твога на гробу Твоме, ево нас, о Медо, да испунимо заклетву свету, ево нас да се још једном, враћајући се испред Гундулићева кипа, закунемо Теби да ћемо слиједити Твоје стопе, да ћемо чувати Твој и наш српски град као и ови Твој гроб да га душман не отме докле и једног Србина устече!

Чуј, о бесмртни, заклетву нашу и озгор с недогледних појетских висина, гдје Гундулићев српски Геније царује, не дижи ока с Твог српског Дубровника него чувај и брани Твој српски народ.

Овај жарки пољубац (говорник клече и пољуби гроб) пољубац је свега српства.

Слава, слава, слава српском пјеснику Меду Пуцићу”.

Др Владимир Тројановић имао је тада 29 година. Последњих шест година живота провешће као посланик Боке у далматинском сабору.

Крајем 1892. године др Владимир Тројановић постављен је за општинског лекара у Врлици, у далматинској Загори. Да није прекидао везе са родним крајем, сведочи писмо, упућено из Врлике 17. децембра 1892, а објављено у листу “Дубровник” од 11. јануара 1893, начелнику општине Луштитчке Раду Рашковићу. У овом писму др Владимир захваљује Рашковићу и осталим виђеним Луштитчанима на “опроштајној вечери” коју су му приредили.

Недељни лист српске оријентације “Дубровник” који из пера бројних, углавном анонимних дописника из Боке, прати друштвени и политички живот тога доба, доноси у броју од 8. марта 1896. на целој страни говор др Владимира Тројановића у Далматинском сабору. Месец дана касније, у броју од 12. априла 1896, потпис др Владимира Тројановића налазимо на Изјави о поштовању и привржености истакнутом Србину из Далмације Сави Бјелановићу. Уз др Тројановића, као члана Српског клуба, као потписници Изјаве се налазе и Паво Каменаровић, Владимир Симић, Јосо Кулишић, Ђуро Вукотић, др Радослав Квекић, др Антун Пуљези, др Душан Баљак. Активност др Владимира

Тројановића у Врлици може се видети и у “Српском магазину” за годину 1896, годишњаку који је водио истакнути Бокелј и игуман манастира Бања код Рисна Дионисије Миковић. Др Тројановић је у Врлици окупио десет претплатника за овај часопис. Из Луштице је у то време претплатник на “Српски магазин” био поп Филип Тројановић.

Нема тачних података колико је остао у Врлици (из овог града допутовао је у Дубровник да одржи свој чувени говор на гробу Меде Пуцића), али га 1900. налазимо као лекара у Рисну, у његовој Боки.

Новак Р. Миљанић, позивајући се на “Глас Црногорца”, пише о угледу др Владимира као лекара.

“О његовом љекарском угледу у Рисну налазимо доказе 1900, кад лијечи супругу војводе Анта Даковића - Митру и 1901, кад лијечи сина војводе Лазара Сочице - Бећа. У то вријеме има доста и угледних љекара у Никшићу, на Цетињу и у другим црногорским градовима, па ово обраћање поменутих др Владимиру Тројановићу тим више говори о његовом љекарском угледу”.

Миљанић пише да је др Владимир Тројановић у вријеме смрти имао супругу, сина гимназисту и кћерку ученицу дјевојачког института на Цетињу. Његова приврженост родитељима и сестри Милице, даље пише Миљанић, нарочито се показује у песми “Бокешки поморац”. Био је дубоко привржен свом народу о чему сведочи прилог од 10 круна, уместо честитака о Божићу 1899. у фонд “Српског братства”.

Урош је, како је речено, сахрањен у Дубровнику, др Владимир у Шибенику. Први који је покушао да “бар у гробу” споји браћу Тројановиће, неизмерно одане један другом, био је познати национални радник и књижевник, игуман манастира Бања код Рисна, Дионисије Миковић, издавач и уредник више часописа. У Календару “Бока” за 1913. годину, Миковић је написао:

“Иако му тијело почива у земљи која није туђа него наша, пренесимо га, јер милија му Бока бјеше од свега. Омладино, која си се његовом збору и дјелима одушевљавала, подизала га и клицала му, прени се да му се кости пренесу у родну земљу”.

Колики је углед и утицај имао Миковићев Календар казује пример да се продавао и у Београду, у дворској књижари Мите Стајића, као и у књижари Српске академије наука коју је водио каснији чувени издавач С.Б. Цвијановић. Календар “Бока” се могао наћи и у Русији, у Ботуму, у књижари Васе С. Јовановића - Пераштанина, а имао је претплатнике широм света - у Аустралији, САД, Египту, Бугарској и Турској.

Аустројске власти, на жалост, нису дозволиле пренос посмртних остатака др Владимира Тројановића у Дубровник очигледно из бојазни да би се тај чин претворио у политичку и националну манифестацију. Дошли су ратови, балкански и светски, царевина против које су се борила браћа Тројановић је нестала, али је, на жалост, готово нестала и успомена на ове изузетне људе из Луштице.

Десет година после Миковића, двадесет година после смрти браће Тројановић, појављује се у Загребу 1925. књига успомена Јована Грчића. Сећања Грчићева су занимљива јер, - осим својих оцена о Владимировој поезији, у којој каже да Тројановић “велича и слави своје бокешко море” - доноси и неколико писама нашег Луштитанина из Граца, где је студирао медицину. У Грацу су се Грчић и Тројановић срели у јесен 1885. године и тада је Грчић “у току свагдањих разговора о песништву и литератури добио прилике запазити у Тројановића релативно красну књижевну спрему, која је била кадра прекалити му укус и, сљубивши се са његовим лепим песничким даром, квалифицирати га за ваљана песника”.

Јован Грчић своје успомене на већ две деценије почившег др Владимира Тројановића завршава жељом да се његове песме прикупе и објаве у књигу.

“Тројановићеве красне песме из ђачких му дана још су растурене по листовима. Песник сам није доспео, да их прикупи, прегледи, среди, пробере и изда у збирци. Хоће ли ко други урадити то? Тешко! А штета је. Тројановић није заслужио да буде заборављен. Његова Бока, коју је он обожавао, шат (?) нађе пута и начина, да овековечи успомену свог честитог сина!”

После заборављене Грчићеве књиге, у црногорском књижевном часопису “Сусрети” од јануара 1955. - дакле пола столећа после смрти браће Тројановић, четири деценије после Миковићевог и три после Грчићевог апела - краћим текстом се јавља Васо Ј. Ивошевић. Под насловом “Браћа Тројановићи” и поднасловом “Заборављени пјесници - борци Боке”. Уз жаљење што “изгледа да их је вријеме прекрило заборавом, премда још и данас тиња успомена на њих у архивским подацима и у препречавању још живих савременика” Ивошевић наводи и податак да се др Владимир Тројановић као “заступник Боке у Далматинском сабору у Задру... прочу својим политичким иступима у читавој Аустро-Угарској”. Др Владимир Тројановић је за заступника Котора, Херцег-Новог, Рисна и Будве у Далматинском сабору, заједно са Ђуром Вукотићем, изабран у септембру 1895. Био је кандидован за народног посланика у Царевинском вијећу у Бечу, али су његов

избор, пише Ивошевић, “омеле полицијске власти, јер им није било угодно да и један тако смиони родољуб буде члан парламента”.

Скоро седам деценија после смрти браће Тројановић јавља се у часопису “Бока” број ИВ од 1972. године досад најпотпунији текст о др Владимиру и Урошу Тројановићу. Аутор Новак Р. Миљанић доноси и библиографију радова - песама, приказа, чланака - укупно 35, уз оцене посебно Владимировог живота и дела. Он је по разним листовима и часописима пронашао 25 песама, затим неколико прича, цртица, полемичких и других чланака.

“Ако квалитет није пресудан, оволики опус не би смио бити разлог да се не уврсти у ред пјесничких стваралаца, ма и са великим закашњењем” пише Миљанић сматрајући Владимира Тројановића зачетником веризма код нас и поредећи га са Војиславом Ј. Илићем и Владимиром М. Јовановићем и закључује: “Тројановићева поезија патриотске тематике није декламаторска и наративно штура проза у стиху, сачињена од мноштва јаких ријечи, већ је искорачење испред својих савременика погледом у будућност, визијом сутрашњице, обогаћена сликама и звуком, често у слободној форми обликована, а тематски нова, оригинална и разноврсна. Његова поетска мисао је танана, својим смислом лебди између стихова, докучива оном ко дубље понире у смисао пјесниковог казивања”.

Др Владимир Тројановић очигледно није био довољно схваћен у свом времену, а касније је неоправдано заборављен.

Душан Тројановић, рођак браће др Владимира и Уроша, новинар и уредник, пренео је посмртне остатке др Владимира Тројановића из Шибеника у Дубровник после Другог светског рата, педесетих година прошлог века, где почивају поред његовог брата Уроша. То је био приватни чин и све досад био је познат само најближој родбини. Овај податак тек ових дана саопштио је писцу ових редова Дејан Миладиновић, оперски редитељ светског угледа, који живи и ради у САД, а повремено долази у Београд и Росе на Луштици, родно место свог деде Душана, и трагичних српских песника Уроша и др Владимира Тројановића. Душан Тројановић је отац наше оперске певачице и примадоне Милице Миладиновић, мајке редитеља Дејана Миладиновића.

Град Београд се достојно одужио успомени песника и новинара Уроша Тројановића. Једна од улица Београда, близу Северног булевару и Дунава, после Првог светског рата добила је његово име и, срећом, задржала до дана данашњег.

ПЕТРОГРАД У ЗЛОЧИНУ И КАЗНИ Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

„Госїоди, чїо за їорог!..“¹

У роману Фјодора Михајловича Достојевског: „Пресїуїленіе и наказаніе“ (1866) веома јасно се одражавају друштвена превирања друге половине XIX вијека. Достојевски је на становишту да између племства и народа постоји непремостиви јаз, који води пропасти и једних и других. Као могућег кривца он види одсуство воље код људи на власти да нешто измијене у друштвеном устројству. Ипак, чињеница је да Фјодор Михајлович и не помишља на револуционарни преврат, већ покушава да покаже како једино коријенита промјена унутар самог друштвеног организма води напретку. Боље рећи, потребно је уређење мијењати изнутра, покренути здраве снаге, којима је руски човјек обилно дарован. *Злочин и казна* показује докле човјека може да одведе идеолошка заслијепљеност, и како се преступнику нарочито тешко покајати. Излазак за грешнике Достојевски не налази чак ни у епилогу овог романа, остављајући га практично незавршеним. Касније његово дјело, *Браћа Карамазови* (*Браїѣя Карамазовы*, 1879) је поље на којем се он коначно обрачунава са злом и гријехом у свијету и човјеку.

Традиција умјетничког представљања Петрограда је започета прије Достојевског. Код Н. В. Гогоља је Петроград насликан са два лица: иза парадне љепоте је скривен крајње биједан и сиромашан живот, док код А. С. Пушкина Петроград изазива одушевљење (*Медный всадник: Здесь будетъ їород заложен...*). Послије Достојевског ту традицију настављају познати пјесници А. Ахматова и О. Мандельштам. И за њих је то јединствен и типично „њихов“ град. Ахматова, слично Пушкину, Петроград доживљава лијепим и величанственим, док је Мандельштам са жуто-црним тоновима ближи начину на који га представља Достојевски.

Опис Петрограда, почетком јула, прво је што нас дочекује у роману *Злочин и казна*. Чак и прије и него што нас упозна са јунаком повијести, писац нам предочава изглед градске вреве и метежи, вода нас кроз мрачне улице, које најчешће завршавају

1 Ф. М. Достоевский, *Пресїуїленіе и наказаніе*, „Художественная литература“, Москва, 1978, с. 210.

неким ћорсокаком, као да нас припрема за бурне догађаје који предстоје самом јунаку. Није сувишно напоменути да баш оваква средина погодује будућим дешавањима у роману.

У редовима који слиједе намјерни смо указати на функцију изгледа Петрограда у самом роману, и не само његов нарочити композициони значај, који је несумњив, већ прије свега његово извјесно „саучесништво“ у „савршеном злочину“ Родиона Романовича Раскољникова.

Пејзажне слике Петрограда, сцене његовог уличног живота, ентеријери собичака итд. стварају општи утисак тога града, који је противан човјеку, гуши га, дави га, стварајући атмосферу безизлаза, и као да сам тјера на скандале и злочине разне врсте.

Раскољников је обучен тако да би се тога стидио и неко навикнут на најтежу сиротињу. Међутим, аутор додаје како би се у том дијелу града тешко могао наћи ико кога би то изненадило, а камоли да му може замјерити. Прва слика Петрограда изгледа овако:

„На улици је била страшна врућина, поред тога запара, гужва, на све стране креч, скеле, цигле, прашина и онај нарочити летњи задах, тако познат сваком Петрограђанину који није у стању да изнајми вилу за летовање – све то непријатно је потресло ионако већ растројене младићеве живце. Несносан задах крчми, којих у том делу града има нарочито много, и пијан свет који је непрестано сретао, иако је био радни дан, комплетирали су одвратни и тужни колорит слике.“ [*Злочин и казна*, 8]²

Овакав тужан колорит у младићу изазива најдубље гађење и квари његову ванредну љепоту. Управо у овој противстављености између изгледа улице и лијепог младића смјештен је заматак извјесног нејединства и дуализма између спољашњег и унутрашњег, заматак, нагласимо, који за својим оваплоћењем трага кроз цијелу повијест. Та ужасна јара понекад и престане, али онда прераста у још горе стање: послије жеге наступе застрашујућа поплава, удари грома и олује. Безмало кроз цијелу повијест присутна је атмосфера неподносиве жеге, тјескобе, који даве јунака, помућујући му разум до самозаборава. Као што су тјескоба и загушљивост преовладавајућа црта у сликању Петрограда, тако је и описивање међуљудских односа у њему усмјерено ка истом циљу. Управо због тога, да би што јасније показао ту узајамну повезаност спољашњег и унутрашњег, Достојевски уводи уличне сцене. Поменимо најприје сусрет Родиона Раскољникова са пијаном дјевојком, која је, можда, најава

2 У раду ћемо користити роман *Злочин и казна* у издању ИРО „РАД“, Београд, 1981, у преводу Милосава Бабовића.

оне која касније покушава самоубиство!? На улици је прегажен и Мармеладов, Катарина Ивановна доживљава растројство, Раскољников се каје... Радња романа се не одвија на трговима с фонтанама и дворцима, свакако не на Невском проспекту, који је за оновремене људе био символ лагодног живота, престоничког положаја у друштву и љепоте. Петроград Достојевског је болестан на смрт, болесни су и сви јунаци овог дјела, неко физички, неко морално.

У функцији сличној оној коју има спољашњи изглед Петрограда, појављује се и соба, боље рећи собичак, у којој пребива Раскољников. Он с мржњом погледује по њој, јер њен ентеријер као да оличава његово душевно расположење. Његова постеља је као гроб, и одатле изласка нема: напољу су жуте, високе куће, без прозора или пак са слијепим окнима. Уопште, ријетке су у Петрограду Достојевског куће са прозорима, а уколико их и имају онда су они обавезно поломљених стакала. Прашњаве улице са несређеним двориштима, и мноштво ћорсокака дочаравају слику запуштеног града, и не могу човјека оставити мирним. Родион Романович скрива украдене ствари у једном таквом дворишту, а подвучимо и да у разговору са иследником он образлажући своју теорију о савршеном злочину, сматра да је идеално мјесто за чување украдених ствари управо једно запуштено двориште. Соба у којој пребива Раскољников одражава у ствари цјелокупни Петроград.

„То је била мајушна ћелија, дуга једно шест корака. Имала је врло бедан изглед са својим жућкастим, прашњавим тапетима, одлепљеним од зида, и била је тако ниска да је мало вишем човеку било у њој ужасно³: стално му се чинило да ће ударити у таваницу. Намештај је одговарао стану: три старе столице, не баш очуване, у углу обојен сто на коме је лежало неколико свезака и књига; већ само по томе како су биле прашњаве, видело се да их одавно није дотакла ничија рука; и, најзад, незграпна велика софа, некад пресвучена цицом, а сад сва у ритама, која се пружала готово дуж читавог зида и заузимала половину целе собе, служила је Раскољникову као постеља. Често је на њој спавао онако како се задесио, не свлачећи се, без чаршава, покривајући се старим, похабаним студентским капутом, са малим јастуком под главом; под јастуче је подметао све рубље што га је имао – и чисто, и прљаво – да би узглавље било више. Пред софом је стајао мали сто.“ [Злочин и казна, 31]

3 Напоменимо да је Раскољников „доста висок, танак и стасит“, [Злочин и казна, 8]

Ово не може а да не изазове једак поглед и раздражљиву реакцију код Раскољникова. Тешка атмосфера са улице уноси се у тјескобну собу, па туга и нерасположење овладавају његовим духом. Ријетки су тренуци када је Раскољников позитивно расположен. Склони смо чак устврдити да нема ниједног тренутка у којем он уопште бива расположен. Нерасположење је доминантна црта његовог душевног устројства. Међутим, на другој страни Достојевски даје једну ведру сцену када Раскољников, са моста на Неви, гледа дивну панораму царског дворца и куполе саборне цркве.

„Стајао је и гледао у даљину дуго и пажљиво: то му је место било нарочито познато. Кад је раније ишао на универзитет, онда му се обично – најчешће кад се враћао кући – дешавало, можда и сто пута, да застане баш на овом истом месту, да се пажљиво загледа у ту одиста дивну панораму и да се скоро сваки пут чуди једном свом нејасном и необјашњивом утиску. Необјашњива студен вејала је увек на њега пуна немог и глувог духа... Он се сваки пут дивио том туробном и загонетном утиску и, не верујући себи, одлагао његову одгонетку за будућност“.

[Злочин и казна, 111]

Иако је овдје дао опис прелијепе панораме, коју прати и јунаково душевно стање, аутор ипак није издржао до краја. Наиме, видимо да Раскољников прелази из зачуђености у неку врсту загонетног расположења, које је обременењено неком тешкоћом, и да чак одгонетку тог нејасног утиска одлаже за будућност. Иначе је, можемо примијетити, одлагање рјешења иманентно личности Родиона Романовича. Сјетимо се само његовог стављања под јастук Јеванђеља, на робији, које показује његову немоћ да се покаје, и подвуче црту за пређашњим животом.

Слика друга – петроградске улице, дата нам је када Раскољников, након што му пријатељ и будући зет Разумихин доноси у завежљају ново одијело, излази сасвим миран и сигурних покрета. Та мирноћа је чудновата; изненадно смирење као да очитује његову сигурну намјеру да постигне одређени циљ. Опет Достојевски показује како и у оваквом душевном стању, излазак на петроградску улицу, и сусрет са загађеним ваздухом, изазива помућеност, иако је залазак сунца, када би требало да смирај дана смирује и људе...

„Запара као и пре, али он је жељно удахнуо тај смрдљиви, прашњави, загађени градски ваздух. У глави му се почело вртети; некаква необузdana енергија синула је одједном у његовим врелим очима и на његовом омршавелом, бледожутом лицу.“ [Злочин и казна, 151]

Фјодор Михајлович чак и преко мајке Родиона Романовича – Пулхерије Александровне указује на негативни утицај средине на човјека. Она, као мајка, једина има оправдање за лоше расположење свога сина, и повезује га са загушљивошћу собе и ужасном атмосфером у граду. Слика ТРЕЋА – Петрограда:

„Овде је загушљиво... а и где ту човек да се надише ваздуха!

Овде је и на улицама као и у собама које на прозорима немају отвора за проветравање. Господе, какав је ово град...“ [*Злочин и казна*, 230]

Интересантно је примијетити да се чак и у сну Раскољникова, пред сусрет са Аркадијем Ивановичем Свидригајловим⁴, Петроград појављује у ружном колориту, опет у вечерњим, овог пута касним, сатима. Чак ни тишина коју мјесец излива није цјелебна за његову растројством намучену душу. Слика ЧЕТВРТА – Петрограда.

„Обузе га бунило; учинило му се чудновато што се не сећа како се нашао на улици. Било је већ касно увече. Помрчина све гушћа, пун месец светлео је све јасније, али је у ваздуху било некако нарочито загушљиво. Маса света је ишла по улицама; занатлије и запослен свет разилазили су се кућама, а неки су шетали; мирисало је на креч, на прашину, на устајалу воду.“ [*Злочин и казна*, 264]

Туга је свакако расположење које влада његовом душом. Иако, дакле, мјесец „снује загонетке“ и диктира непрекидну тишину и мир, његово срце лупа све јаче: чак га је и бољело. А и та мјесечева тишина је тако тајанствена и тужна. Просто страшна.

Коначну дијагнозу Петрограду даје Свидригајлов. У крчми, на фону разјашњавања независног положаја Родиона Романовича, у дијалогу с њим, Аркадије Иванович, самоубица, овако описује овај град:

„И још нешто; ја сам уверен да у Петрограду силан свет у ходу говори сам са собом. Ово је варош полуделих. Кад би ми имали науке, онда би медицинари, правници и филозофи могли извршити над Петроградом веома драгоцена истраживања, сваки у својој струци. Ретко ће се где наћи толико мрачних, оштрих и чудних утицаја на душу човекову као у Петрограду. Шта значе

4 Требало би, не упуштајући се превише у фабулу самог дјела, рећи да Аркадије Иванович Свидригајлов има изузетно значајну улогу у самој повијести, будући да се он појављује у одсудном тренутку када у Раскољникову сазријева ријешеност да призна злочин Порфирију Петровичу. Наша је мисао да баш Свидригајлов представља у извјесном смислу „кап“ која је превршила чашу, и води Раскољникова на чин признања злочина.

само климатски утицаји! Међутим, то је административно седиште целе Русије и његов карактер се мора одражавати на свему“. [*Злочин и казна*, 444]

Свидригајлов, уочавамо, изналази неку врсту оправдања за понашање Раскољникова, самим тим што му допушта ту „навику“ говорења са самим собом. Њему је свеједно, чак и нема намјеру да га „излијечи“, али је функција његове примједбе управо у томе да дио кривице припише и утицају средине на психолошко стање злочинца. Као да је сасвим „природно“ да се из овакве средине мора породити злочинац, и да је „савршени злочин“ Раскољникова у ствари покушај његовог обрачунавања са окружењем, безмало са друштвеним уређењем. Петроград⁵ Фјодор Михајлович доживљава не само као административни центар Русије него као престоницу савремене цивилизације, као мјесто гдје се сабирају лажне идеје, које лебде у ваздуху. Стога га он представља као оваплоћење неприродног, извјештаченог, неорганског, нездравог изгледа и распада живота. Сама чињеница што је мало сцена гдје се појављују дјеча показује колико је аутор желио да прикаже Петроград суровим. Додуше неколико пута он уводи дјецу, али без њихове радости и углавном дјецу која страдају и просе. Истакнимо да једна од најпотреснијих сцена јесте управо она између Раскољникова и Пољечке. Злочин сваке врсте, а нарочито против човјека, у овом граду је сасвим обична ствар. Безмало свакодневна. Лебезјатњиков тлачи Катарину Ивановну, Лужин клевеће Соњу, старица-зеленашица пљачка несрећну сиротињу која код ње залаже ствари. Како се показује, Петроград је град препун психички нарушених људи, то је град полусумашедших.

У самом петроградском ваздуху као да је расијана некаква погубна и рушилачка страсна енергија. Безизлаз, чамотиња и очајање овдје владају и хране зле црте карактера Раскољникова, и логично да слиједе насиље и убиства. Он је типичан производ онаквог Петрограда. Као сунђер, он упија негативна испарења смрти и патње, што у његовој намученој и изранављеној души порађа раскол: истовремено када његов ум ствара идеју савршеног убиства-злочина, његово срце је преиспуњено болом због страдања људи. Он, и не размишљајући, посљедњу копејку даје породици убоге Катарине Ивановне и Соње, труди се да помогне мајци и сестри, не напушта ни беспомоћну проститутку на улици... Али

5 О функцији, боље речено улози, коју Петроград има у цјелокупном стваралаштву Достојевског видјети наш рад: ПЕТРОГРАД У ДЈЕЛУ Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ, *Слово*, Часопис за српски језик, књижевност и културу, година V, број 21, Никшић, фебруар 2009, 159-170.

тима се не умањује раскол у његовој души. Напротив, он постаје све дубљи и коначно води до преласка „црте“ која раздваја „обичне“ од „необичних“ људи, и он прави „први корак“ у име „свеопште среће“. Раскољников чини преступ, као што је некад и сам Петроград посто убица. Његови прелијепи дворци у ствари су подигнути на костима десетина хиљада људи, и њихови предсмртни вапаји и клетве још увијек одзвањају у тим грађевинама, додатно обременујући његову архитектуру. Због тога је Петроград веома интересантно поље за умјетничко стваралаштво.

Нека на самом крају буде забиљежено да Фјодор Михајлович Раскољникова не одводи у други дио Петрограда, тамо гдје цвјетају руже, гдје нема гужве, гдје је лијепа архитектура, гдје се дјеца играју – гдје је свијет богатих, просто казано. Да је Раскољников упознао такав живот сигурно не би сматрао да је свијет ништаван и да је злочин излаз. Међутим, онакав Петроград је само оснажио његову идеју, хранећи је злом енергијом, и учвршћујући га у његовој сулудој намјери, узимајући на себе улогу саучесника у „савршеном злочину“. Није допринос Достојевског у „Злочину и казни“ само у томе што је изобразио унутрашњи свијет „малог“ и усамљеног човјека, радио је то и Гогољ прије њега, већ прије свега у томе што он ствара новог јунака у књижевности – Петроград, коме придаје страшну кривицу, оптужујући преко њега цјелокупни буржоаски поредак. Петроград је истјерао Соњу на улицу, гурнуо чашу у руку Мармеладову, отјерао у гроб Катарину Ивановну, ставио у руке сјекиру Раскољникову, стога је његова морална атмосфера – атмосфера свеопште зловоље, моралног посрнућа, злобе и распада.

Има ли спаса људима у овом граду? Достојевски излаз проналази и нуди спасење у лику Соње Мармеладове. Људима нису потребни „необични“ људи наполеоновског кова и индивидуалисти који би њима владали, попут Лужина. Човјеку је неопходан ближњи, душевна чистота и духовна непомућеност, састрадална љубав и отвореност за другог. Упркос томе што је злокобни петроградски плочник и улична атмосфера преовладавајућа црта у опису града, земља коју Раскољников цјелива покреће у њему процес кајања, постајући симболом спасавајућег подвига покајања и свеопштег човјековог васкрсења.

Петар РМУШ

КУЛТ ЦРНЕ ГОРЕ И СРПСКИ
РОМАНТИЗАМ (5)*Црногорски њромантизам и њиѡанизам
у ѡезији Лазе Костића*

Један од посљедњих пјесника српског романтизма, чији је побједопојни стих опјевао Црну Гору, био је чудотворни пјесник нашег романтизма Лаза Костић. За њега књижевни критичар Владета Вуковић пише: “Родољубиви Костићеви стихови, цвасти лепог израза нашег романтизма, често су складна синтеза античких и националних елемената. Као и у драми, у његовим родољубивим стиховима остварио је јединство хеленског, митског и тајанственог елемента, транспоноване култа славе и витештва у сублимне пределе вечности.” (Владета Вуковић, “Записи из књижевности”, “Јединство”, Приштина 1974. страна 124).

Овај немирни, блистави, противурјечни и крени пјесник, оспораван и ваздизан, припадао је духом и дјелом идејама Уједињене омладине српске. На њега је првенствено дјеловала моћ народних пјесама које пјевају отпор турском злу и трансформишу косовски мит у инспиративни, одбрамбени механизам. Амбициозан и пркосан, са широким образовањем, немирна духа и знатижеље (трећи Србин који је одбранио докторску тезу на латинском), Костић ће походити многе крајеве, при чему ће га идеја за уједињење Српства свуда пратити. Учествовао је на изradi Устава Друштва за ослобођење и уједињење српско.

На Цетињу је први пут 1871. године, гдје са Васом Пелагићем потајно прави план за српско ослобођење и спајање. Због слободоумних и напредних, српских идеја, знао је и да робује. На позив кнеза Николе Петровића одлази на Цетиње 1884. године, гдје ће, у црногорском дворском окриљу провести седам година и гдје уређује лист “Глас Црногорца”, до 1891. године.

Рани утицај епског пјесништва и снага гусларског десетерца утицаће на његово пјесничко формирање. Класични мотиви антике, Милутиновић и Његош битно утичу на оригиналност и пјеснички пут Лазе Костића. Костићево родољубље, пантеистички доживљаји природе и антички мотиви, космичка поетика и узвишеност створиће сублиман пјеснички свијет, нов, необичан, чудно лијеп - костићевски. У родољубивом заносу оснажила га је Црна Гора,

о којој је десетак година, на истим изворима, на различите начине пјевало и клицало срцем српске романтичарске поезије. Сви они жигошу и осуђују варварство Турака, храбре отпор поробљеног народа, апелују на разумијевање слободних народа Европе. Нигдје тако плодно тле наш романтизам и његов слободарски дух, устанички стих није нашао као у Црној Гори. Црногорци, иначе вјечито у ратном стању са Отоманском империјом, подстичу и помажу, према својим могућностима ослободилачку борбу у Херцеговини. Та и таква Црна Гора била је идеал слободне државе за српске пјеснике, па стога и предмет њиховог пјесништва¹.

Пјесничком немиру и Костићевој устрепталости годила је Црна Гора и њено бесомучно опстајање под тортуром великих сила и моћних царевина. Њој за понос и углед а себи за пјеснички прегор Лаза Костић пише неколико пјесама надахнуте и моћне пјесничке инвенције, широког стваралачког распона: од народног утицаја до самосталног песничког прометеизма. Позната Костићева пјесма “На Грахову” (1858. године) и поеме “Јадрански Прометеј” (1870.), “Дужде се жени” (1879.), уз допуњену пјесму Старог Барда - Стевана В. Каћанског “Грахов лаз” чини посебно пјесничко дјело о црногорском битисању, склопу и вокацији. Оживљавајући успомене на Црну Гору, пред личном поетском реминисценцијом, Костић пише у дијалошком склопу “Пролог за “Горски вијенац”, у Сомбору, јануара 1902. године.

Костићево везивање за Црну Гору пјеснички је инспиративно и садржајно. Политичка клима у којој се конституисала Црна Гора била је стијешњена, међународно тешка и неповољна. Сходно тим условима Костић је и фигуративно именовao и тако написао своју и полемичку и патриотску пјесму “Дужде се жени”. Пјесма је маштовито, латентно и имагинарно, снахватички компонована из неспојивих слика с прикривеном тенденцијом да се прикаже дуждево жењење са морском вилом и раскош новог двора срећних сурпужника. Паганско божанство је актер успостављене брачне љубави, којој за славу и светост дужде подиже цркву Свете матере спаса. (Санта Марија делла салуте). Подизање овог задужбинарског храма Костића подсећа на сјечу словенских гора које су пале за темеље цркве у Венецији. У позадини се открива вјечити немир наш у разрачуницама са Турцима и Млечанима. Из тих силних окршаја израста Црна Гора и њено људско борје које са ловћенских висина надкриљује све српске стране и бди над њима. Овдје израста лик владара Данила и оживљава слободу у Црној Гори. Ослобађени су Никшић, Плав, Гусиње, Бар и Улцињ. Морска вила стоји уз Дужда и храбри га. Очигледно је Костићево пјесничко

замешатељство и садржајна конфузија, лексичке “заврзламе” али, суштински, у акцији је наш народ и конституисање Црне Горе, њене власти и владавине кнеза Николе Петровића. Завијеном формом, пантеистичким сликама, чудним језичким спрегама (за чију јасност Костић није много марио) и расијаним валерима Костић је настојао да патриотску пјесму модернистички заогрне.

Поносита и крвава битка на Граховцу (1858) имала је пјесничког одјека у родољубивој поезији Лазе Костића. И он се, као и други наши романтичари пером огледао као пјесник - борац легендарне граховске изгубије. Пјесничку мотивацију за овај крвави пир Костић је потхрањивао митом косовске епопеје, вјековним јунаштвом народа, те црногорском устанничком ватром. Костићева пјесма “На Грахову” пјеснички је производ саткан методологијом народног, епског пјесништва. Костићеву стваралачку инвенцију попуњају орнаменти народног стиха у романтичарском колориту доживљаја и слика саме битке:

Бледи месец за горицу зађе,
 бледи месец и Даница звезда,
 а Турцима месец потавнио,
 над њима је потавнила звезда,
 барјак им је клонуо низ копље,
 китом бије чалму барјактара.

(“На Грахову”)

Пјесничко предсказање о побједи над Турцима симболично и алегорично најављује почетна строфа. У њој су евидентни стари знаци (месец потавнио, потавнила звезда, барјак им је клонуо низ копље) чију слику суморности Костић доводи до краја: китом бије чалму барјактара. Увод пјесме има сличности са природним сигналимa о предсказању и току догађаја у нашим народним пјесмама. Пољана, крваво попрште, стравичан је призор, кроз њу ће пламтјети огањ из пушака, сијевати ножи и мачеви, липтати крв и падати главе. Стравичан и језив чин Костић поетски емотивно, сликовито и снажно дочарава буром облака из којег јуришају крвави горштаци у лом и покољ Турака. Побједу Црногораца и сунце слави. И оно се радовањем узвисило и стоплило срца црногорска. @ивописан призор, пун страве и ужаса, доживљ је типично епским сликама народних мегдана и звуковном страобалношћу ономотопеичних сазвучја:

Стаде јека јуначкога гласа,
 стаде звука турских таламбаса.

(“На Грахову”)

Стравично низање убојних слика је импресивно али над злом царује храброст без узмака и помака. Призор крвавог поља и погибије покрива Костићева емотивна компарација: “паде јунак, ка у пољу цвеће”, чини битку стравичном али и лијепом. Сијев мачева и блистање оштрица на сунцу још више успламћује јуначка срца, срхбу и осветнички бијес, режање на душмане. Драматични крај битке сунце милује зрацима, из крваве траве и локава крви извијају се задњи издисаји од којих се облак туге прави и покрива по пољу јунаке. Ово је јединствена пјесничка слика разбојишта. Ужасан приказ гдје облак и сунце плачу и сузама крв испирају потресан је и пјеснички сликовит. Персонифицирано и градационо низање слика је импресивно, надахнуто, осјећајно и доживљо. То је потресна позорница граховских витезова и застрашујућа слика романтичарске родољубиве поезије. Она је пораз насиља и слава слободе. Она је укор насиљу и апотеоза витештву:

На пољану крвца се пролила
 зелен-траву потоком облила,
 крвцу дижу од сунашца зраци,
 од крви се дизаше облаци,
 а облаци потавнише зраке,
 те прелише на пољу јунаке,
 лака дажда паде из облака
 лако пере крвцу са јунака ; -
 није дажда, већ су сузе горке
 плаче сунце, крв му додијала.
 (“На Грахову”)

Персонифицирање сунца и облака у Костићевој пјесничкој конструкцији чини се ненадмашним и сублимним. Костић зна значај битке на Граховцу, истиче јунаштво и сложеност црногорских јунака, упућује и сунце да обасја славу и величину побједи и благосиља жртве граховски. Косовски покољ и граховски крвави пир Костић повезује славећи граховски тријумф Црногораца, уз природну наклоност и садејство. Фолклорна је и дирљива слика смиља заливеденог крвљу горштака које клоне због саосјећања и жалости, не знајући да је ова крв побједоносна, а жртва слободарска. Пјесник поистовјећује граховске и косовске јунаке бићем, крвљу, херојством и прсима:

Иста крвца племена горштачка,
 исте ране и прса јуначка.
 (“На Грахову”)

И заиста сва наша историја, бурна и свијетла, одише прси-ма непоновљивих витезова, горштака који су својом жртвом и сунце засјенили. Над жртвеним пољем и ноћ је мистична, лексички романтична, симболична, ту се и дуси буде, шапћу, оживљавају одсјечене главе, спајају се мртви Граховљани и васкрсли косовски јунаци, здружено бдију над жртвама са Граховца, узносећи побједоносни дух и славу жртвеника. Заиста су изнијансиране и веома суптилне Костићеве слике са граховског разбојишта. Као почетак тако је и крај пјесме симболично-алегорично осјенчен. Заласком блиједог мјесеца и звијезде Данице Турцима је слава потамнила, срећа потонула, а барјак је у крв огрезнуо. Слом и разлом Турака на Граховцу најсликовитије дочара њихов распали барјак који носи Цуца капетане.

Побједа Црногораца на Граховцу је велики историјски догађај, европски одјек и турски крвави слом. Црна Гора се овом славном побједом уздигла, потврдила и куцала на европска врата за признавање државности и независности. Побједоносни одјек запљуснуо је и нашу романтичарску поезију и освјежио усмени етнос.

Војничку побједу Црногораца над Турцима стиховао је и Стари Бард - Стеван В. Каћански у пјесми “Грахов лаз” коју је довршио Лаза Костић. Костић у завршници пјесме Каћанског истиче оно што му је било најмилије: веселе гласе побједничке славе са Граховца. Својим свјежим сликама, звучним и емотивним усјецима рапортира Костић славу српских јатагана. Ономатопеично и персонифицирано изражава своје утиске с крваве пољане и разбојишта:

Са јуначких сукће бедри,
те по небу звек корача,
а небеса сев му ведри...

(“Грахов лаз”)

Импресивне и упечатљиве слике тријумфално и побједоносно разносе српску славу широм свијета апострофирајући Грахов лаз као буктињу Српства, части, витештва и слободе. Слика битке на Граховцу је оличење црногорског оружја, пјесничка афирмација витештва, српско историјско огледало и непресушна инспирација хероике, свјежи извор српског родољубља.

Костићев поетски немир и национални витлац, србољубље и родољубива просвијећеност, поетизација, језичко-ритмично и звучно новаторство, стилска искричавост, класична еуфонија и орнаментика доминирају у познатој костичевој поеми “Јадрански Прометеј”

(1870.) Пјеснички прометеизам Костића садржан је у самом називу “Јадрански Прометеј”. Оваква пјесничка узвишеност, асоцијативна елоквентност, сликовито поетизовање и романтични погодак наговјештавају и симболизују морални стоицизам “Јадранског Прометеја”. Отвара се снажна дескриптивност, емотивни набој и мисаони засијек што супстантизује и субјективизира аустријску, бечку велемоћ. Она почива “на престолу од људских костију”, крвава је и грешна, смежурана. У античким симболима, које Костић стилогено и осмишљено користи, трансформисана је аустријска власт, охола и трула. У пежоративној слици бојевима исперутане орлушине Костић алегорично даје клонулоост и обамрлоост Аустрије која се не опоравља од пораза добијеног у сукобу са Њемцима. Ироничан је и заједљиво-варљив дијалог рањеног орла који “мртву главу не диже из гроба” и посусталих царских амбиција. Костић веома добро зна аустријске прилике, посусталоост царевине и сам засијеца пјесничким сјечивом у гњилоост распадајуће хабсбуршке монархије. Снага и моћ су спласли, излази се затамњују и мраче сопственим ранама и незнањем. Моћно посустала Аустрија, у очају свог посрнућа и преживљавања очекује војничко освјежење са срцима словенских титана. Она би да мобилише кривошијске младиће у своју војску, иако су Бокелји имали право да само у свом завичају служе војни рок. Беч се намјерио на чисту словенску крв, одабран плијен, на кривошијске видовданске заточнике, јадранске Прометеје. Кривошијци су се одметнули, одбранили, а аустријској солдатесци задали много јада и губитака разбивши им казнене трупе по бокелјским кланцима и гудурама.

Лаза Костић, симболиком и компарацијом, идентификује судбину српских Прометеја са античким, кафкаским Прометејем. Потресна је и болна судбина и слика нашег народа осуђеног на распеће и вјечите муке. Заиста је Костић нашао и сликовит и фигуративан и доживљ и симболичан појам, узорну парадигму нашег страдања и тешког трајања. У “Јадранском Прометеју” је наша судбина, гордо битисање и љуто отимање. Тек да се опстане и да нас има? И сам се Костић пита о гријеху и жртви коју приноси српски род:

Какав је грех те вечно с њега мре?

Нек рече Сила, нек каже Власт:

“Какав је грех? - [то хтеде све да сме!

Слободу хтеде, хтеде сунчев жар!

а сву слободу за се треба цар”!

(“Јадрански Прометјеј”)

У поетским реминисценцијама Костић се сјећа Видовдана и косовског судилишта, азијатске аждаје, стравичног покоља и небеског загрљаја српских витезова. Тај високоморални, причесни, типично српски чин, озарио је сачувао дух нашег опстанка, постао свијећа, зрак кроз таму вјекова и кандило наших путоказа. Костић га темељи и пјесмом обасјава. Тешка искушења и робовање, очајничка стиштеност и немилосрдност живота челичили су наш народ, каменили му срце да истраје, да не посустане. Небеско царство косовских завјетника задајало је свијешћу и светошћу наду за опстанак и ослобођење. Та неутољива косовска искра преживјела је таму вјекова, прекаљена у срцу и свијести нашег човјека, запламтјеће пред новим изазовима .

Аустројској сили супротстављена је кривошијска одбрана, сликовито и алегорично приказана у јадранској борби олује и вала, у чијем се разрачуна чује ироничан смијех устаника којим пркоси и излуђује насилнике. То је и Костићев поетски отпор, бијес, прометеизам. Стихови су крик слободе и презир насиља и тираније. Уз жестоке слике ироније, огорчења и презира, живим поређењима, Костић се саркастично руга аустројској немани, орлу и грабљивом јату. Пред аустројским “канхама” и “двокљунима” из “кремен-груди” Бокеља - јадранских Прометеја, умјесто крви, планула је ватра која спаљује орла уз силовити пролом побједоносно - ироничног смијеха и наслађивања.

Заталасани и застрашујући вихор костићевски стилизованог кривошијског халакања распамећује швапске трупе и крв им леди. Пред сликама јадранских Прометеја, челичним и људским стијенама слободара распада се хабсбуршка солдатека поражена снагом и љепотом црногорског јунаштва и прометеизма. Поетско осликавање Црне Горе у Костићевој поезији поприма завршне акорде. Пјесме ове тематике су зенит, пјесничко сазвучје вјековне црногорске хероике озвучене косовском трагедијом, задојене изливима Српства, узнесене до највећих етичких категорија, до филозофије у којој борба условљава трајање и смисао живота, испуња токове прометејске Црне Горе. Сплетом црногорског подвижништва, Костићевог родољубивог прегора и поетско-стилског и јуначког уздарја Црна Гора улази у романтичарску груду родољубља, постаје пламен, сјај слободе, титан, национални понос и поетска зубља васколиког Српства. Костићев поетски доживљај Црне Горе одуховљује Радичевићеву сликовитост, Јакшићев слободарски поклич, Змајеву љубав и саосјећање, све узноси до пјесничког мита и прометејског симболизма.

Костићево борављење на Цетињу и доживљај Црне Горе подариће још један поетски склоп “Пролог за “Горски вијенац” (Бранково коло, VIII, 6 (29) II 1902. године. Тридесетак година, после свог првог боравка у Црној Гори, Костић поетским и романтичним сновиђењем дочара слику Ловћена. У погледу са Цетиња, дјетињасто устрепталом и радозналом, Костић води дијалог са прахом Његошевим који бди на врху Штировника, сред громава, олуја и страхоте. Костићево знатижељство тражи одговор и мотивацију којом је Његош душу потчинио земном праху, изједначивши их заједничким, вјечним покојем. Ово је за Костића тајна без одговора. Знао је пјесник Костић Његошеве пјесничке домете, али и прилике Црне Горе за вријеме његове владавине. Његош је умро са жаљењем што Црну Гору оставља у политичким и друштвеним “траљама”. А ако већ, и уз сав напор, није Црној Гори донио заслужено признање и историјски третман, државно конституисање и слободу, аманетом је преручио да вјекује на Ловћену и да као, врли господар, вјечно бди над њом. Пјесник Његош и његове промисли теже висинама. Тамо га громови снаже, олује потресају, висина уздиже. Његош је души и пјесми завјетовао Црну Гору, а са ловћенског виса брижљивим погледом грли “племе своје што сном мртвијем спава”.

Костић тражи од пјесника и владара Његоша његова провиђења: поруке свјетлости или очај мрака. За узврат му (уз ироничне слике) саопштава да је стари враг (Турци) у распаду. Али после њих долазе и нова зла, разноврсни врагови, који Његошевом народу никад не дају мира. Уз маштовито спјевану и визуелно дочарану слику, Костић из пламена муње, што ловћенске облаке пара, чита опомињући судбински проглас:

“Док на ту земљу ови стоји кам,
 најцрњи враг је Србин себи сам!”
 (“Пролог за Горски вијенац”)

Лаза Костић, пјесник “Санта Мариа делла Салуте”, доктор права, преводилац “Марселезе”, драмски писац и политичар, преводилац Шекспира, зналац више језика, познавалац античке класике, омиљен и виђен у читавом Српству, познавао је свеукупне прилике нашег народа, чиме је направио прелегомену Горском вијенцу и додирнуо у сличну Његошеву тематику и проблематику.



О Слову

Часни оци, даме и господо, грађи пријатељи, уважени по-сјетљивици ових дивних и јединствених Дана,

Има у сваком језику ријечи на које човјек реагује овако или онако, емотивно, равнодушно или некако другачије, примарно, изван сваке лингвистике и филозофије О таквом односу према ријечима писао је велики књижевник српског језика Иво Андрић у свом Уводу у „Вечити календар матерњег језика“. Размишљајући о часопису под именом *Слово* и промоцијама, открила сам да ми је ријеч *Слово* драга, а ријеч промоција и њен дериват промотер, који се у последње вријеме често употребљава, једна од омражених ријечи на лествици односа према ријечима, тачније оног што је „играње своје игре с ријечима“, која се показује као могућа и у откривајућем садржају.

Слово је симбол словесности, логосности, слово је знак апстрактног, али и истинитог садржаја. Оно је ријеч као симбол бесједовања, али и знак скромности домета говорења јер „слово је оно што открива, дух је оно што оживљава“. Блага, истинита ријеч открива се преко слова, преко ријечи. Словом се открива садржај и сила која се скрива у ријечима. Мислимо да је из ових одредница израстао и часопис *Слово*, препознатљивог квалитета у свијету културе. О патњи и страдању који су га изњедрили овом приликом нећу говорити. Сви ви о томе много знамо, али нас то нимало не обавезује у оцјени часописа. Напротив!

Ако само баци поглед у овај часопис читалац ће увидјети да је као прво, часопис методолошки и концепцијски одлично осмишљен, а што се тиче садржаја нуде се и научни, и научно-популарни садржаји у вези са српским језиком, текстови интригантног садржаја, белетристички, есејистички, огледни и други, уз то, што је такође дио садржаја, Слово има примјерене прилога из ликовне умјетности.

Послије ријечи уредника, који у сваком броју иронијом као стилском фигуром исказује оно што „промотери“ празнога језика у Црној Гори раде, у овом броју, налазимо *разговор* уредника Веселина Матовића са Јелицом Стојановић, којим се раскринкавају све обмане у нашој симулираној јавности о српском језичком идентитету. Њена запажања крећу се од научне акрибиције и ерудиције о историјској вертикали српског језика „као нашег духовног дома“ па до анализе трагикомичне ситуације рада Савјета

за стандардизацију црногорског језика,- и позива да се духовним оптимизмом истрајава у свједочењу истине о српском језику.

У прилогу проф. Петра Милосављевића, а као што сте примијетили читајући Слово, аутори и сарадници су еминентни стручњаци из разних области, *Српски језик и историја његовој премијеновања*, даје се један посебан начин приступа писању научног текста, - навођење вица који је „увод у приказивању модела враћања филма уназад“ и кад је у питању идентитет српског језика.

„Сетио се Цига како да избегне војску и згрчио чврсто десни кажипрст, онај којим се на пушци повлачи ороз. Све су у Војној комисији чинили да му прст исправе. Али није ишло. Прст је био непоправљиво згрчен. Онда се неко сетио па пита: - Добро, Циге, сад ти је прст овакав. Али, како је изгледао раније?

Цига исправи прст: -Ево овако!¹

Проф. Драго Ђупић говори о прогону српске ћирилице, „најсавршенијег писма на свијету, без премца у свјетској култури“. Док сам данима размишљала и тражила одговоре на то зашто се у Црној Гори прогони савршеност, прочитала сам у једном часопису драгоцјен податак који свакако има почасно мјесто у историји ћирилице: 1937. године у Лајпцигу је докторирао W. Veber на тему *Азбуке свѣта*. Он је био очни лекар. Дуго је испитивао све азбуке свијета са најразноврснијих аспеката. После дугог рада, др Вебер је установио да је српска ћирилица најбоља и да најмање замара очи. У част најбоље азбуке на свијету, др Вебер је српску ћирилицу исписао на првој страни своје објављене дисертације. Дакле, и научно је доказано да је српска ћирилица најбоље и најједноставније писмо на свету...“Узгред да кажем да бисмо нашу азбуку морали називати *српска ћирилица* јер постоји још низ ћирилица (руска, македонска, бугарска) и све су оне различите и свака је мање савршена од српске“². Поставља се онда питање како ћемо бранити и чинити привалачним нешто што је савршено, које само они који „код очи не виде“ - не виде. Боље речено, немају очију.

Из области књижевности нуди се успјела *Скица за ѿршѣиѣ*, овог пута Радојице Бошковића, поезијом из разних збирки, што донекле омогућава увид у поетику. Пажњу ми је привукао Запис о смрти: „Ако икада будем ѿсао биоѿрафију, ѿчећу од смрти...*Њоме није ѿчео мој живоѿи, али је ѿо ѿрва слика коју сам заѿамѿио*.

1 Петар Милосављевић, *Српски језик и историја његовој премијеновања*, Слово, Никшић, фебруар, 2009,32).

2 Mons Auegus, часопис за књижевност, уметност и друштвена питања, Саша Важић, *Разговор са Ђоком Стојичићем, ѿреводиоцем*, Смедерево 105.

Бирана белетристика, из броја у број, што у одломцима из романа, што у причама, пјесмама заузима велики број страна часописа, што му даје издвојену образовну димензију у времену када се мало чита.

Есеји су на трагу креативне, стваралачке критике глобалних процеса, државе и друштва: Владимира Димитријевића (*Између шoијалијaризма и слoбoдe*) и Милутина Мићовића *Мoнијeнe пoлoијa* у којој се минуциозном књижевном-психолошком анализом показује како се параноична стварност из фабрике црногорског режима намеће као „нормалан“ услов битисања.

А Димитријевић пише: „И није нимало случајно што су велики писци антиутопија 20. вијека Јевгениј *Зaмјaтин*, Цoрц *Opвeл* и Олдоуз *Хaксли* предвидели како ће се све развијати у блиској безбожничкој будућности. Тако, рецимо, у роману МИ Јевгенија Замјатина главни јунак Д-503 у свом дневнику бележи: „Нико од бројева не сме да се одрекне тог јединог права“. Људи су раније могли да бирају или слободу или срећу. У тоталитарној држави, изабрали су срећу без слободe. „Милиони устају као један, сливени у једно милионско тело“.

Вриједне доприносе књижевној критици даје поглавље *Критика*, а *Испрживања* пружају научне текстове о неким мање истраживаним и загонетним феноменима.

Саркастичну и сатиричну димензију у сагледавању црногорске стварности, овдје Устава, доноси, промишљено насловљено поглавље *У маказама*. *Зaписи* нам казују о Слову, о Сарајеву, о поклоничком путовању, питким језиком и људском топлином. У *Књижевном архиву* налазимо, што ме је посебно обрадовало, једну, и у животу, па и у књижевности помало заборављену форму, најближу (су)срету међу људима - писмо (Писма Рашка Димитријевића Миодрагу Ћупићу), писма исповијести, животна, интимна, и пуна тихог достојанства: *Очекујем врло шешку зиму. Пићање oрeвa мe брине више oд свећa. Требa дa нaпише будe, и дa нe стaје мнoгo. Чини мe сe дa је oвa зимa зa мeнe прeсуднa. Кaкo будe!*

Од *Слова до Слова* Слово нас обавјештава о збивањима у култури, промоцији књиге почившег Вука Велаша Карневалски бјесови, која је Књига Слова, и манифестацији Дани Његошеви, којом Његошево стваралаштво изнова исијава свјетлост Црној Гори.

Слово ће, раније Распеће језика српскога, вјерујемо, остати и опстајати као луча, свједок по скромној људској (не)моћи, у ријечима, овог тешког времена које заједно треба да преодолимо,

да као народ не бисмо нестали, - и уписали се, уз непрестани труд, и молитве Светом Василију Острошком, у чију славу празнујемо ове Дане, у људско и Божије памћење.

(Дани Св. Василија Острошког, Никшић, мај 2009)

КЊИГА СЛОВА

КЊИГА СЛОВА

Вуко БЕЛАШ:
КАРНЕВАЛСКИ БЈЕСОВИ (5)
(ПРЕДЛОГ ЗА ПРОМЈЕНУ ИМЕНА ШКОЛЕ)

Вуко ВЕЛАШ

КАРНЕВАЛСКИ БЈЕСОВИ (5)

(Предлог за промјену имена школе)

Дјеца се играју, али у игри озбиљно броје и разбрајају.

Поп–Мићо чита како зна, он сам то јасно каже. Поред њега су људи који знају Књигу, Слово и словесност живота.

Данашњи НВО академици – сенатори, фелџонисти, колумнисти, козери, експерти, постмодернисти, кадрови, кириције и водоноше – ругају се попу Мићу и плазе Његошу, а сами читају грдно, грђе и грдније, од попа Мића. – (Читају попут описаног, са остатком у документацији, карневалског читања Предлога.) – И својим предаторским читањем културолошког писма бркљаче ионако онеређену јавност, дудукљаче испошћени, измождени, измозгани живот, успут ругају се попу Мићу, плазе Његошу, производе тмасту тумба тушта тма и тмушу тотњумаштва.

Дјеца се играју, броје и разбрајају – еци–пеци–пец – поп Мићо чита како чита, Његош је Гениј и Појава... Мићуновић је Витез опстанка и еманципације... Владика је логос...

...а ми, данас, своје културолошко писмо силажирамо, лажирамо, кртичимо, булдожимо, бичујемо, мрцинимо, побацакујемо по њему, парамо га, прелажирамо, релажирамо, ревидирамо, трикујемо, трафикујемо – сричемо га грдно, грђе и све грдније – по теоријама које не знамо прочитати, од идеологија ослијеђени, измозгани, измождени – изложени супербији онеређене осјећајности и сили примитивне облапжности.

Из случајне тачке гледишта – рационализације.

Из секташке осјећајности – логос и слика свијета.

Из супербије – праскаве жабице, карневалске прасице.

То су нам моћи и могућности. Из тога хаоса не може ни пристојна дневна вијест. А друштвени, просветни и културни развој: најсложенија и најнеизвјеснија људска грађевина и једини **лакрат** успјеха.

III₁ **Таква знања и навике** – гдје, када, како, зашто, од кога – учисмо и научисмо? То би требало **сазнавати**. Да ли су то били добри програми и учитељи здраве и уравнотежене праксе?

Сазнања би требала бити релаксирајућег и еманципаторског значаја. Смањила би жестину карневала и учинке црвеног вјетра, и мјесечарство, и онеређени натурализам, и дивље месо тотњумаштва...

У мени, у шеби, у нама, међу нама.

Морамо бити **забринут** због мјесечарске карневализације свога живота, свога културолошког писма и својих могућности. Због њиховог крајње силабичног, секташког и зловољног читања – без регула и скрупела, без логоса и метрике. Читања – изван себе, мимо свијета, испод разума, које – производећи себе – мјесечари, онеређује, унезверује и лазарети – род и рад, људе, жене, **дјецу**, треће доба; стручност и могућности, просвећеност, хуманизам и еманципацију.

Морамо бићи забринути због самих себе.

Озбиљно забринути због утакмице – радионице – колијевке која је пред нама. Хоћемо ли у ту игру ући као **људи назбиљ** или као тотњуми, испод затвореног неба? Морамо бити забринути јер нам је озбиљност и одговорност много нижа од дјечје, у игрици разбрајалици. Озбиљни смо и то смртно, жестоко, – мemento песнице – само у унутрашњим чегрстима, супербији и деспечинама, у неуравнотеженим и секташким радњама. Гдје, када и како су нам те особине постале регула праксе? – Сазнања треба...

Старе грешке наш су грјех.

Морамо бити забринути јер **свијет** – ипак, макар и неизвјесно – иде даље, поставља жестоке захтјеве, гази, а у карневалу, мјесечарству и онеређеном натурализму – људи слабе, слаби им карактер, блиједи стручност, нестаје осјећања одговорности, пракса суши се, могућности су танке и све нездравије. Све удаљеније од захтјевних образаца просвећеног свијета. Карневал дакле, мрцини људе, друштво, културу, могућности. Затвара путеве земаљске, морске и небеске...

Ако желиш некога да уништиш, лиши га – ментално и практично – стручно, моралне и законске одговорности. Лишићеш га ипак и свих просвећених шековина, ишреба и могућности.

Умјесто **еманципаторске радиности**: формализација стварности како присног тако и општег свијета; ампутација стручности и просвећености; распиривање натуралистичке осјећајности... све у свему – карневласки прогрес.

Карневал лако новачи свјеже кадрове, они се коче као..., предњаче као..., надгорњавају старе јарце.

Новаци и новакиње у карневалу увијек имају добру прођу.

Весело, весело... *Noney, noney*... Вози, мишко... испод затвореног неба...

... карневал захуктава медије, жалосне таленте и грдније установе - за таламбасање, за кртичење и булдожење, за ууу, хмуу, кмуу, за ој'јој... ууу... шшшш... пшшш... ој'ха, јел'да, мој господине, госпо узорита... весело,весело... и још више ... и још брже... и још ниже...

... друштвени и културни развој?

најсложенија и најнеизвјеснија људска грађевина?

утакмица – радионица? колијевка?

шта је то? – доста нам је тога! не дави! не буди смрзнуги звекан! ухвати се у прогресивно коло веселака! прикопчај се у објективну стварност! заради тридесет гроша! уновачи се! ђипај! бркљачи! дудукљачи! гледај од чега живиш! не буди смрзнуги звекан... а'са'на'вагана! гратис! аламаке! у њокаду избркљачене културе, у култимолошку маглу из карневалске сапунице...

☞ Човјек на одмору, озбиљан, стручан и одговоран човјек, припрема мушље на бузару, пажљиво их мијеша, још пажљивије протреса лонац, спреман је да их „учини по рецепту“. Исти тај човјек, најважније чињенице еманципације карневалски бркљачи, као да се ради о помијама. Да не би било забуне: мушље на бузару, то значи – мушље на прост начин.

Културолошко писмо је, **ипак**, нешто више, сложеније и драгоцјеније од пињате – вагана, чанка, корита, чабра – мушаља. Карневале. У мени, у теби, у нама, међу нама...

Стигло се тако, тако произвео културолошки мамурлук, вјечно откривање топле воде, у ствари сапуница скврна, мјесечарска конфузија свега и свачега, стручни и морални недокотизам и наддокотизам триковања и трафиковања, карневалска болест и животни лазарет – производња остаје само овдје...

Стигло се тако до саркастичног односа према баштини и могућностима, до логистике цинизма, посебно према **јединичним**

вриједностима баштине, чуварима живе искре разума и спасоносне сузе љубави – у свим **практичним** пословима и оријентацијама. Стигло се тако – тотњумашки – до дијаболичног односа према јединичним путоказима, мореказима и небоказима, према јединици (**1**) која нам је одавно овјерила улазницу у човјечност и очовјечење (**X**).

Тај карневал – ојромни вишкови њејове јроизводње – условио је и овај Предлој.

Тај карневал – њејова лојисџика – брложи и шумове око Предлоја. Мношџиво шумова и јоноћној крџичења. И ни један једини разуман арјуменај. Ни један једини.

*Тај крнево и њејове баба–роје онемојућавају и мојуће, разуму јрихвайџиве, јројшварјуменџе. – На оном једином **разјовору** о Предлоју, њих није било. Гнушали су се, нејђе, умирали од зазеба финоће или се чешкали јо задњџици...*

Карневалски сарказам умишља да је јо, њејово, кулјура – а Предлој – мношџиво карневалских ејџикейа.

Избор ејџикейа јружџили смо на увид, уз остјајџак, у докуменјџацији. Људи смо.

Карневалски цинизам јџврди да је он, карневал, јајџриојџизам и локалјајџриојџизам, космојолијџизам и инјџернаџционализам, јојлеранџија, медјџперансјџво и евројејсјџво... цивилизацијско досјџијнуће... (док изјовара своје „цивилизацијске ајџрибуџе“, крневал бали зашећерену водицу, очи му лукаво ијрају, слџни обојену мајлу...). Лукавсјџво је јамей и образ јримџџивца, карневале.

ОСС

У мени, у џеби, у нама, међу нама...

СОС

За мене, за џебе, за нас...

III₂ Предлог тражи, моли и захтијева да **уважавамо** метрику и регуле којих се држе и по којима се **развијају** – културом – баштином, разумом, знањима, радом и могућностима – уравнотежена и облагодарена друштва.

Без **уравнотежене благодети** не може бити друштвеног, просветног и културног развоја, те најсложеније и најнеизвјесније грађевине и јединог поузданог показатеља- лаког- успјеха. Дудукање, секташтво и супербија нијесу материјал те грађевине. Ни квасац здравих догађања.

Предлог тражи, моли и захтијева да се **испетљавамо** из К–а мреже. Не би ли нам се посрећило да **испливамо** из ледених вирова К–а ирационалности или онога имена из домаћих епистема. И станемо на зелену, тек мезгаву грану живота у култури.

Предлог је глас за **радну** имагинацију, за знање, стручност и карактер, за **слободну** културолошку пловидбу, са компасом јасне, несилажиране и неизлажиране јединице из културолошке сложенице, до **зарађених** гроша хлеба и самопоштовања и **заслуженог** – никако трафикованог – уважавања од стране успјешних, посебно оних који арбитражу сложене послове и неизвјесне путеве свијета. До живог и **проактивног** – никако „прогресивног“ – друштва и културе. Онако како то постижу **културом** – знањем, стручношћу, законима и социјалним узајамностима – уравнотежена друштва и народи.

Тако ће нас озариши и блајослов који арбитрира вјечношћу.

Предлог гласа да се, у **љепоти** родне, радне и моралне одговорности, сјетимо важног, а онеређеног – на буњиште побациканисаног – и заборављеног. Да животно – радно и разумно – учимо ненаучено, да се сјетимо збуњишеног, да пронађемо себе – са собом – у соларном свијету и разуму.

Била би тио еманципација из карневала.

За карневал ће и тада обилато остати. Али неће тулити искру разума. Ни сушити сузу љубави. Ни балити у со живота и судбине.

Предлој је увјерен да смејнутио – љобачено – из башићине и љамћења, из власићиној Слова и културолошкој тијсма – штио смо љрдекнули љод љајке карневала – може да љомоине налажењу унуљрашњеј мира и равнољеже, учењу и каракљеру, роду, раду и мољћносљима, у чему и јесљ жљива, хуманисљичка и лиљурљјска индукљја башићине. Без здравих носљалљја нема и не може биљи квалићенљих иновалљја. Може карневал. И карневласки љрољрес у сквљневал.

У друљом диљелу – вољен љредмељом и шљемом – Предлој ће љоказалљи шља смо љрољресивно буљишљили, како шљо изљледа, шља шљо јесљ, како зрачи аура шље индукљје, и шља је, љраќљично, кулљуролошка енљелехичносљ.

III₃ За сада истакнимо.

Без сигурног ослонца у **миру** дугог памћења, без **темеља** од јасне, сигурне и пуне јединице из културолошке сложенице, без **активности** уравнотежених носталгија, не **индукују** се ни немири квалитетних иновација.

Коте се збуњеност и унезвереност, брложе бесови, ложе зловоље. Новаче кртови и хртови. Подмећу јаја, јабуке, коњи и остале

„громаде“ Других и другости; подмећу појмови, капсуле и ликови варалице. И када то не бисмо хтјели! И када бисмо могли више, љепше, боље, честитије, благословеније!

Еманципацију разједа рђа из карневалских опачина. Људи су принуђени да дудукљаче по избркљаченој осјећајности, да одрађују „прогрес“ без практичне, животне, хуманистичке и еманципаторске цјеловитости. Принуђени да чине нешто у што не вјерују, да лажно вјерују, да вјерују у што се не може вјеровати, да се претварају да вјерују; да се руководе нуждом и уцјенама опстанка; нуждом преживљавања; да им навике пикарског (–лупешког и мјесечарског–) триковања и преваре буду регулативне особине; да у људима и друштву метастазира нешто друго, болесно и неблагодарно; да се брложи стручни, морални, социјални и културолошки недокотизам и надкокотизам карневалске подвале.

Сви људи – могу, заслужују, требају – више. Од могућности које им карневал пружа.

Ниска је његова кровна греда (–у криптодепресији–). Биједна је његова синтакса (– из криптодепресије –).

Врхунац карневала је њокада аламаке – аламаке нема, сљепила има. – Зини узорита, затвори очице, отвори мила усташца, да ти гурнем мрсно парченце. – Па, и то је у реду, кад карневал траје један дан. Међутим, кад карневал траје и регулише односе 364 дана, годинама, деценијама? – Банана, гука скорупа, људи за 30 гроша, цијена пада... читаво друштво у ждријелу крневала...

Без **мира** дугог памћења, без **здравих** носталгија, нема уравнотеженог друштвеног развоја, нема и не може бити те најсложеније и најнеизвјесније људске грађевине и јединог поузданог показатеља успјеха којим се **радно** стиже на њиву и за трпезу свијета, усвајају и практикују **хуманистичке вриједности**, просвећују ћуди, стишавају супербије и назире **милошта вјечности**.

Небокази вриједности су ентелехија путоказима радиности и мореказима слободе. Тада, тек тада, искра разума, суза љубави и зрно соли – раде узајамно и литургично – живе као три чисте живота и културе.

Подјинимо кровну греду, људи, да би били људи! Људи назбиљ, а не оїризине човјечностии.

*Шансе људи су у **вриједностиима** изнад карневала и само *производња тих вриједностии* уједно је и *производња мојућностии* да се умањују *преијјерани вишкови карневала*.*

Првих шест бројева овога часописа изишло је под именом **Распеће језика српскога**.

Часопис је настао 2004. године као израз отпора групе никшићких средњошколских професора насиљу над именом српског језика у Црној Гори.

Од августа 2006. излази под именом **Слово**.



ЧАСОПИС ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК,
КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

ISSN 1800-6140



9 771800 614001

ИЗДАЈЕ:

НВО Актив професора српског језика
и књижевности - Никшић

РЕДАКЦИЈА:

Весна Тодоровић, Радмила Митрић-Маговић,
Борис Јовановић, Радинко Крулановић,
Милојко Пушица

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Веселин Маговић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИЦИ И
КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА:

Радмила Митрић-Маговић, Милојко Пушица

ЛОГО И ДИЗАЈН:

Весна Сушић

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

VI црногорске Т-10, 81 400 Никшић;

Телефон: 068 664 392;

www.srpski-jezik.com;

e-mail: srpski@mtel-cg.net; srpski@t-com.me;

žiro račun: 530-11724-52

Montenegrobanka Podgorica.

ЦИЈЕНА: 3 €

Излази тромјесечно
Рукописи се не враћају